

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

استان شناسی سمنان

(اجرایی آزمایشی)

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف : دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

نام کتاب : استان شناسی، سمنان (اجرایی آزمایشی)، - ۲۳۶/۲

مؤلفان: نعيمه السادات كاظمي، منيره باغبان، اشرف السادات صباغ قاضيها، محمد حسين احساني، فتح الله وحدتي و علي رضا صدفى

ویراستار: محمد کاظم بھنیا، دکترا حسن ستایش

آماده‌سازی و نظارت بر چاپ و توزیع : اداره کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی

تهران: خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)

تلفن: ۹-۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار: ۰۹۲۶۶۸۸۳، کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹،

وبسایت : www.chap.sch.ir

مدیر امور فنی و چاپ : سید احمد حسینی

مدیر هنری، طراح گرافیک و طراح جلد: طاہرہ حسن زادہ

صفحه آرا: زهره بهشتی شیرازی

حروفچین : فاطمه باقری مهر

مصحح: زهرا رشیدی مقدم، فرشته ارجمند

امور آماده سازی خبر: ناهید خیام باشی

امور فنی رایانہ ای : حمید ثابت کلاچاہی، ییمان حبیب پور

ناشر: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران: تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (دارو بخش)

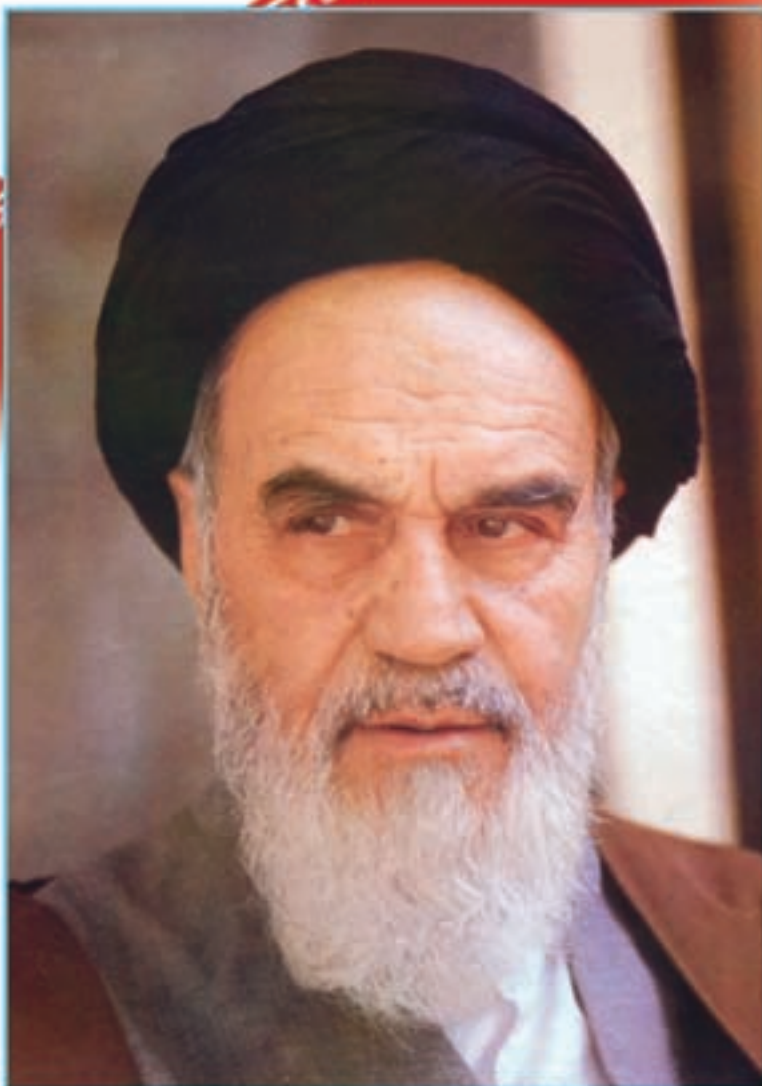
تلفن: ۵- ۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار: ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی: ۱۳۴۴۵/۶۸۴

چاپخانه: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»

سال انتشار و نوبت چاپ : چاپ اول ۱۳۹۰

حقّ حای محفوظ است

ISBN 978-964-05-1960-8 شابک ۹۷۸-۹۶۴-۰۵-۱۹۶۰-۸

نهضت برای اسلام نمی تواند محصور باشد در یک کشور و نمی تواند محصور باشد در حتی کشورهای اسلامی. نهضت برای اسلام همان دنباله نهضت انبیاست. نهضت انبیا برای یک محل نبوده است، پیغمبر اکرم اهل عربستان است لکن دعوتش مال عربستان نبوده، محصور نبوده به عربستان، دعوتش مال همه عالم است.

امام خمینی(ره)

فهرست

۱	فصل اوّل : جغرافیای طبیعی استان سمنان
۲	درس ۱ : موقعیت جغرافیایی استان
۴	درس ۲ : ناهمواری های استان و نحوه شکل گیری آن
۸	درس ۳ : آب و هوای استان
۱۳	درس ۴ : منابع طبیعی استان
۴۰	درس ۵ : مشکلات و مسائل محیطی استان
۵۲	فصل دوم : جغرافیای انسانی استان سمنان
۵۳	درس ۶ : تقسیمات سیاسی استان
۵۶	درس ۷ : شیوه های زندگی در استان
۶۲	درس ۸ : جمعیت استان
۶۹	فصل سوم : ویژگی های فرهنگی استان سمنان
۷۰	درس ۹ : آداب و رسوم مردم استان
۸۱	فصل چهارم : پیشینه تاریخی استان سمنان
۸۲	درس ۱۰ : پیشینه تاریخی استان
۸۸	درس ۱۱ : دفاع از ایران اسلامی
۹۸	فصل پنجم : توانمندی های استان سمنان
۹۹	درس ۱۲ : قابلیت ها و جاذبه های گردشگری در استان
۱۰۹	درس ۱۳ : توانمندی های اقتصادی استان
۱۱۷	فصل ششم : شکوفایی استان سمنان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی
۱۱۸	درس ۱۴ : دستاوردهای انقلاب اسلامی
۱۲۸	درس ۱۵ : چشم انداز آینده استان

دیدگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی در مورد استان سمنان

بسیار خرسند و مسرورم و خدای متعال را سپاسگزارم که توفیق داد امروز در میان مردمی باشم که یادگار نشانه‌های کهن‌ترین فرهنگ غنی اسلامی و ایرانی را در میان خود دارند. عزیزان من! در گذشته تاریخی، ما همیشه استان سمنان را به‌عنوان استانی متدین و دانش‌پژوه دانسته‌ایم و شناخته‌ایم. در میان شاخصه‌های متعدد این استان، آن چیزی که از همه برجسته‌تر است، عبارت است از این دو شاخصه: دینداری و علم؛ دانش‌پژوهی و برجستگی علمی. در دوران خود ما هم، آنچه که از استان پهناور شما دیده‌ایم و به یاد داریم، همه نشانه‌های خُلقیات خوب، عمل صالح، هوش و استعداد بشری سطح بالا و حضور مردانه و دلاورانه در میدان‌های مختلف انقلاب بوده است؛ هم در دوران انقلاب که من خودم در برخی از نقاط این استان از نزدیک شاهد بوده‌ام؛ هم در دوران دفاع مقدس که ماجرای حیرت‌انگیز و شنیدنی بسیاری از تیپ قائم سمنان، از مجموعه پشتیبانی جنگ سمنان و ستاد جهاد سازندگی در سمنان، از بسیجیان سمنان، از خانواده‌های شهدا و ایثارگران استان سمنان در ذهن و خاطره ما هست. از لحاظ هوش بشری و استعداد انسانی هم این استان جزو استان‌های پیشرو کشور است. درصد بالای سواد، درصد بالای رتبه قبولی در دانشگاه، شخصیت‌های برجسته علمی، سیاسی و اجتماعی، فعالان گوناگون و حضور محیط‌های دانشگاهی بزرگ در این استان، همه مؤید همان معناست که تاریخ به ما منعکس کرده است. دینداری مردم هم آن شاخصه اصلی و پشتوانه همه زیبایی‌ها و نیکی‌ها است.

استان پهناور سمنان استعدادهای فراوانی دارد؛ از بعضی از این استعدادهای استفاده شده و از بعضی استفاده نشده است. در این استان، غیر از استعداد و ظرفیت عظیم انسانی، استعدادهای صنعتی، استعدادهای معدنی – که در این استان معدنی هست که هنوز دست نخورده است و باید به آنها رسیدگی شود و از آنها به نفع مردم استان و کشور بهره‌برداری شود – حتی استعدادهای کشاورزی – با این که این استان جزو استان‌های کم‌آب است، در عین حال، در همان بخش از زمین، خاک حاصل‌خیز و امکانات کشاورزی خوبی دارد؛ همین حالا هم طبق گزارش، با همه این محدودیت‌ها، این استان صادرکننده محصولات دامداری، گوشت و محصولات باغی به خارج این استان است، که این نشان‌دهنده توانایی‌های طبیعی و انسانی این استان است – استعداد گردشگری، شهرک‌های صنعتی و تنوع اقلیمی وجود دارد، و همان‌طور که گفتیم از همه اینها بالاتر، دارای مردم صبور، سختکوش، علاقه‌مند، مؤمن و با سطح هوشی بالاست. این استان می‌تواند آینده‌ای به مراتب بهتر از امروز داشته باشد؛ همچنانی که امروز این استان نسبت به آنچه که قبل از انقلاب بود، بسیار بهتر و پیشرفته‌تر است و روزبه‌روز هم باید ان‌شاءالله این روند ادامه پیدا کند.

سخنی با دانش آموزان عزیز

شاید از خود سؤال کنید که برنامهٔ استان‌شناسی چه نوع برنامه‌ای است؟ هدف برنامه‌ریزان درسی از تألیف کتاب استان‌شناسی چیست و مطالعهٔ این کتاب چه اهمیتی دارد؟ پاسخ ما به شما دانش‌آموز عزیز این است که کتاب استان‌شناسی شما را با استان محل زندگی، مسائل جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، مردم‌شناسی، اقتصادی و فرهنگی آن آشنا می‌کند. از طرف دیگر یکی از انتظارات تربیتی دنیای امروز، تربیت شهروندانی آگاه است. یک شهروند مطلوب، نیازمند پیدا کردن درکی همه‌جانبه از واحدهای سیاسی کشور خود و سرزمین ملی در زمینه‌های مختلف است. این برنامه به شما کمک می‌کند تا از استان محل زندگی خود نگاهی جامع و همه‌جانبه پیدا کنید. کسب بصیرت نسبت به محیط زندگی و آگاهی از خصوصیات آنچه در گذشته و حال و مسائل محیطی، اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و پیشینهٔ تاریخی استان به شما کمک خواهد کرد تا با بحث و گفت‌وگو بینشی عمیق از این مسائل پیدا کرده و راه‌حل‌های این مشکلات را پیدا کنید.

بدون شک شما مدیران آیندهٔ جامعه خواهید بود. زندگی مدرسه‌ای باید شما را به دانش لازم برای حل مسائل جامعه مجهز کند. مکانی که شما در آن زندگی می‌کنید توانمندی‌های مختلفی دارد؛ برای مثال، می‌توان به توانمندی‌های جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی و انسانی اشاره کرد. خود شما بخشی از این سرمایه و توانمندی‌ها هستید. بهره‌برداری از توانمندی‌های بالقوهٔ یک کشور در گرو شناخت همه‌جانبهٔ محل زندگی شما و نیز کشور است. برنامهٔ استان‌شناسی به شما می‌آموزد که فرصت‌های موجود در استان شما کدام است و یا این که تهدیدها و ناتوانی‌ها را چگونه می‌توانید به فرصت تبدیل کنید؟

فراموش نکنید که همهٔ امکانات موجود در محیط فرصت است، آب و هوا، بیابان، کوه، رودخانه، جنگل، نیروی انسانی، میراث فرهنگی، صنایع دستی و خیلی چیزهای دیگر، مهم این است که بیاموزید چگونه از این فرصت‌ها در جهت سعادت خود و جامعه استفاده کنید.

آگاهی از مسائل استان موجب خواهد شد تا از علل پیشرفت و یا عقب‌ماندگی استان خود آگاه شوید و برای حل آن، راه‌حل‌های خلاق پیدا کنید.

ممکن است این سؤال در ذهن شما مطرح شود که آیا بهتر نیست آموزش دربارهٔ محیط زندگی یا موضوعات اجتماعی از محیط نزدیک آغاز شود و سپس به محیط دورتر مانند استان و یا کشور بینجامد. ما در این برنامه از طریق طرح پرسش‌ها و فعالیت‌های مختلف این فرصت را برایتان فراهم کرده‌ایم.

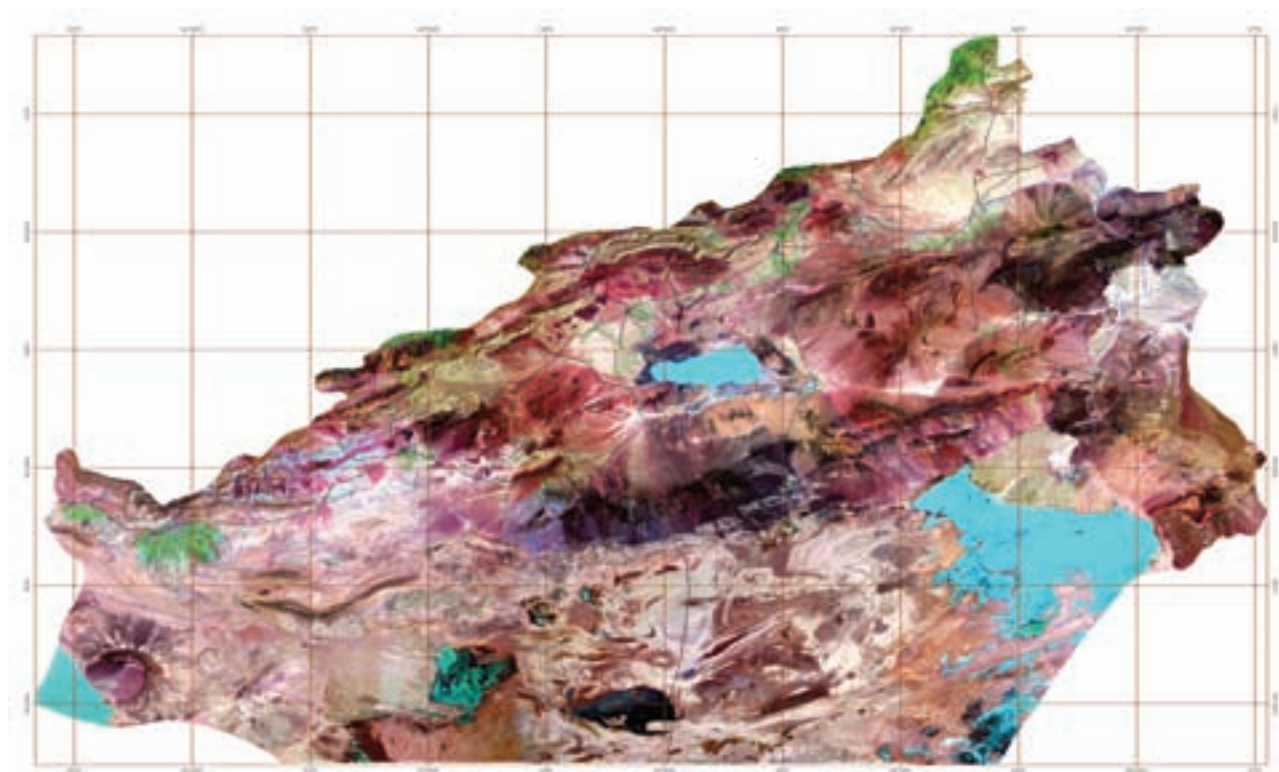
بدون شک مطالعهٔ شهر و استان در زمینه‌های جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آداب و رسوم محلی نه تنها می‌تواند موجب دل‌بستگی به زادگاه و سرزمین ملی شود، بلکه این فرصت را فراهم می‌کند تا با گنجینه‌های مختلف طبیعی، انسانی، فرهنگی و فناوریانهٔ کشور خود آشنا شوید. در این برنامه درمی‌یابید که افراد زیادی چه در گذشته یا حال در استان شما برای اعتلای کشور تلاش کرده‌اند.

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ شرایطی را فراهم کرد که دولت و مردم با احساس مسئولیت بیشتری برای پیشرفت همه‌جانبهٔ ایران عزیز تلاش کنند. در ادامهٔ این تلاش‌ها جهت رسیدن به قلّهٔ رفیع سربلندی و شکوفایی ایران اسلامی که به همت و کوشش شما دانش‌آموزان عزیز بستگی دارد امید است با عنایت حق تعالی و اعتماد به نفس از هیچ کوشش و خدمتی دریغ نکنید. در این راه قطعاً راهنمایی‌های مفید دبیران محترم جغرافیا بسیار سودمند خواهد بود.

به امید موفقیت شما

گروه جغرافیای دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

تصویر فوق یک تصویر ماهواره‌ای Landsat-۷ است که از کل استان در سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۲ هجری شمسی گرفته شده است. در این تصویر که تحت عنوان تصویر گویا شده، شناخته می‌شود، خطوط آبی رنگ، رودخانه‌ها، خطوط سیاه رنگ جاده‌ها و خطوط قهوه‌ای رنگ شبکه مختصات جغرافیایی را نشان می‌دهد. همچنین زمین‌های زراعی دارای محصول، به رنگ سبز روشن، باغات و اراضی جنگلی به رنگ سبز تیره و اراضی بایر و لم یزرع به رنگ سفید دیده می‌شوند.

(عکس از سازمان فضایی ایران)

فصل اوّل

جغرافیای طبیعی استان سمنان

جغرافیای طبیعی استان

موقعیت جغرافیایی این استان در این قسمت از کشور، موجب شده تا ویژگی‌های طبیعی و انسانی گوناگونی در آن شکل گیرد. موقعیت استان از دیدگاه ارتباطی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی اهمیت فوق العاده‌ای دارد.

فعالیت

با توجه به شکل ۱-۱ به سؤالات زیر پاسخ دهید :

۱- همسایه‌های استان سمنان را نام ببرید.

۲- مختصات جغرافیایی (طول و عرض) استان را بنویسید.

۲۰ آذر
روز جهانی کوهستانی

درس ۲ ناهمواری‌های استان و نحوه شکل‌گیری آن

«و در زمین کوه‌های ثابت و پابرجایی قرار دادیم مبدا آن‌ها را بلرزاند و در آن دره‌ها و راه‌هایی قرار دادیم تا هدایت شوند.»
(سورة انبیاء، آیه ۳۱)

براساس شواهد زمین‌شناسی، در حدود ۶۵ میلیون سال قبل سراسر استان سمنان در کف دریای بزرگی به نام تتیس قرار گرفته بود. شکل‌گیری چین‌خوردگی البرز در کمر بند کوه زایی آلپ – هیمالیا موجب ارتفاع گرفتن و خارج شدن رسوبات بستر دریای تتیس (حرکات کوه‌زایی دوره ترشیاری) در قسمتی از استان سمنان شده است. وجود سنگواره‌های متعدد و قرار گرفتن مخازن نفتی در گنبد‌های نمکی شاهدهی بر وجود بخشی از بستر دریای تتیس در این استان است.

بخش‌هایی که کمتر تحت تأثیر چین‌خوردگی قرار گرفته‌اند به صورت دشت‌هایی در سطح استان ظاهر شده‌اند. علاوه بر آن تأثیر نیروهای درونی زمین بر پوسته این استان باعث پیدایش شکستگی یا گسل‌های متعددی شده است.

در دوره کواترنری (حدود ۲ میلیون سال قبل) تغییرات زمین‌ساختی جدید و به ویژه عوامل فرسایشی (بارش، سیلاب، باد، یخبندان و...) مهم‌ترین تأثیر را در تغییر شکل ناهمواری‌های استان داشته‌اند. در نتیجه می‌توان قدیمی‌ترین تشکیلات زمین‌شناسی تا جدیدترین آبرفت‌ها را در سطح استان مشاهده کرد.

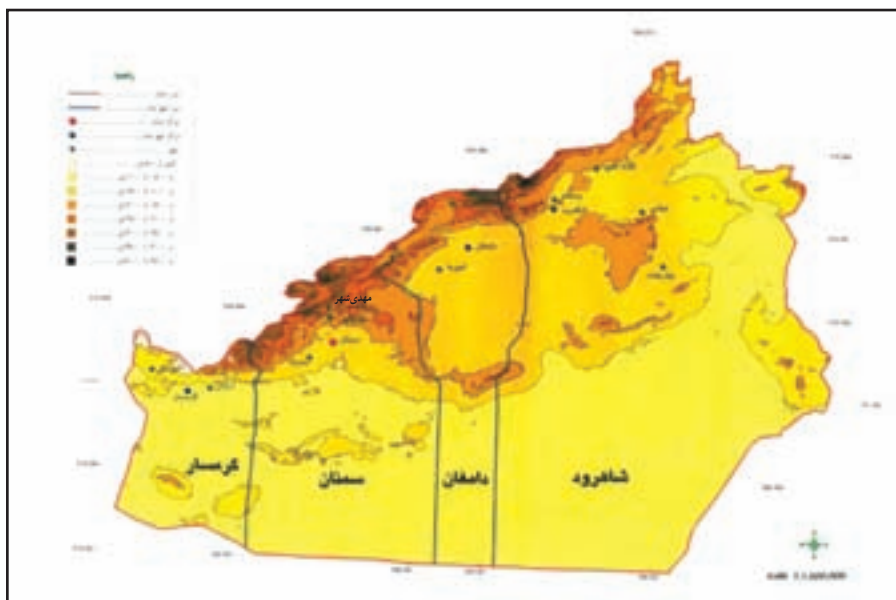
شکل ۱-۲- نمایی از ارتفاعات دامنه جنوبی البرز

جغرافیای طبیعی استان

به طور کلی، ناهمواری های استان سمنان را می توان به سه قسمت کوهستانی، کوهپایه ای و نواحی پست دشت کویر تقسیم

کرد:

شکل ۳-۱- نقشه ناهمواری های استان

الف) نواحی کوهستانی: با توجه به قرار گرفتن رشته کوه البرز در شمال کشور و واقع شدن استان سمنان در دامنه های جنوبی این رشته کوه، ارتفاعات این استان بخشی از رشته کوه البرز محسوب می شود که بر اثر حرکات کوه زایی دوره ترشیاری شکل گرفته اند. این رشته کوه، موجب تعدیل آب و هوا، افزایش بارش و خلق توانمندی ها و چشم اندازهای بسیار زیبای طبیعی و انسانی در شمال استان سمنان شده است.

شکل ۴-۱- ارتفاعات کوهستانی شمال استان

مهم ترین ارتفاعات استان سمنان: قله های گلرژ و سرخر در شمال شهرستان گرمسار، تنگ مرز و پیغمبران در شهرستان سمنان، نیزوا در شمال شهرستان مهدی شهر، سفید کوه در شمال شهرستان دامغان، شاهوار و خوش ییلاق را در شمال شهرستان شاهرود می توان نام برد.

رشته کوه عریض و طویل البرز شرقی، مناطق پست و مسطح اطراف دریای خزر را از استان سمنان جدا می سازد، بنابراین ارتباط زمینی این استان با استان های

شمالی از طریق گردنه‌های ارتباطی امکان‌پذیر است.

مهم‌ترین گردنه‌ها عبارت‌اند از :

الف) گردنه خوش بیلاق و گردنه قزلق بین راه شاهرود و گرگان

ب) گردنه شمشیر بر بین راه دامغان و گرگان

پ) گردنه بشم بین راه سمنان و فیروزکوه.

گردنه‌های مذکور از نظر اقتصادی، نظامی و تاریخی اهمیت دارند.

ب) **نواحی کوهپایه‌ای** : نواحی کوهپایه‌ای در جنوب نواحی کوهستانی استان قرار دارد. این نواحی از رسوبات ریز و درشت دوره ترشیاری تشکیل شده و به شکل مخروط‌افکنه‌های کوچک و بزرگ درآمده‌اند. نواحی کوهپایه‌ای سفره‌های آب زیرزمینی فراوان دارد که به صورت چاه و قنات مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد، همچنین دارای زمین‌های حاصل‌خیز کشاورزی است و بیشتر سکونتگاه‌های شهری و روستایی در این نواحی استقرار یافته‌اند.

شکل ۵-۱- نواحی کوهپایه‌ای شمال استان

پ) **نواحی پست دشت کویر** : این نواحی در بخش جنوبی استان واقع شده‌اند که وجود تشکیلات گچ و نمک در آن موجب شور شدن خاک و آب این مناطق شده و در نتیجه زیست موجودات زنده (گیاهی، جانوری و انسانی) را به حداقل ممکن رسانده است. به طوری که در برخی از نواحی این دشت، به شوره‌زار و کویر بر می‌خوریم؛ اگر چه این موارد به عنوان محدودیت تلقی می‌شود، ولی نباید از توانمندی‌های مناطق کویری غافل بود.

شکل ۱-۶- بخشی از نواحی پست دشت کویر

فعالیت

- ۱- شهر یا روستای محل زندگی شما از نظر ناهمواری در کدام یک از نواحی واقع شده است؟
- ۲- کدام ارتفاعات در نزدیکی محل زندگی شما قرار دارد؟
- ۳- با توجه به دشت کویر به سؤالات زیر پاسخ دهید :
الف) در حال حاضر چه استفاده‌هایی از دشت کویر به عمل می‌آید؟
ب) محدودیت‌ها و مشکلات دشت کویر را بنویسید.
پ) آیا می‌توانید توانمندی‌های دشت کویر را نام ببرید؟

۳ فروردین
روز جهانی هواشناسی

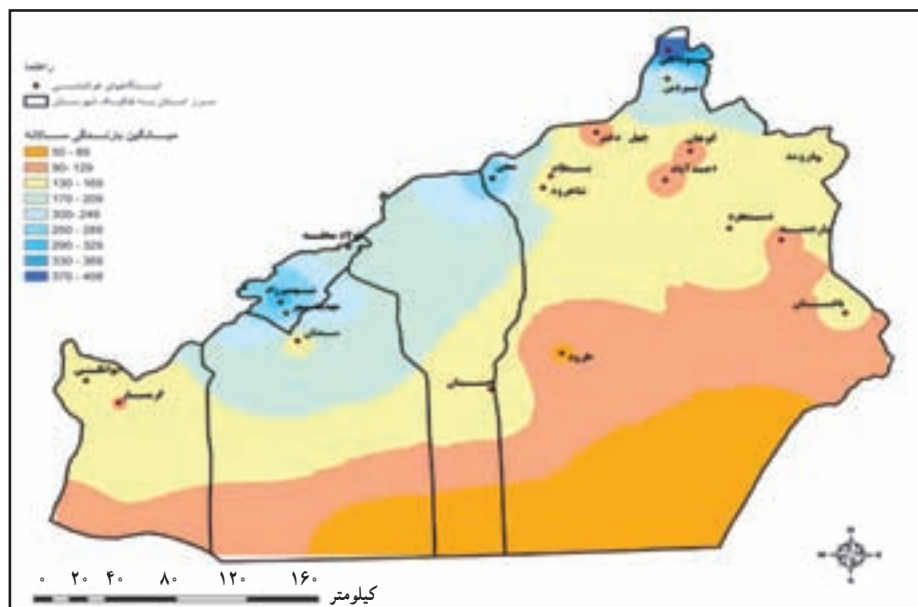
درس ۳ آب و هوای استان

آن کس که زمین را بستر شما و آسمان را همچون سقفی بالای سر شما قرار داد و از آسمان آبی فرو فرستاد و به وسیله آن میوه‌ها را پرورش داد تا روزی شما باشد.
(سوره بقره، آیه ۲۲)

عوامل مؤثر بر آب و هوای استان

استان سمنان علاوه بر تأثیر توده‌های هوا در فصول مختلف سال، تحت تأثیر جریان‌های هوای گرم و خشک دشت کویر، دوری از دریا، عرض جغرافیایی، ارتفاع مکان از سطح دریا، جهت و امتداد کوه‌ها قرار دارد. بنابراین شرایط اقلیمی متنوعی را برای استان ایجاد کرده‌اند.

وجود رشته کوه البرز در شمال استان با جهت غربی - شرقی مانند دیواری بلند که مانع از ورود رطوبت دریای خزر به نواحی جنوبی البرز شده و هم چنین مجاورت استان با دشت کویر (با وجود ساعات آفتابی زیاد) به طور کلی موجب بروز شرایط آب و هوایی خشک و نیمه خشک شده است. اگر از جنوب به شمال استان سفر کنیم طی مسافتی کمتر از ۲۰ کیلومتر با تغییر ارتفاع به نقاط خوش آب و هوا و مطبوعی می‌رسیم.

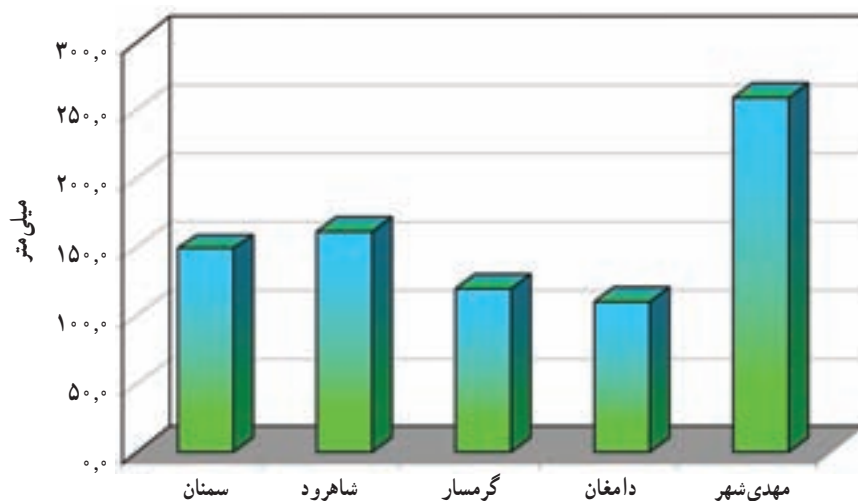

شکل ۱-۷- نقشه هم بارش سالانه استان

جغرافیای طبیعی استان

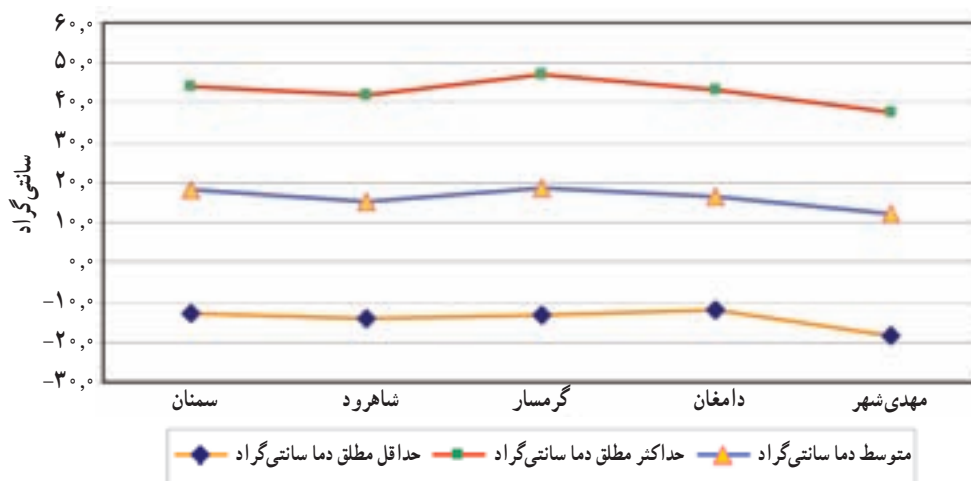
برای تشخیص تنوع آب و هوایی استان به بررسی دو عنصر دما و بارش می‌پردازیم:

پراکندگی بارش: میزان بارندگی در همه مناطق استان سمنان یکسان نیست. به طوری که هرچه از شمال به سمت جنوب حرکت کنیم از مقدار بارندگی کاسته می‌شود؛ با توجه به نقش ارتفاعات و جهت آنها در افزایش جذب رطوبت و نزولات جوی میزان بارندگی در مناطق شمالی (نواحی کوهستانی) به طور متوسط 250° میلی‌متر است و در مناطق جنوبی (دشت کویر) به کمتر از 100° میلی‌متر می‌رسد. متوسط بارندگی سالانه استان 140° میلی‌متر است. که بیشترین میزان بارش سالانه در فصل‌های بهار و زمستان و در بعضی از سال‌ها در فصل پاییز ثبت شده است.

شکل ۸-۱- نمودار بارندگی بلند مدت سی ساله شهرستان‌های استان

میزان دما: دما در نقاط مختلف استان یکسان نیست. در نواحی کوهستانی و کوهپایه‌ای البرز دمای هوا کمتر از مناطق پست و هموار مجاور آن و دشت کویر است. بنابراین، هر چه از شمال به سمت جنوب استان حرکت کنیم میزان دمای هوا افزایش

شکل ۹-۱- نمودار دمای بلند مدت بیست ساله شهرستان‌های استان

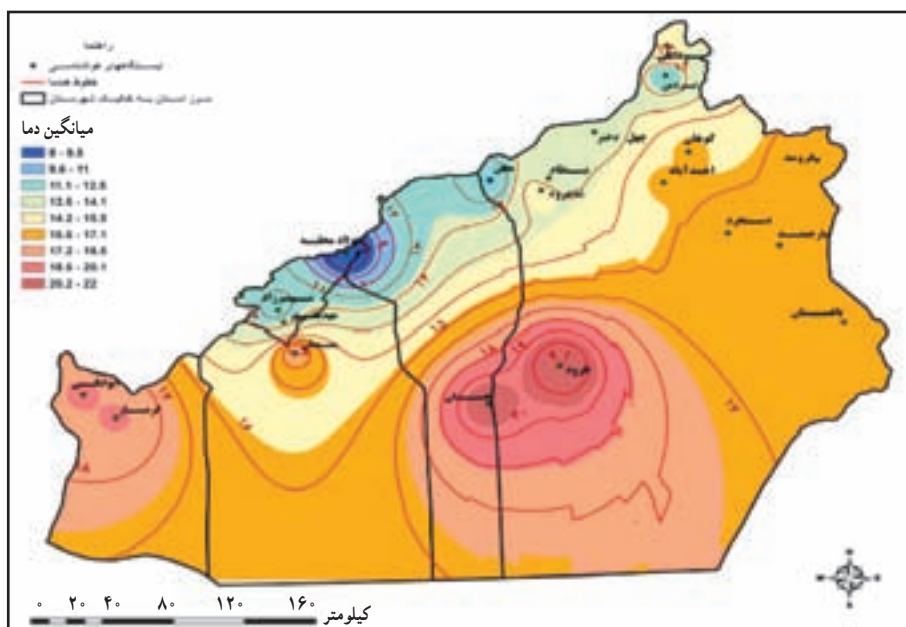
می‌یابد. میانگین دمای استان ۱۶ درجه سانتی‌گراد، حداکثر مطلق دمای آن ۴۷ و حداقل مطلق دما ۱۴- درجه سانتی‌گراد است. تعداد روزهای یخبندان در استان به‌طور متوسط ۷۳ روز و میانگین ساعات آفتابی ۳۱۸۶ است که با توجه به موقعیت جغرافیایی هر شهرستان متفاوت است.

مهم‌ترین توده‌های هوایی که آب و هوای استان سمنان را تحت تأثیر قرار می‌دهند عبارتند از :

(الف) توده هوای سیبری (شمالی) : این توده هوا که در مناطق پوشیده از برف و یخ سیبری، (روسیه شمالی) تشکیل می‌شود با ویژگی یک توده هوای سرد و سنگین در فصل‌های سرد سال به عرض‌های جغرافیایی پایین‌تر، از جمله به استان سمنان کشیده می‌شود. این توده هوا بسیار سرد و خشک بوده و در ارتفاعات البرز موجب ریزش برف سنگین، سردی هوا، وزش بادهای سرد و یخبندان می‌شود. زمان نفوذ این توده هوا از اواسط فصل پاییز آغاز و تا اواخر فصل زمستان ادامه می‌یابد. این توده هوای سرد در برخی از سال‌ها موجب خسارت فراوان به محصولات باغی و کشاورزی، به‌ویژه در شهرستان‌های شاهرود و مهدی شهر می‌شود.

(ب) توده هوای مدیترانه‌ای (غربی) : دریای مدیترانه و اقیانوس اطلس در فصل‌های سرد سال همواره توده هوای مرطوب و باران‌زا را به داخل ایران انتقال می‌دهند و حتی دورترین مناطق فلات ایران از برکت ریزش‌های آن بهره‌مند می‌شوند. بیشترین بارندگی‌های استان سمنان از همین توده هوا منشأ می‌گیرد. ریزش‌های حاصل از توده هوای غربی در ارتفاعات شمالی استان عمدتاً به صورت برف و در سایر قسمت‌ها به شکل باران است.

(پ) توده هوای گرم و خشک مرکزی : نواحی مرکزی ایران به خصوص در فصل‌های گرم سال تحت تأثیر پرفشار جنب حاره‌ای قرار می‌گیرد که در نتیجه سراسر استان به‌ویژه نواحی مرکزی و جنوبی در فصل تابستان تحت تأثیر این توده هوا قرار گرفته و موجب افزایش دما و خشکی هوا می‌شود.

شکل ۱۰-۱ نقشه میانگین همدمای سالانه استان

بادهای محلی استان و علل وزش آنها

بادهای محلی به بادهایی گفته می‌شوند که در بعضی مناطق با تناوب منظمی می‌وزند. حوزه گسترش این بادهای محدود بوده و غالباً آسامی محلی دارند. علت عمده ایجاد این بادهای اختلاف‌های حرارتی (دما) است. به دلیل تنوع ناهمواری‌ها؛ یعنی کوهستان البرز در شمال و دشت کویر در جنوب استان، همواره در مناطق مختلف با مراکز فشار، یعنی فرا بار کوهستان (البرز) و فروبار دشت کویر روبه‌رو می‌شویم که موجب پیدایش بادهای محلی در سطح استان می‌شود.

مهم‌ترین بادهای محلی استان عبارت‌اند از:

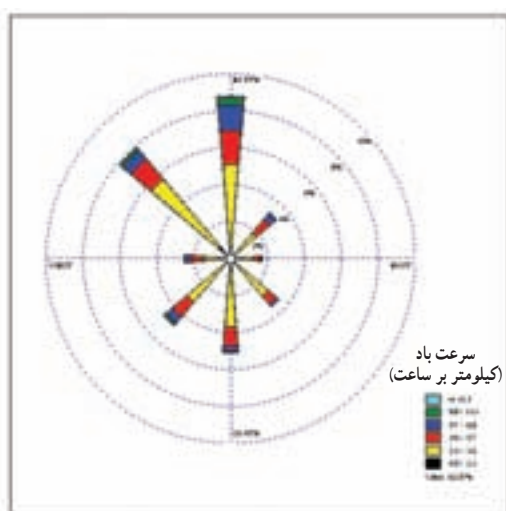
(الف) باد کویری: منشأ وزش این باد از مناطق بیابانی و کویری استان سمنان بوده و معمولاً در بعد از ظهر ماه‌های گرم سال به مدت چند ساعت می‌وزد و موجب افزایش دما و خشکی هوا می‌شود.

این باد سبب خشک شدن درختان و محصولات کشاورزی شده و بسیار زیان‌آور است.

(ب) باد تورانه: منشأ وزش این باد حرکت هوای فاقد فعالیت بارشی از دامنه شمالی البرز به سمت دامنه جنوبی است که گاهی اوقات وزش این باد تا سه شبانه روز به طول می‌انجامد و موجب خنکی هوای استان به ویژه در کوهپایه‌های جنوبی البرز می‌شود.

(پ) باد شهریاری: جهت وزش باد شهریاری از سمت غرب است. وزش این باد از اواسط زمستان آغاز و تا اواسط اردیبهشت ماه ادامه دارد و معمولاً در بعد از ظهرها می‌وزد. این باد خشک و ملایم است.

(ت) باد میزان: جهت وزش این باد از سمت جنوب به سمت شمال است. فصل وزش آن پاییز بوده و نسیم خنکی را به همراه دارد.

بیشتر بدانیم

هر گلباد از یک دایره مرکزی و تعدادی خطوط شعاعی به منزله جهات جغرافیایی اصلی و فرعی تشکیل شده است که مرکز دایره شهر مورد نظر است. از مقایسه طول شعاع جهات جغرافیایی، باد غالب تعیین می‌شود. بدین معنا که از کدام جهت جغرافیایی باد غالب به شهر مورد نظر می‌وزد. با توجه به ضخامت و طول شعاع هر جهت می‌توان سرعت و جهت وزش باد غالب را تعیین کرد.

برای مطالعه

تنوع آب و هوایی استان سمنان با توجه به عوامل مؤثر ذکر شده به شرح زیر است :

بخش‌های شمالی استان : شامل شاهرود، بسطام، نردین، مجن، دیباج، مهدی شهر و شهمیرزاد : در زمستان آب و هوای سرد و نیمه مرطوب و در تابستان معتدل ؛

بخش جنوبی استان : شامل شهرستان گرمسار و نواحی جنوب شهرستان‌های سمنان، دامغان و شاهرود : در زمستان آب و هوای سرد و خشک و در تابستان گرم و خشک ؛

بخش‌های شمال شرقی استان : شامل دشت میامی و حسین آباد کالپوش : در زمستان آب و هوای سرد و مرطوب و در تابستان معتدل و مرطوب.

در تحلیلی کلی می‌توان بیان کرد که این استان بیشتر تحت تأثیر جریان‌های گرم و خشک دشت کویر قرار دارد و خشکی، یکی از ویژگی‌های بارز آب و هوایی آن است.

فعالیت

- ۱- کدام یک از عوامل مؤثر بر آب و هوا، در آب و هوای محل زندگی شما تأثیر بیشتری دارد؟
- ۲- دو شهر سمنان و شهمیرزاد را از نظر دما و بارش مقایسه کنید و علل تفاوت میان این دو شهر را بنویسید.

- ۳- شهرستان محل زندگی شما در کدام محدوده دمایی و بارشی قرار دارد؟
- ۴- به نظر شما از ساعات آفتابی زیاد در استان چه استفاده‌هایی می‌توان کرد؟
- ۵- بادهای محلی محیط زندگی خود را نام برده و ویژگی‌های آنها را بنویسید.

۱- منابع آب

«پروردگارت زیر پای تو چشمه آب گوارا قرار داده است..» (سوره مریم، آیه ۲۴)

استان سمنان به لحاظ موقعیت جغرافیایی، قرارگیری در حاشیه دشت کویر و نوع آب و هوا جزء استان‌های کم آب محسوب می‌شود. وجود آب همواره آبادانی، سرسبزی و زندگی و نبود آن، خشکی و ویرانی را به دنبال داشته است.

شکل ۱۴-۱ آب انبار روستای بیابانک در شهرستان سمنان

شکل ۱۳-۱ ورودی آب انبار، بنایی برای ذخیره آب در قدیم - شهر سمنان

برای آگاهی از وضعیت منابع آب استان می‌توان میزان بارندگی و تبخیر استان را با کشور در جدول ۱-۱ مقایسه کرد.

برای مطالعه

جدول ۱-۱- میانگین بارندگی و تبخیر سالانه ایران و استان سمنان

مکان	مقدار	میانگین سالانه بارندگی (میلی متر)	میانگین سالانه تبخیر واقعی (میلی متر)	میانگین سالانه تبخیر بالقوه (میلی متر)
ایران	۲۵۰	۱۸۰	حدود ۹۰۰	
استان	۱۴۰	۱۰۸	۲۵۰۰	

منابع آب استان را در دو دسته آب‌های سطحی و آب‌های زیرزمینی به طور خلاصه مورد بررسی قرار می‌دهیم.
۱- آب‌های سطحی :

این آب‌ها به سه دسته تقسیم می‌شوند :

الف) رودهای دائمی، ب) رودهای فصلی و اتفاقی، پ) دریاچه مسیله.
ویژگی‌های رودهای استان

۱- رودهای استان از دامنه‌های جنوبی رشته کوه البرز سرچشمه می‌گیرند و اغلب به دشت کویر می‌ریزند. (جهت جریان رودها از شمال به جنوب)

۲- در سرچشمه، معمولاً آب شیرین و گوارا دارند و با عبور از نمک زارها و زمین‌های گچ دار شور شده دارای املاح زیادی می‌شوند.

۳- در کوهستان‌ها دائمی‌اند و در محل خروج از آنها به صورت فصلی و اتفاقی درمی‌آیند.

۴- به دلیل فاصله کم کوهستان تا دشت کویر طول این رودخانه‌ها کوتاه است.

الف) رودهای مهم دائمی استان : بخشی از گردش آب در طبیعت آب‌های سطحی است که در سطح استان به شکل رودهای کم آب، جاری هستند.

از جمله این رودها می‌توان به رودهای شاهرود، چشمه علی، گل رودبار، حبله رود و... اشاره کرد. از بین رودهای دائمی استان با توجه به اینکه حبله رود اهمیت بیشتری دارد به توضیح ویژگی‌های آن می‌پردازیم :

شکل ۱۵-۱ چشم اندازی از حبله رود گرمسار

✱ **حبله رود :** حبله رود، پرآب‌ترین رودخانه

جنوب البرز در استان سمنان بوده که از ارتفاعات شهرستان فیروزکوه در استان تهران سرچشمه می‌گیرد، بنابراین حوضه آبریز اصلی آن در خارج از استان سمنان واقع شده است. این رود منبع اصلی آب کشاورزی شهرستان گرمسار بوده و تأثیر مهمی در اقتصاد و آبادانی منطقه دارد. حبله رود پس از آبیاری مخروط افکنه بزرگ گرمسار به دشت کویر منتهی می‌شود. این رود دارای شاخه‌های شور و شیرین متعددی است. کیفیت آب نم رود، شیرین و رشید سلطان، شور است که از شعبات مهم حبله رود محسوب می‌شوند.

ب) رودهای فصلی و اتفاقی : در استان رودهایی از جمله نمارک، زیوان، اروانه، دریان، مهماندوست، خنج، میامی، میغان، فرومد و... را می‌توان نام برد.

بیشتر بدانیم

نظام آبیاری سنتی در سمنان: اصطلاحات، ضرب المثل‌ها و داستان‌های فراوانی که راجع به آب و آبیاری در روستاها وجود دارد و صدها واژه‌ای که با پیشوند و پسوند آب در فرهنگ محلی هر منطقه دیده می‌شود، اهمیت آب و آبیاری را در مناطق کم آب ایران مشخص می‌کند. از گذشته تاکنون، شیوه سنتی استفاده از آب در بین کشاورزان شهرستان سمنان رواج داشته است.

به طور کلی آب زراعی سمنان از رودخانه گل رودبار تأمین می‌شد، که امروزه با حفر چند حلقه چاه عمیق بر میزان این آب افزوده شده است.

رودخانه گل رودبار از ارتفاعات شمال شهمیرزاد سرچشمه گرفته و پس از جریان به سمت جنوب در غرب شهرک گلستان شهر سمنان به محلی به نام «آب پخش کن» با آبدهی حدود ۴۵۰ لیتر در ثانیه، وارد می‌شود.

در اصطلاح محلی به آب پخش کن «پارا» گفته می‌شود. حجم کل آب موجود آن را ۳۲ «بی» می‌گویند. در محل پارا اتاق نگهبانی وجود دارد، که هر روز یک نگهبان، مسیر تقسیم آب را کنترل می‌کرد. آب از محل پارا به پنج قسمت نابرابر براساس حقایق محلی در پنج نهر جریان می‌یابد و آب هر نهر به استخر مخصوص خود می‌ریزد و از آنجا به باغ‌ها و مزارع هدایت می‌شود.

قوانین مربوط به تقسیم آب را به شیخ علاءالدوله سمنانی که از متفکران قرن هشتم هجری است، نسبت می‌دهند. بر روی سنگ قبر قدیمی شیخ در روستای صوفی آباد در بخش سرخه چنین منقوش است:

اختلاف شرب هرگز نیست بین شاربین

وقف شرعی کرده از بهر وضوی مسلمین

نحوه تقسیم آب شهر سمنان طرح اوست

هر سحر که آب می‌گردد روان در جویبار

شکل ۱۶-۱۱- آب پخش کن (محل تقسیم آب) در شهر سمنان

بیشتر بدانیم

نظام آبیاری سنتی در شهرستان شاهرود: محل تقسیم آب در شهرهای شاهرود، بسطام و روستاهای اطراف را کورو koru می‌نامند. کورو محلی است که در آن بهنای نهر افزایش یافته و آب در یک سطح برابر به دریچه‌های تقسیم منتهی می‌شود. بنا به مقدار حقایقه هر یک از مالکین در گردش خود آب را از محل کورو توسط نهرهای بزرگ و کوچک به باغ یا زمین خود هدایت می‌کنند. کار تقسیم آب در عمده نقاط مورد بررسی از وظایف میرآب بوده و مزد او نیز توسط کشاورزان پرداخت می‌شود. کم‌آبی و ارزش بسیار حیاتی آن در اقتصاد منطقه، موجب تقسیم زمانی دقیق آب در هر یک از نقاط شده است به نحوی که در گذشته‌های دور برای سنجش زمان، کشاورزان از فنجان کوچک استفاده می‌کردند بدین شکل که در زیر فنجان سوراخ کوچکی ایجاد کرده و آن را بر ظرفی از آب قرار می‌دادند تا آب به مرور زمان از محل سوراخ به فنجان وارد شود. هر گاه فنجان از آب پر می‌شد و به درون ظرف فرو می‌رفت این مدت زمان را یک واحد تقسیم آب در نظر می‌گرفتند.

برای مطالعه

جدول ۱-۲- نام و رژیم آبی رودخانه‌های استان سمنان

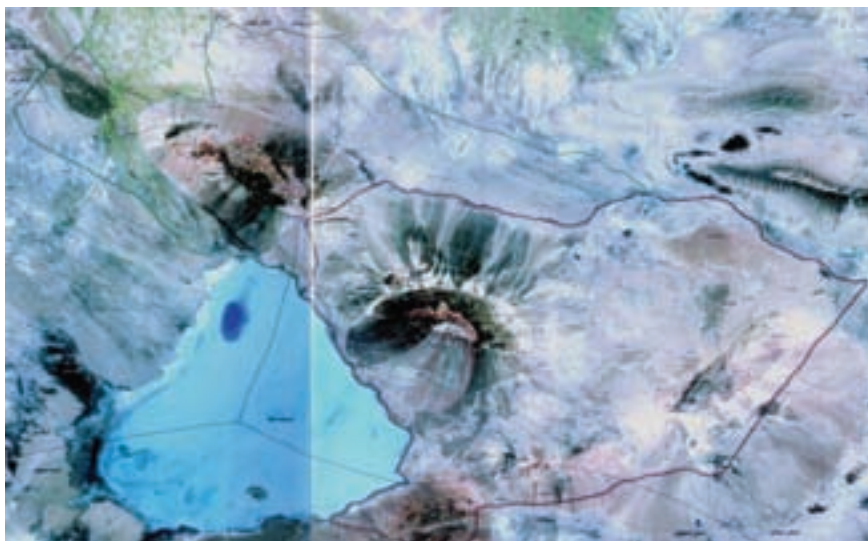
ردیف	نام شهرستان	نام رودخانه	نوع رژیم آبی		
			دائمی	فصلی	خشک
۱	گرمسار	حبله رود	×		
۲	ایوانکی	چنداب			×
۳	ایوانکی	نمارک		×	
۴	ایوانکی	رامه	×		
۵	سمنان	عبدل آباد	×		
۶	سمنان	جوین	×		
۷	سمنان	امامزاده عبدالله(ع)	×		
۸	سمنان	زیوان		×	
۹	سمنان	اروانه		×	
۱۰	سمنان	آبگرم	×		
۱۱	سمنان	زرتل			×
۱۲	سمنان	پیغمبران			×

۱۳	سمنان	چاشتخوارن		×
۱۴	سمنان	حاجی آباد	×	
۱۵	مهدی شهر	گل رودبار	×	
۱۶	دامغان	چشمه علی	×	
۱۷	دامغان	دریان		×
۱۸	دامغان	صح	×	
۱۹	دامغان	آستانه	×	
۲۰	دامغان	دامغان رود	×	
۲۱	دامغان	مهماندوست		×
۲۲	شاهرود	سرتنگه	×	
۲۳	شاهرود	تاش	×	
۲۴	شاهرود	داستان (مجن)	×	
۲۵	شاهرود	ابرسیج	×	
۲۶	شاهرود	میغان		×
۲۷	شاهرود	خیج		×
۲۸	شاهرود	میامی		×
۲۹	شاهرود	انجیرو		×
۳۰	شاهرود	زیدر		×
۳۱	شاهرود	کی کی		×
۳۲	شاهرود	نمکزار		×
۳۳	شاهرود	فرومد		×

پ) دریاچه مسیله^۱: این دریاچه در جنوب غربی استان سمنان و در حد فاصل استان های قم، اصفهان و سمنان واقع شده است. دریاچه مسیله به شکل مثلث و رأس آن به سمت شمال است. میزان آب این دریاچه فصلی، در طول سال نوسان شدیدی دارد، به طوری که در تابستان قسمت وسیعی از آن خشک می شود. قسمت شمال غربی این دریاچه به علت عمق بیشتر و وارد شدن مازاد آب رودهایی مانند جاجرود، کرج، قره چای و... به آن کمتر در معرض خشکی کامل قرار می گیرد و باتلاقی است. این دریاچه به نام های دیگری مانند نمک^۲ و قم نیز مشهور است.

۱- مسیله: محل جمع شدن سیلاب است.

۲- نمک: به دلیل تجمع نمک در نقاط کم عمق بر اثر تبخیر بالا.

شکل ۱۷-۱- دریاچه مسیله در جنوب غربی استان سمنان

۲- آب‌های زیرزمینی :

با توجه به قرارگیری استان در ناحیه خشک و نیمه خشک، مردم استان از گذشته‌های دور برای ادامه زندگی و تأمین آب مورد نیاز خود به منابع آب‌های زیرزمینی روی آورده‌اند. وجود کوهستان‌های البرز در شمال استان و به دنبال آن گسترش نواحی کوهپایه‌ای با سرزمین‌های آبرفتی نفوذپذیر، موجب شکل‌گیری و تقویت سفره‌های آب‌های زیرزمینی شده است.

آب‌های زیرزمینی استان شامل :

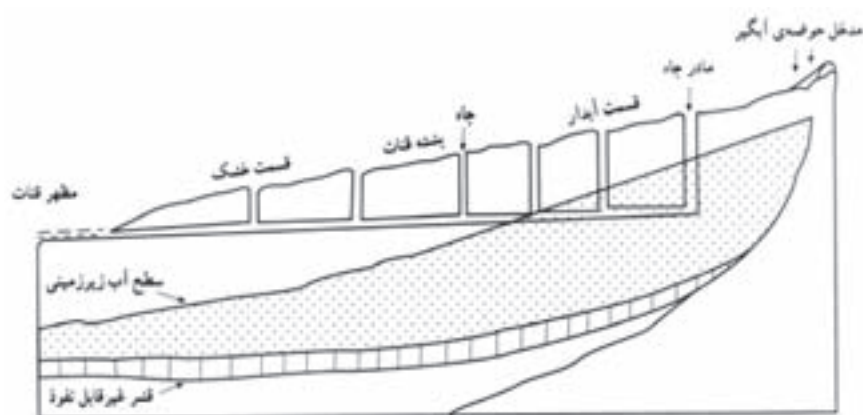
الف) چاه‌های عمیق و نیمه عمیق   ب) قنات‌ها   پ) چشمه‌ها.

الف) چاه‌های عمیق و نیمه عمیق : بخشی از آب مصرفی در بخش‌های کشاورزی، صنعتی و آشامیدنی استان از طریق حفر چاه‌های عمیق (۲۸۱۵ حلقه) و نیمه عمیق (۱۵۹۹ حلقه) تأمین می‌شود. در حال حاضر، در استان سمنان به دلیل کاهش ذخیره سفره آب‌های زیرزمینی در اثر برداشت بیش از ظرفیت، برخی از مناطق استان بحرانی اعلام شده و حفر چاه‌ها در اغلب دشت‌ها، به ویژه حاشیه دشت کویر ممنوع شده است.

ب) قنات‌ها : از روش‌های مهم بهره‌برداری آب‌های زیرزمینی از دیرباز حفر قنات بوده است که هنوز هم سهم زیادی در تأمین آب مورد نیاز کشاورزی، دامداری و برخی از سکونتگاه‌ها دارد. قنات‌ها یکی از ارکان اصلی کشت و زرع در نواحی خشک و نیمه خشک محسوب می‌شود.

آب قنات‌های استان از تشکیلات زمین شناسی مختلفی عبور می‌کند. آب‌هایی که از مناطق گچ دار و نمک دار می‌گذرند، غالباً کیفیت آب آنها تلخ و شور می‌شود؛ اما قنات‌هایی که از لایه‌های آهکی و آبرفتی عبور می‌کنند، آب گوارتری دارند. در حال حاضر در استان سمنان تعداد ۷۳۸ رشته قنات وجود دارد که پس از گذشت قرن‌ها هنوز زندگی و حیات بسیاری از روستاها و شهرها به‌ویژه در حاشیه کویر به میزان آبدی آنها بستگی دارد. میزان آبدی بیشتر قنات‌ها با نزولات جوی و آب‌های نفوذی رابطه مستقیم دارد. متأسفانه

شکل ۱۸-۱- نیم رخ یک رشته قنات

با حفر چاه‌های عمیق و نیمه عمیق، قنات‌های دایر واقع در دشت‌ها به تدریج خشک شده و از بین می‌روند.

پ) چشمه‌ها: چشمه‌هایی که در جدول ذیل نام برده شده‌اند، از آن دسته چشمه‌هایی‌اند که از نظر میزان آبدهی اهمیت چندانی ندارند، اما:

- * آب آنها غالباً آشامیدنی است؛
- * مناظر بدیع و زیبایی را در اطراف به وجود آورده‌اند؛
- * برخی از سکونتگاه‌های اولیه در مجاورت آنها شکل گرفته‌اند؛
- * عشایر از آب آنها برای سیراب کردن دام‌ها استفاده می‌کنند؛
- * در بخش کشاورزی نیز مورد استفاده قرار می‌گیرند.

شکل ۱۹-۱- آب چشمه ده صوفیان در شهرستان مهدی شهر

برای مطالعه

جدول ۳-۱- برخی از چشمه‌های مهم استان سمنان

شهرستان	نام چشمه‌ها
گرمسار	یخچال، کهنه ده، شهر آباد، سنگ آب، امام زاده خوشنام، شاه چشمه و عین الرشید
سمنان	جوین، شاهزاده محمد زید(ع)، امام زاده عبدالله (ع) و اروانه
مهدی شهر	گل رودبار، هیکو، ملاده، تلاجیم، پرور، چاشم، کاهش، هفت چشمه، رابند، روزیه و شیخ چشمه سر
دامغان	چشمه علی، دیباج، فیخار، آب سیج، کشت دشت، کلوی، آکسی، سیاه دره، سنگلو، زرشکو، سنجو، خامنو، لعلو، گندی او، وسیه، خاکستران، میان واز، رضا بادل و قلقل
شاهرود	بی چه خو، بز در، تال در، احیا، گرداب، چشمه کاریز، مهاجرات، تلخاب، مله، مورگینی فرحزاد، سیاه چشمه، پالی زو، میشی، ارمیان، شش، چشمه نی، حق الخواجه، سرخ چشمه، قطری و هیزمی

مسائل و مشکلات منابع آب در استان

منابع آب شیرین در ایران، به‌ویژه در استان سمنان محدود است و متأسفانه، بسیاری از افراد از این موضوع آگاهی کافی ندارند و یا بدان اهمیت نمی‌دهند. با توجه به اینکه بخش وسیعی از استان سمنان در ناحیه گرم و خشک واقع شده، این محدودیت محسوس‌تر است.

شکل ۲۰-۱- یخچال شهر سرخه، بنایی برای تأمین یخ در قدیم

مهم‌ترین علل کمبود و محدودیت منابع آب در استان عبارت‌اند از:

- ❖ کمبود بارندگی‌های سالانه
- ❖ نوسان بارندگی‌های سالانه
- ❖ عدم تناسب زمانی و مکانی بارش
- ❖ گرما و تبخیر زیاد
- ❖ خشکسالی‌های پی در پی در سطح استان
- ❖ وجود املاح در مسیر حرکت آب‌های سطحی

و زیرزمینی

- ❖ آلودگی آب در برخی از نواحی استان
- ❖ شیوه سنتی آبیاری در مزارع
- ❖ برداشت بی‌رویه از سفره‌های آب‌های زیرزمینی.

شکل ۲۱-۱ بند خاکی در دشت چلیم شهرستان سمنان

شکل ۲۲-۱ بند سنگ و ملات بهورد در شهرستان گرمسار

بیشتر بدانیم

ارائه راهکارها و پیشنهادهای برای رفع مشکلات منابع آب در استان با توجه به شرایط بحرانی منابع آب در استان سمنان لازم است تمامی مردم و مسئولان به صورت یکپارچه در سه بخش تولید، توزیع و مصرف آب اقداماتی را به شرح زیر انجام دهند :

الف) بخش تولید آب

– انتقال آب از حوضه‌های مجاور، مانند نواحی کوه‌های البرز به داخل استان

- مهار حداکثر آب‌های سطحی استان از طریق احداث سدها
- اجرا و توسعه طرح‌های آبخیزداری (مدیریت آب‌های سطحی) و آبخوان‌داری (مدیریت آب‌های زیرزمینی)
- برآورد نسبی میزان ظرفیت سفره‌های آب‌های زیرزمینی و سطحی
- افزایش بهره‌وری استفاده از آب به ویژه در بخش آشامیدنی و کشاورزی
- مدیریت منابع آب به خصوص کنترل برداشت‌ها و جلوگیری از حفاری چاه‌های غیر مجاز، تصفیه فاضلاب خانگی، صنعتی و مصرف مجدد آنها.

ب) بخش توزیع آب

- * اصلاح و نوسازی شبکه‌های انتقال آب شهری و روستایی
- * جدا سازی آب آشامیدنی و غیر آشامیدنی در شهرها و روستاها
- * اصلاح شبکه‌های آبرسانی از سرچشمه تا مزرعه (تغییر شیوه سنتی به نوین در بخش کشاورزی)

ج) بخش مصرف آب

- * آموزش و فرهنگ سازی عمومی جهت استفاده بهینه از آب
- * استفاده از شیوه‌های آبیاری نوین در بخش کشاورزی
- * تغییر در الگوهای کشت، مانند (کشت گیاهان گلخانه‌ای) انتخاب گونه‌های گیاهی خاص و متناسب با

محیط

- * استقرار صنایعی که به آب کمتری نیاز دارند.

فعالیت

- ۱- براساس داده‌های جدول (۱-۱) وضعیت استان سمنان را از نظر منابع آب چگونه ارزیابی می‌کنید؟
- ۲- شما چه راهکارهایی را برای کاهش مصرف آب در خانواده می‌توانید ارائه دهید؟
- ۳- در شهرستان محل زندگی شما دولت چه اقداماتی برای استفاده صحیح از آب انجام داده است؟
- ۴- به نظر شما با چه راهکارهایی می‌توان شبکه‌های آبرسانی از سرچشمه تا مزرعه را اصلاح کرد؟

تحقیق کنید

کاربرد هر یک از پدیده‌های انسانی زیر را در گذشته بررسی کنید.

الف) یخچال	ب) آب انبار	ج) قنات

برای مطالعه

۲- خاک‌های استان

از آنجایی که خاک حاصل فرایند تغییرات فیزیکی و شیمیایی سنگ‌هاست، بنابراین با توجه به تنوع زمین‌شناسی و اقلیمی استان، نوع خاک‌های موجود نیز دارای تنوع زیادی‌اند. بر این اساس چهار دسته اصلی خاک در استان قابل شناسایی است:

دسته اول: مختص مناطق جنگلی با پوشش درختان پهن برگ بوده و به‌صورت نوار بسیار باریکی در بخش‌های شمال شرقی و شمال استان گسترش دارند. این خاک‌ها حاصل تجزیه مواد آلی (زنده) هستند.

دسته دوم: در بخش شمالی استان در اراضی کوهستانی شیب دار گسترش دارند. پوشش گیاهی در آنها با تراکم متوسط تا زیاد دیده می‌شود.

دسته سوم: شامل خاک‌هایی است که به دلیل شرایط اقلیمی و ناهمواری، امکان گسترش پوشش گیاهی و تکامل خاک در آنها ضعیف است.

میزان نفوذپذیری این خاک‌ها متوسط بوده و آثار فرسایش آبی در آنها زیاد است. به خصوص در اراضی شمال غربی استان، آثار فرسایش آبی قابل مشاهده است. در مجموع این خاک‌ها در بخش‌های شمالی استان، مناطقی با شیب زیاد، اراضی واقع در شمال غربی و دشت‌های مرکزی استان توسعه دارند.

دسته چهارم: این خاک‌ها خاص مناطق بیابانی با رطوبت و بارش کم است. و بیشتر در دشت‌های آبرفتی سنگریزه‌دار، دشت‌های سیلابی، اراضی پست مانند نواحی مرکزی و جنوبی استان گسترش دارند.

به جز خاک‌های بسیار شور و خاک‌های گچ‌دار، سایر خاک‌های مناطق بیابانی استان دارای توان تولید بالا بوده و با پاکسازی زمین از سنگ و سنگ‌ریزه می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. بنابراین اولویت اول بهره‌برداری از این خاک‌ها، باغی و پس از آن زراعت خواهد بود. البته در درجه اول نیاز به تأمین آب است.

۱۵ اسفند
روز درخت‌کاری

۳- جنگل‌ها و مراتع استان

پوشش گیاهی تحت تأثیر عواملی چون آب، خاک و آب و هوا قرار دارد، با توجه به اشکال ناهمواری و تغییرات بارندگی، انواع پوشش گیاهی در نواحی مختلف استان شکل گرفته است که این تغییرات را می‌توان از شمال به جنوب استان مشاهده کرد. اهمیت پوشش گیاهی به اندازه‌ای است که تخریب آن، فرایند زندگی در محیط طبیعی را دچار آسیب کرده و در نهایت به مرگ موجودات زنده می‌انجامد.

شکل ۲۳-۱- جنگل پهن برگ کالپوش در شهرستان شاهرود

پوشش گیاهی استان را می توان در دو بخش مورد بررسی قرار داد :

۱- جنگل ها

برای مطالعه

تعریف جنگل : جنگل منطقه وسیعی است پوشیده از درختان، درختچه ها و گونه های علفی که همراه با جانوران وحشی نوعی اشتراک حیاتی را تشکیل داده و تحت تأثیر عوامل اقلیمی و خاک قادر است، تعادل طبیعی خود را حفظ کند.

از نظر علمی در شرایط معمولی حداقل سطح جنگل ۳ هزار مترمربع است که این میزان بسته به نوع گونه درختی و شرایط محیط تغییر می کند.

جنگل های استان سمنان را می توان به دو دسته تقسیم کرد :

الف) جنگل های طبیعی   ب) پارک های جنگلی.

الف) جنگل های طبیعی استان : به سه دسته تقسیم می شوند،

۱- جنگل های پهن برگ   ۲- جنگل های سوزنی برگ   ۳- جنگل های کویری و بیابانی.

۱- جنگل های پهن برگ : این جنگل ها در حاشیه شمالی استان سمنان و ادامه جنگل های کوهستانی شمال کشور (هیرکانی)

است، که در مجاورت استان‌های مازندران و گلستان قرار دارند. مساحت این جنگل‌ها در حدود ۵۷۹۳۷ هکتار است. فصل رویش نهال‌ها در این جنگل‌ها حدود پنج ماه در سال است که اکثراً طی این مدت نهال‌های کوچک بر اثر چرای دام‌ها از بین می‌روند. جنگل‌های پهن برگ اغلب دارای گونه‌های درختی و درختچه‌های نسبتاً پراکنده مانند بلوط، ممرز، راش، افرا و... هستند.

بیشتر بدانیم

جنگل ابر: این جنگل در ۴۵ کیلومتری شمال شاهرود و در مسیر جاده شاهرود - آزاد شهر قرار دارد و قسمتی از جنگل‌های باستانی هیرکانی است. جنگل ابر به عنوان باریک‌ترین قسمت از رشته کوه‌های البرز مرز میان دو اکوسیستم نیمه بیابانی و جنگلی است به گونه‌ای که می‌توان در این جنگل درختان سوزنی برگ را در کنار درختان پهن برگ مشاهده کرد که این امر در گونه‌های جانوری هم تأثیر گذاشته است. آنچه این جنگل را از دیگر جنگل‌های موجود در کشور متمایز می‌سازد، ارتفاع زیاد جنگل از سطح دریا، پایین بودن درجه حرارت در فصل گرما، وجود چشمه‌سارهای فراوان و پوشش جنگلی متنوع است.

۲- جنگل‌های سوزنی برگ:

این جنگل‌ها در دامنه‌های جنوبی رشته کوه البرز قرار گرفته و گونه شاخص آن اُرس است. از گونه‌های دیگر این جنگل پیرو، مای مرز، زرشک، بادام وحشی را می‌توان نام برد. مساحت این جنگل‌ها حدود ۱۴۸۴۰۹ هکتار است. در بعضی از مناطق استان به علت چرای بی‌رویه دام تجدید حیات اُرس به خطر افتاده است و به همین علت نهال‌های جوان اُرس را کمتر می‌توان مشاهده کرد.

شکل ۲۴-۱- جنگل اُرس در شمال شهرستان دامغان

۳- **جنگل‌های کویری و بیابانی:** این جنگل‌ها با حدود ۱۵۳۸۳۱ هکتار مساحت در نواحی مرکزی و جنوبی استان قرار گرفته‌اند. عمده‌ترین گونه‌های درختی و درختچه‌ای تشکیل دهنده این جنگل‌ها گیاهان خشکی پسند و شورپسند مانند: تاغ‌زارهای طبیعی، گز، پسته وحشی و بادام کوهی است.

شکل ۲۵-۱- جنگل کویری در جنوب شهرستان سمنان

در استان سمنان ۳۶۰۱۷۷ هکتار جنگل طبیعی وجود دارد. به علت قرار گرفتن در نواحی کوهستانی با شیب زیاد و حساسیت این مناطق نسبت به فرسایش، به عنوان جنگل‌های تجاری قابل بهره‌برداری نیستند. از تولیدات جنگل‌های طبیعی فقط می‌توان به عنوان هیزم یا مواد سوختنی و مصالح ساختمانی که مورد استفاده روستاییان حاشیه جنگل است، اشاره کرد.

شکل ۲۶-۱- پارک جنگلی در اطراف شهرهای استان سمنان

ب) **پارک‌های جنگلی:** پارک‌های جنگلی در سطح استان مساحتی بالغ بر ۶۶۲۶ هکتار دارد، که شامل درختانی مانند سرو، کاج، افاقیا، اکالیپتوس و... است. این جنگل‌ها در اطراف شهرهای بزرگ استان به وجود آمده‌اند.

اهمیت جنگل‌های استان سمنان:

- ۱- تعدیل آب و هوا
- ۲- تشکیل و جلوگیری از فرسایش خاک (آبی و بادی)
- ۳- جذب آب‌های جاری
- ۴- کنترل سیلاب
- ۵- تقویت سفره‌های آب‌های زیرزمینی
- ۶- کاهش آلودگی هوا
- ۷- گذران اوقات فراغت.

۲- مراتع

استان سمنان یکی از قطب‌های دامداری و مرتعداری کشور به حساب می‌آید و از نظر اقتصادی و تأمین مواد پروتئینی در کشور، جایگاه خاصی دارد.

مراتع استان سمنان را می‌توان به دو قسمت مراتع ییلاقی و قشلاقی تقسیم کرد:

الف) مراتع ییلاقی: این مراتع در حاشیه شمالی استان واقع شده‌اند و از پوشش گیاهی مرغوب و متنوعی مانند: گون، چوبک، درمنه، آویشن و... برخوردارند. با توجه به کوهستانی بودن این مناطق و نقش آنها در حفاظت از خاک و استفاده از گیاهان دارویی اهمیت ویژه‌ای دارند.

شکل ۲۷-۱- مرتع ییلاقی در شمال شهرستان دامغان

شکل ۲۸-۱- مرتع قشلاقی خوار و توران در شهرستان شاهرود

ب) مراتع قشلاقی: این مراتع نسبتاً مرغوب، در حاشیه شمالی دشت کویر واقع شده‌اند. گونه‌های گیاهی این مراتع معمولاً گیاهان خشکی پسند و شور پسند، مانند خارشتر، اسپند، گزو... است. در سال‌های اخیر، نهادهای دولتی با کمک روستاییان و عشایر اقدام به ترمیم و احیای بخشی از مراتع تخریب شده استان کردند.

برای مطالعه

جدول ۵-۱- تقسیم بندی مراتع استان از نظر درجه بندی پوشش گیاهی

انواع مراتع از نظر درجه بندی	میزان وسعت به هکتار	موقعیت جغرافیایی	نوع پوشش گیاهی	فصل تعلیف
درجه یک	۵۱/۰۰۰ هکتار	نوار شمالی استان سمنان و دامنه های جنوبی البرز	گیاهان خوش خوراک و ریز و انواع گیاهان دارویی و...	تابستان
درجه دو	۱۶۰/۰۰۰ هکتار	در ارتفاعات شمالی استان بین ۱۸۰۰ تا ۲۰۰۰ متر ارتفاع از سطح دریا	انواع گیاهان خوش خوراک (نرمة و برگ آردی) گیاهان کوتاه قد و خاردار	تابستان
درجه سه	۲/۳۳۶/۰۰۰ هکتار	در حاشیه شمالی دشت کویر استان	تاغ، گز، قیج، اسپند، خارشتر، شور، گون و درمنه	زمستان
درجه چهار	۱/۱۹۵/۰۰۰ هکتار	جنوبی ترین بخش استان سمنان	اسپند، خارشتر، گز شور و درمنه	زمستان

عوامل تخریب مراتع استان

- ✓ گسترش دامداری در روستاها
- ✓ چرای بیش از حد و بی موقع دام در مراتع
- ✓ بوته کنی توسط روستاییان به منظور تأمین سوخت
- ✓ تبدیل مراتع به زمین های کشاورزی، صنعتی و مسکونی
- ✓ جاده سازی غیر اصولی و بدون مطالعه
- ✓ استخراج معادن و ایجاد شهرک های صنعتی در محدوده مراتع
- ✓ آلودگی ناشی از فعالیت کارخانه هایی مانند گچ، سیمان، نمک و آهک
- ✓ خشکسالی
- ✓ حرکت ماسه های روان در

شکل ۲۹-۱- تخریب مرتع

نواحی جنوبی استان.

فعالیت

- ۱- جنگل‌های پهن برگ را با جنگل‌های کویری و بیابانی استان مقایسه نمایید.
- ۲- به نظر شما گیاهان شوری پسند و خشکی پسند چه ویژگی‌هایی دارند که با محیط سازگارند؟
- ۳- برداشت شما از شکل ۲۹-۱ چیست؟

۱ خرداد
روز جهانی تنوع زیستی

۴- مناطق حفاظت شده استان

بدون شک زندگی گیاهی و جانوری به تنوع ناهمواری، پوشش گیاهی و تنوع آب و هوا در هر ناحیه بستگی دارد. با توجه به فراهم بودن شرایط فوق در استان، زیست‌بوم‌های بسیار متنوع و قابل توجهی را می‌توان در آن مشاهده کرد. انواع حیوانات وحشی، پرندگان، خزندگان، پستانداران و گونه‌های کمیاب جانوری و گیاهی در قسمت‌های شمالی (کوهستانی)، میانی (دشت‌های پایکوهی) و جنوبی (کویری) وجود دارد.

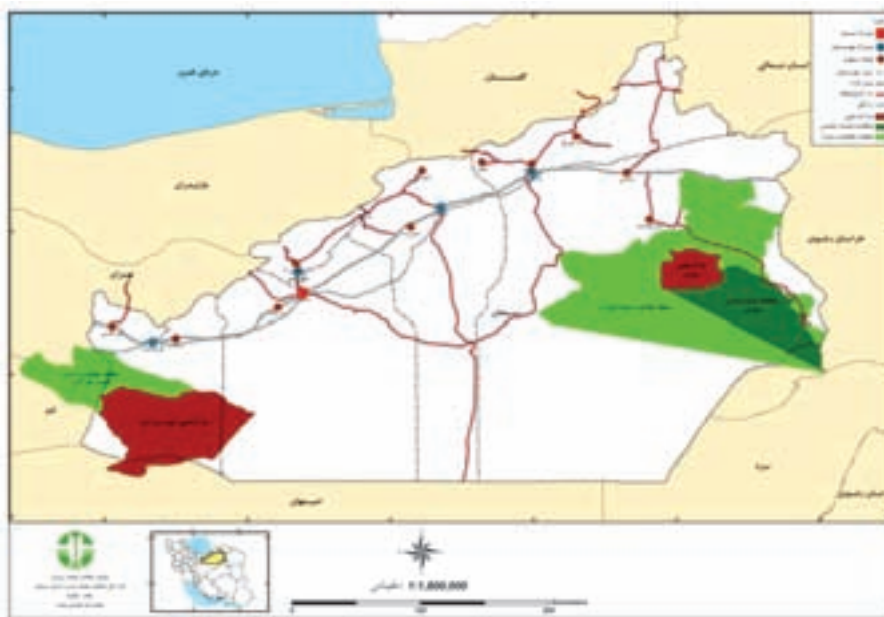
آیا می‌دانید

۲۳ هزار کیلومتر مربع (۲۵ درصد) از مساحت استان مناطق تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط زیست کشور است!

۲۰ درصد از مناطق تحت نظر مدیریت کشور در استان سمنان واقع شده که از این نظر رتبه اول را در کشور داراست و میزبان گونه‌های نادر و در معرض خطر انقراض جانوری نظیر یوزپلنگ آسیایی، گورخر آسیایی، هوبره، وزغ کویری، زاغ بور و... است.

سازمان حفاظت محیط زیست استان برای حفظ زیست بوم‌های طبیعی، مناطقی را با عناوین پارک ملی، منطقه شکار ممنوع، منطقه حفاظت شده، ذخیره‌گاه زیست کره و پناهگاه حیات وحش مشخص کرده و تحت نظارت خود قرار داده است. در چنین مناطقی شکار، تعلیف دام، تخریب محیط و قطع گیاهان به جز در موارد استثنایی ممنوع است.

شکل ۳۰-۱ نقشه مناطق حفاظت شده استان سمنان

مناطق حفاظت شده استان عبارت اند از :

۱- پارک ملی کویر مرکزی : این

منطقه در جنوب شهرستان گرمسار واقع شده که بزرگ ترین پارک ملی کشور بوده و به دلیل تنوع پوشش گیاهی و زندگی جانوری به افریقای کوچک نیز مشهور است. از لحاظ تنوع گونه های جانوری و گیاهی از مراکز عمده مطالعات زیستی کشور محسوب می شود.

۲- منطقه شکار ممنوع خُناز : این

منطقه بین شمال غربی شهرستان سمنان و شمال شرقی شهرستان گرمسار واقع شده است و از تنوع گونه های گیاهی و جانوری قابل توجهی برخوردار است.

شکل ۳۱-۱ نمونه ای از گونه های جانوری پارک ملی کویر مرکزی

شکل ۱-۳۲ نمونه‌ای از گونه‌های گیاهی منطقه خنار

۳- منطقه حفاظت شده پرور : این منطقه در شمال شرقی شهرستان مهدی شهر قرار گرفته که دارای سیمای جذاب طبیعی و جلوه‌های زیبایی از شاهکارهای خلقت است و به علت کوهستانی بودن دارای آب و هوای دلپذیر، وجود آب معدنی، بوی گیاهان گل‌دار و... گردشگران و مشتاقان به طبیعت را از اواسط اردیبهشت تا پایان تابستان، به سوی خود جلب می‌کند.

شکل ۱-۳۳ نمونه‌ای از گونه‌های جانوری منطقه حفاظت شده پرور

۴- منطقه شکار ممنوع سفید کوه آرسک و طالو شیربند : این منطقه در محدوده سفید کوه آرسک در جنوب رشته کوه البرز و شمال منطقه دشتی دامغان واقع شده است. با توجه به شرایط آب و هوایی، پوشش گیاهی منطقه از تنوع نسبتاً خوبی برخوردار است. از آنجایی که این منطقه بخش‌های دشتی و کوهستانی دارد، زیستگاه مناسبی برای گونه‌های مختلف جانوری است.

۵- مجموعه ذخیره‌گاه زیست‌کره توران : مجموعه توران واقع در جنوب شرقی شهرستان شاهرود بزرگ‌ترین منطقه حفاظتی ایران و استان سمنان است. با توجه به شرایط خشک و بیابانی منطقه، از تنوع گونه‌های گیاهی و جانوری بی‌نظیری برخوردار است. از دیرباز به عنوان ذخیره‌گاه تنوع زیستی (اعم از گیاهی و جانوری) از اهمیت ملی، منطقه‌ای و جهانی برخوردار بوده و هم‌اکنون نیز به عنوان یکی از بقایای زیستگاه‌های حساس یوزپلنگ آسیایی مورد توجه کارشناسان ایرانی و بین‌المللی تحت مطالعه قرار دارد. در حال حاضر بالاترین جمعیت گورخر ایرانی در این منطقه وجود دارد. این منطقه همه ساله پذیرای پژوهشگران داخلی و خارجی متعددی است.

شکل ۳۴-۱- یوزپلنگ، نمونه‌ای از گونه‌های جانوری زیست‌کره توران

۶- پناهگاه حیات وحش خوش ییلاق : این منطقه در شمال شرقی شهرستان شاهرود واقع شده است که به دو بخش دشتی و کوهستانی تقسیم می‌شود. از آنجایی که این منطقه بین کویر و جنگل‌های پهن برگ خزری قرار دارد از تنوع زیستی بالایی برخوردار بوده و هریک از این بخش‌ها دارای تنوع پوشش گیاهی و حیات وحش ویژه‌ای است.

۷- منطقه شکار ممنوع تپال : این منطقه در غرب شهر شاهرود واقع شده است. دره‌های طولانی و عمیق، صخره‌های بلند، ارتفاعات ممتد و به هم پیوسته از جذابیت‌های آن است. اهمیت این منطقه از لحاظ زیست‌بوم گونه‌های حیات وحش است.

شکل ۳۵-۱ نمونه ای از گونه های جانوری منطقه تپال

برای مطالعه

جدول ۱-۶- معرفی محدوده های حیات وحش و زیستگاه های استان سمنان

شهرستان	نام منطقه	وسعت (هکتار)	گونه های مهم جانوری	گونه های مهم گیاهی
گرمسار	پارک ملی کویر مرکزی	۴۶۲۲۱۲	بوزپلنگ آسیایی، گربه و روباه شنی، کاراکال، خرگوش، قوچ و میش، کبک، چکاوک، شاهین، جغد کوچک، پرندگان مهاجر و...	تاغ، گز، قیچ، گون، خارشتر و...
سمنان و گرمسار	منطقه شکار ممنوع خنار	۳۶۴۷۶	پلنگ، گربه وحشی، روباه، گراز، کل و بز، قوچ و میش، پرندگان شکاری، کبک، تیهو و...	زرشک، گون، درمنه، گز، اُرس و...
مهدی شهر	منطقه حفاظت شده پرور	۶۴۵۶۳	خرس قهوه ای، پلنگ، آهو، قوچ، گربه وحشی، کبک، عقاب، دلیجه و...	اُرس، زرشک، گون، کنگر، کاسنی، آویشن، متکا و...
دامغان	منطقه شکار ممنوع سفید کوه آرسک و طالو شیربند	مجموع دو منطقه ۱۱۸۰۰	پلنگ، گربه وحشی، خرس قهوه ای، آهو، پرندگان شکاری، کبک، تیهو و...	اُرس، گون، درمنه، افرا و...
شاهرود	مجموعه ذخیره گاه زیست کره توران (پارک ملی، پناهگاه حیات وحش و منطقه حفاظت شده)	۱۴۴۱۵۲۳	قوچ، میش، گورخر، بوزپلنگ، کاراکال، کفتار، زاغ بور، کبک، تیهو، هوبره و پرندگان شکاری، مهاجر و...	اسکنبیل، درمنه، تاغ، اشنیان، کاروانکُش.
	پناهگاه حیات وحش خوش بیلاق	۱۵۰۰۵۷	گربه پالاس، خرس قهوه ای، مرال، آهو، کبک، هوبره، باقرقره، پرندگان شکاری، مهاجر و...	بلوط، راش، افرا، درمنه، قیچ، ولیک و...
	منطقه شکار ممنوع تپال	۳۵۰۰۰	کل و بز، قوچ و میش، پلنگ، خرس قهوه ای، کبک، تیهو، پرندگان شکاری و...	درمنه، گون، اُرس، افرا و...

فعالیت ✓

- ۱- وظیفه ما نسبت به حفظ عرصه‌های گیاهی و جانوری چیست؟
- ۲- در باره منطقه حفاظت شده شهرستان محل زندگی خود تحقیق کرده و مطالبی را به کلاس ارائه نمایید.

۲۷ خرداد
روز جهانی مبارزه با
بیابان زدایی

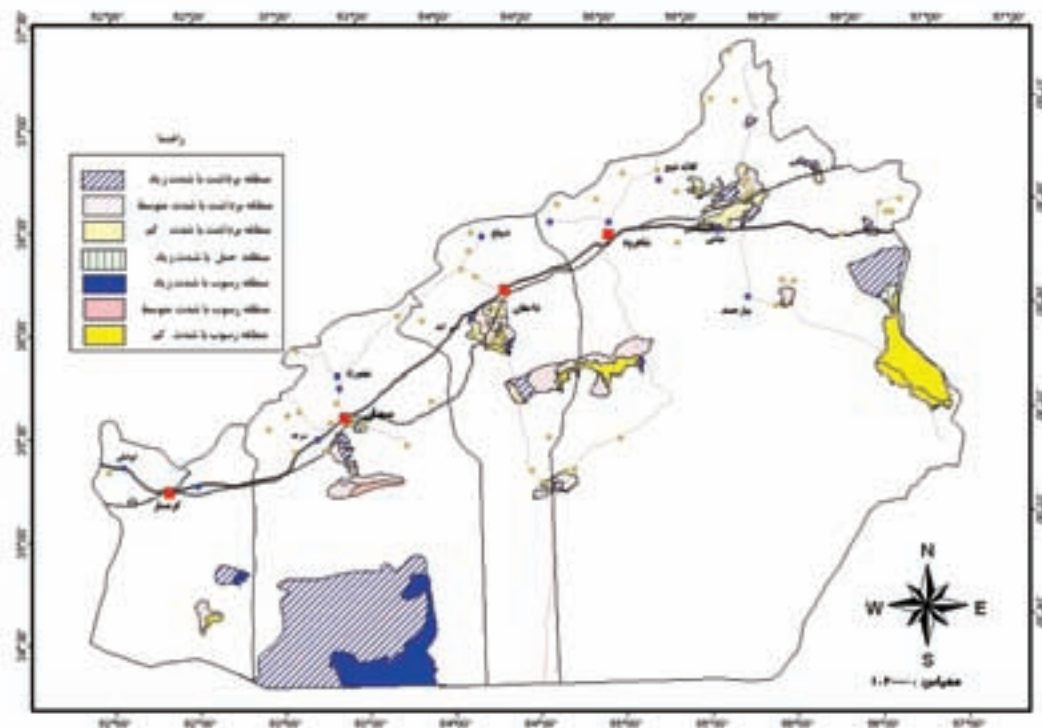
۵- بیابان‌های استان

بخش عمده‌ای از مساحت استان سمنان (حدود ۵۵ درصد) را مناطق بیابانی و کویری تشکیل می‌دهد و بیابان سراسر بخش جنوبی استان را دربر گرفته است.

جدول ۱-۷- مساحت بیابان‌های استان به تفکیک شهرستان‌ها

شهرستان	مساحت به هزار هکتار
گرمسار	۵۹۳
سمنان	۱۴۹۷
دامغان	۶۷۱
شاهرود	۲۵۱۲
مهدی‌شهر	-
جمع	۵۲۷۳

شکل ۳۶-۱ نقشه مناطق در معرض فرسایش بادی استان سمنان

برای مطالعه

بیابان و کویر به کجا گفته می شود؟

در فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی، برای بیابان و کویر تعاریف متعددی به کار برده شده است.

متداول ترین تعریف بیابان و کویر

بیابان منطقه ای است گرم یا سرد که کمبود بارش و تبخیر شدید ویژگی بارز آن است و از نظر زندگی جانوری و پوشش گیاهی، بسیار فقیر است.

کویر به زمین های رُسی پف کرده یا شورزار یا نمک زاری گفته می شود که گیاهان نمی توانند در آنجا رشد کنند.

جدول ۸-۱- وسعت کویرها و تپه های ماسه ای استان

کویر رُسی	کویر نمکی	تپه های ماسه ای	جمع بر حسب هکتار
۲/۲۶۱/۲۹۸	۱/۳۱۴/۶۸۸	۲۷۲۰۰۰	۳/۸۴۷/۹۸۶

عوامل ایجاد و گسترش بیابان‌های استان سمنان : مهم‌ترین عوامل پیدایش و گسترش بیابان‌های استان را می‌توان به دو

دسته طبیعی و انسانی تقسیم کرد :

۱- عوامل طبیعی

❖ فشار زیاد جنب حاره‌ای

❖ احاطه شدن توسط کوه‌ها و دوری از

دریاها

❖ شوری زمین و عبور آب‌هایی که از

گنبدهای نمکی می‌گذرند و به دشت‌های جنوبی استان

می‌ریزند.

شکل ۳۷-۱ نقش جریان‌های سطحی در حمل املاح نمکی

۲- عوامل انسانی

❖ آبیاری زمین‌های کشاورزی به شیوه‌های

سنتی و استفاده از آب شور

❖ کندن بوته‌ها و درختان و استفاده از آنها

به عنوان مواد سوختنی

❖ بهره‌برداری غیر اصولی از زمین و عدم

رعایت تناوب در کشت

❖ چرای بیش از حد.

شکل ۳۸-۱ تخریب مراتع توسط عوامل انسانی و تبدیل آن به زمین‌های کشاورزی

پیامدهای بیابان‌زایی

* افزایش درجه شوری و کاهش حاصلخیزی خاک

* افزایش جریان‌های سطحی و خطر بروز سیل

* نابودی پوشش گیاهی و منابع تولید علوفه

- * نابودی حیات وحش
- * افت سطح آب‌های زیرزمینی
- * افزایش پدیده مهاجرت
- * افزایش آلودگی هوا و مشکلات ناشی از آن
- * تخریب راه‌های ارتباطی.

شکل ۴۰- نمونه‌ای از چشم‌انداز کویری

شکل ۳۹- نمونه‌ای از اشکال فرسایش بیابانی

راه‌های مقابله با بیابان‌زایی در استان

- ۱- تثبیت ماسه‌های روان از طریق کاشتن گیاهان مقاوم در برابر خشکی مانند تاغ، گز، خارشتر، اسکنبیل و...
- ۲- بهره‌برداری اصولی از چراگاه‌ها با توجه به ظرفیت آنها در زمان مناسب
- ۳- ایجاد بادشکن جهت تثبیت ماسه‌های روان.

شکل ۴۱- ایجاد بادشکن، یکی از راه‌های مقابله با بیابان‌زایی

قابلیت‌های بیابان : اگرچه وجود بیابان در استان موجب محدودیت‌هایی شده، اما به نوعی توانمندی‌هایی را نیز به همراه دارد که با استفاده از روش‌های منطقی، علمی و مطابق با شرایط محیطی می‌تواند به‌عنوان ثروت به شمار آید.

شکل ۴۳-۱ پرورش شتر در بیابان

شکل ۴۲-۱ استفاده از انرژی خورشیدی

برای مطالعه

جدول ۹-۱- برخی از قابلیت‌های بیابان‌های استان

نوع توانمندی	ویژگی‌ها	نوع بهره‌برداری
انرژی خورشیدی	ساعات بسیار زیاد آفتابی، انرژی پاک و تمام نشدنی	تولید برق
انرژی باد	وزش بادهای دائمی با سرعت زیاد، پاک و ارزان قیمت بودن آن	تولید برق
هرز آب‌ها	بارندگی شدید و کوتاه مدت، جاری شدن سیلاب، هزینه اندک جهت کنترل آن	تقویت سفره‌های آب زیرزمینی
معادن	نمک، گچ، سنگ‌های زینتی و ساختمانی و مواد معدنی دیگر	صنعتی، تجاری
گردشگری	تپه‌های ماسه‌ای، کویرهای رسی و نمکی، ریگزارها و جنگل‌های بیابانی	ایجاد مؤسسات گردشگری و برگزاری تورهای چند روزه
گیاهان دارویی	یشنان، درمنه، خارشتر، آویشن، هندوانهٔ ابوجهل، کتیرا و ...	صنایع دارویی، غذایی، بهداشتی و آرایشی
ورزشی	فضاهای وسیع و اغلب خالی از جمعیت یا کم جمعیت	اتومبیل‌رانی، موتورسواری، کویر نوردی
نجوم	آسمان صاف و درخشان و اغلب بدون ابر	مطالعات نجومی، رصد ستارگان و اجرام آسمانی
نظامی	وسعت زیاد، کمی جمعیت یا خالی از جمعیت	آموزش‌های نظامی، آزمایش سلاح‌های نظامی (دور برد)، صنایع دفاع
پرورش شتر و شتر مرغ	وسعت زیاد، وجود مراتع	تولید گوشت و پشم شتر، تولید گوشت، تخم و پر شتر مرغ

جغرافیای طبیعی استان

شترداری: قرار گرفتن نقاطی چون روستاهای خوار و توران، طرود و سطوه در اقلیم کویری زمینه مناسبی را جهت پرورش شتر فراهم آورده است.

تغذیه شترها از پوشش گیاهی کویر در تمام طول سال انجام شده و ساربان‌ها تنها وظیفه سرکشی و هدایت این دام را به عهده دارند. گوشت شتر قسمتی از نیاز مردم به پروتئین به خصوص استان سمنان را تأمین می‌کند. تهیه فراورده دامی از شیر شتر رایج نبوده و تنها در برخی موارد جهت درمان برخی بیماری‌ها خوردن دوغ شتر توصیه می‌شود. از پشم شتر در تهیه انواع سرپوش‌ها، شال، دستکش و نیز در بافت انواع گلیم، جانماز، سفره آردی و غیره استفاده می‌شود.

تحقیق کنید

در حال حاضر کدام یک از توانمندی‌های بیابان‌های استان مورد استفاده قرار می‌گیرد؟

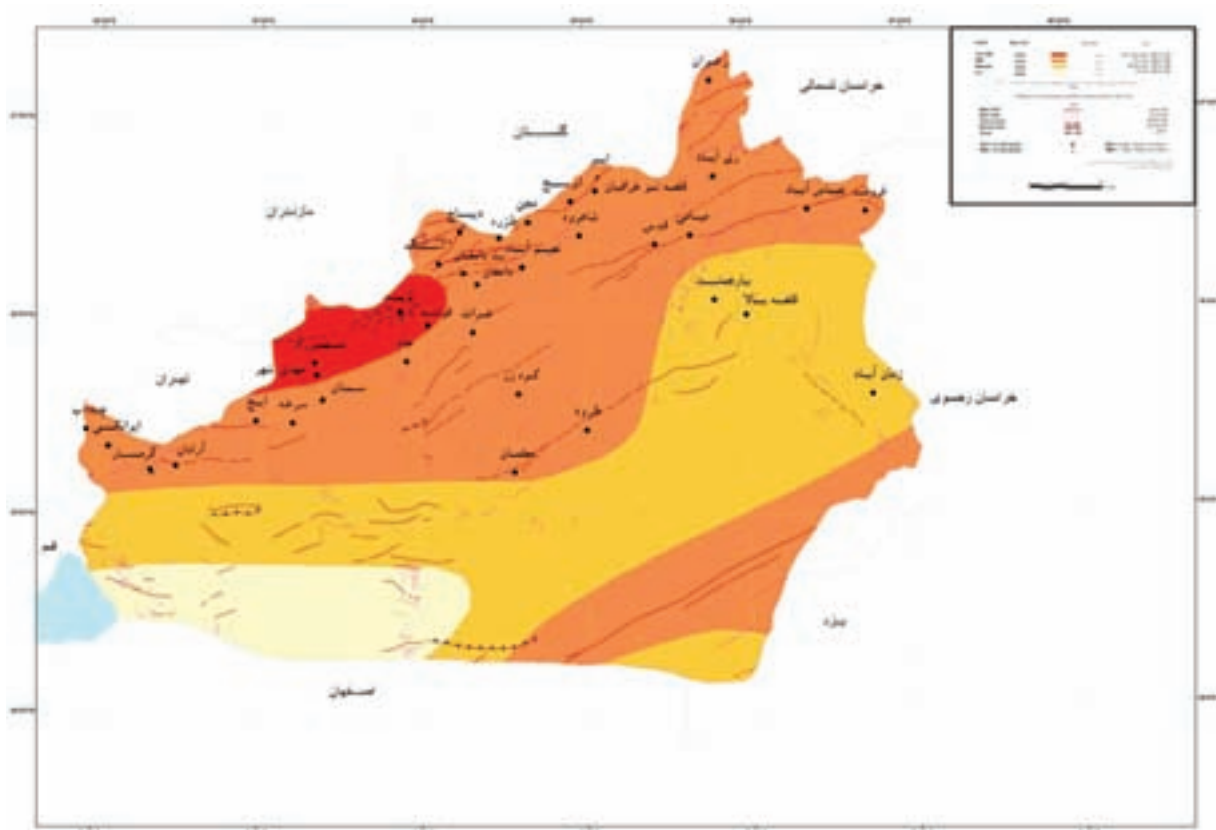
۱۸ مهر
روز جهانی کاهش
بلاای طبیعی

درس ۵ مشکلات و مسائل محیطی استان

مخاطرات طبیعی استان

استان سمنان با توجه به شرایط جغرافیایی از جمله : وسعت، موقعیت، ویژگی‌های اقلیمی و مشخصات زمین شناسی، محل وقوع پدیده‌های متنوع آب و هوایی و زمین شناسی است. فعالیت‌های کوهزایی و زمین ساختی در استان سمنان اگر چه منشأ برکات و توانمندی‌های بسیاری چون تنوع ناهمواری‌ها شده است اما شاهد برخی مخاطرات طبیعی نظیر زمین‌لرزه با منشأ درون زمینی و پاره‌ای دیگر چون خشکسالی، سیل، یخبندان و... با منشأ آب و هوایی (برون زمینی) هستیم. در این درس با برخی از مهم‌ترین مخاطرات طبیعی استان آشنا می‌شویم.

الف - زمین لرزه : استان پهناور سمنان که بخشی از کشور ایران است، بر روی کمر بند زلزله خیز آلپ - هیمالیا قرار دارد. بنابراین هر ساله شاهد وقوع زمین لرزه‌هایی با درجه‌های مختلف در مقیاس ریشتر هستیم.

شکل ۴۴-۱ نقشه پهنه‌بندی زمین لرزه در استان سمنان

دلایل اصلی وقوع زمین لرزه در ایران به ویژه استان سمنان عبارت‌اند از :

● واقع شدن استان در حاشیهٔ کمربند کوهزایی آلپ - هیمالیا (البرز)

● حرکت صفحهٔ عربستان به سمت صفحهٔ ایران

● وجود گسل‌های فعال .

این گسل‌ها به دو دسته تقسیم می‌شوند :

۱- **گسل‌های اصلی (فعال یا خطرناک) :** گسل‌های اصلی به این دلیل خطرناک‌اند که بیشترین مراکز جمعیتی، اقتصادی و

صنعتی استان در مسیر یا اطراف آنها قرار دارند و عبارت‌اند از : گسل میامی، طرود، سمنان و ...

۲- **گسل‌های فرعی (فعال و کم خطر) :** گسل‌های فرعی از مراکز جمعیتی، اقتصادی و صنعتی استان فاصله دارند؛ لذا بروز

زلزله در مسیر این گسل‌ها فاجعه و خرابی به بار نمی‌آورند به همین دلیل خطرناک نیستند و عبارت‌اند از : گسل درونه (دشت کویر)، البرز، قم و ...

آیا می‌دانید

براساس مطالعات انجام شده مشخص شده که حدود ۶۴ گسل در محدودهٔ استان واقع‌اند که ۱۷ گسل سابقهٔ

فعالیت و لرزه‌خیزی داشته و طولی بیش از ۱۰ کیلومتر دارند.

زلزلهٔ بزرگ قومس در سال ۲۴۲ هجری قمری یکی از مهم‌ترین زلزله‌های منطقه بوده و در برخی از کتب دربارهٔ

آن مطالبی آمده است. نویسندهٔ کتاب تاریخ زلزله‌های ایران، تلفات انسانی این زلزله را در ایالت قومس ۲۰۰ هزار نفر

ذکر کرده که ۴۵ هزار نفر آن از شهر صد دروازه (دامغان امروزی) بوده‌اند.

در زلزلهٔ تاش - مجن که حدود ۱۱۰ سال پیش رخ داد (به بزرگی ۷/۲ ریشتر)، از جمعیت ۲۰۰ نفری روستای

تاش ۱۴۰ نفر کشته شدند و خسارات فراوانی به روستاهای منطقه وارد آمد. برخی از مهم‌ترین زلزله‌های دورهٔ معاصر

را در جدول ۱-۱ مطالعه نمایید.

برای مطالعه

جدول ۱۰-۱- چند مورد از مهم ترین زلزله های دوره معاصر استان

ردیف	تاریخ وقوع	بزرگی زلزله در مقیاس ریشتر	مکان
۱	۱۳۳۱	۷/۲	طرود(شاهرود)
۲	۱۳۶۸/۱۰/۳۰	۵/۵	شمال شهرستان سمنان
۳	۱۳۷۰	—	شهرستان گرمسار
۴	۱۳۸۲/۱۲/۳	۳/۳	حوالی گرمسار
۵	۱۳۸۳/۱/۲۵	۴/۱	دشت کویر- سمنان
۶	۱۳۸۳/۶/۱۲	۴/۲	حوالی دامغان
۷	۱۳۸۴/۶/۱۲	۴/۲	حوالی میامی
۸	۱۳۸۶/۲/۲۱	۴/۵	دشت کویر- سمنان
۹	۱۳۸۶/۸/۲۸	۴/۹	حوالی آرادان

راهکارهای مقابله با کاهش خسارات ناشی از زلزله

- ۱- تدوین برنامه مدیریت بحران و مشخص کردن شرح وظایف تمامی سازمان ها برای امداد و نجات حادثه دیدگان
  - ۲- تأکید بر آموزش همگانی و ارتقای فرهنگ ایمنی در برابر زلزله
  - ۳- دقت کافی در مکان یابی مناسب مراکز جمعیتی و صنعتی
  - ۴- اجرای برنامه مقاوم سازی ساختمان های مسکونی، تجاری و صنعتی
  - ۵- جلوگیری از ساخت و سازهای بی رویه و بدون توجه به اصول ایمنی در بخش مسکن.
- ب- سیل: بیشتر مراکز جمعیتی استان در کوهپایه ها و مجاورت مجاری عبور موقتی و فصلی آنها واقع شده اند. بنابراین سیل عامل اصلی خسارت به زمین های کشاورزی، تأسیسات صنعتی، زیر بنایی، واحدهای دامی و سکونتگاه های شهری و روستایی و گاه موجب تلفات انسانی است.
- علاوه بر آن، هر ساله به دلیل بارندگی های شدید و کوتاه مدت، سیلاب ها هزاران متر مکعب خاک را از داخل حوضه های آبخیز استان فرسایش می دهند و از دسترس خارج می کنند.

جدول ۱۱-۱- برخی از مناطقی که در اثر جاری شدن سیل آسیب دیده‌اند

ردیف	سال وقوع سیل	مکان
۱	۱۳۷۹	شهر مجن (شهرستان شاهرود)
۲	۱۳۸۱	روستای فولادمحله و چاشم (شهرستان مهدی شهر)
۳	۱۳۸۲	منطقه عبدالآباد (شهرستان سمنان)
۴	۱۳۸۴	روستاهای بنه کوه و رامه (شهرستان گرمسار)
۵	۱۳۸۵	روستاهای آهوانو و آستانه (شهرستان دامغان)

راه‌های پیشگیری از جاری شدن سیل در سطح استان

- ۱- گسترش و احیای پوشش گیاهی در حریم رودخانه‌ها و اطراف شهرها و روستاها،
- ۲- کاهش سرعت حرکت آب‌های جاری از طریق ساختن بندها، سدها (خاکی، سنگی و بتنی)،
- ۳- جلوگیری از تعرض مردم به حریم رودخانه‌ها،
- ۴- استفاده از نظرهای جغرافی دانان در مکان‌یابی سکونتگاه‌های شهری و روستایی،
- ۵- تراس‌بندی یا پلکانی کردن زمین‌های شیب دار در معرض خطر سیل،
- ۶- رعایت اصول فنی و مهندسی در اجرای فعالیت‌های عمرانی.

شکل ۴۵-۱- خسارت‌های ناشی از وقوع سیل در شهرستان شاهرود

- پ - خشکسالی : استان سمنان به دلیل شرایط خاص طبیعی، از استان‌های خشک و بسیار خشک کشور محسوب می‌شود. از این رو، پدیده خشکسالی در این استان سابقه‌ای دیرینه دارد و اغلب مناطق استان با این خطر مواجه‌اند.
- پیامدهای خشکسالی در استان :** از مهم‌ترین پیامدهای خشکسالی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد :
- کاهش ذخایر آب‌های سطحی و زیرزمینی
  - تخریب منابع طبیعی (خاک، پوشش گیاهی، حیات جانوری)
  - وقوع طوفان‌های گرد و غبار
  - کاهش تولید محصولات کشاورزی
  - تشدید هجوم آفات و امراض گیاهی به مزارع و باغات.

برای مطالعه

اثرات خشکسالی در شهرها و روستاهای واقع در مجاورت کویر شدت بیشتری دارد که مهم‌ترین نواحی عبارت‌اند از :

شهر و روستاهای منطقه بیارجمند، خوار و توران، روستاهای بخش میامی از شهرستان شاهرود، روستاهای جنوب شهرستان دامغان مانند : (معبد، یزدان آباد، معلمان، حسینان، رشم و...) و روستاهای جنوب شهرستان‌های سمنان و گرمسار.

شکل ۴۶-۱- اثرات خشکسالی

شکل ۴۷-۱ بند سنگی روستای فولاد محله در شهرستان مهدی شهر

راه‌های مقابله با خشکسالی

- ۱- اجرای طرح‌های آبخیزداری
- ۲- احداث سد
- ۳- مدیریت توزیع و بهره‌برداری بهینه از منابع آب در بخش‌های مختلف.

ت- سرمازدگی: در تعریف کلی سرمازدگی، به وقوع پدیده افت ناگهانی دما، خارج از زمان مورد انتظار اطلاق می‌شود. پدیده سرمازدگی زمانی رخ می‌دهد که افزایش زودرس دما در اواخر زمستان، موجب رویش و گل‌دهی درختان مثمر می‌شود. به دنبال آن کاهش نابه هنگام دما در اواسط بهار، سبب یخ‌زدگی جوانه‌ها و شکوفه‌ها می‌شود. این پدیده به‌ویژه در مناطق حاشیه شمالی استان مشهود است.

پیامدهای سرمازدگی در استان

- ۱- از بین رفتن سرشاخه‌های درختان میوه
- ۲- کاهش تولیدات محصولات باغی و زراعی
- ۳- کاهش درآمد مردم مناطق خسارت دیده.

سایر مخاطرات طبیعی.

علاوه بر مخاطرات ذکر شده، استان سمنان با پدیده‌های زمین لغزه، طوفان و صاعقه (به‌ویژه در مناطق کوهستانی)، حرکت شن‌های روان، گردوغبار ناشی از طوفان‌های شن‌کوب مرکزی، گرم‌زدگی، هجوم آفات و امراض گیاهی نیز روبه‌روست.

شکل ۴۸-۱ زمین لغزه در روستای بادله کوه، شهرستان دامغان

فعالیت

- ۱- با دقت به شکل ۱-۴۴ محل سکونت شما در کدام محدوده پهنه‌بندی زمین لرزه واقع شده است؟
- ۲- چگونه می‌توان از تعرض مردم به حریم رودخانه‌ها جلوگیری کرد؟
- ۳- هدف از اجرای طرح‌های آبخیزداری چیست؟
- ۴- به نظر شما خطر سرمازدگی بر اثر ورود کدام توده هوا رخ می‌دهد؟

مسائل زیست محیطی استان : مسائل زیست محیطی یکی از مشکلات بزرگ جامعه بشری محسوب می‌شود. افزایش بی‌رویه جمعیت، رشد و توسعه شهرنشینی، صنعت و عوامل دیگر بر سرعت نابودی منابع طبیعی و تخریب محیط زیست می‌افزاید که ابعاد مختلف این مشکلات را می‌توان به شرح زیر مورد بررسی قرار داد :

برای مطالعه

بحران‌های جهانی زیست محیطی از قبیل نابودی جنگل‌ها، مراتع و آلودگی هوا، آب، خاک، افزایش دمای کره زمین و تغییرات آب و هوا، باران‌های اسیدی و تخریب لایه ازن زنگ خطری است که جمله معروف «تنها یک زمین داریم» را به گوش همگان زمزمه می‌کند. فعالیت‌های انسانی بدون توجه به تأثیر آن بر محیط زیست موجب بحران‌های زیست محیطی شده است، لذا جهت حفظ محیط زیست و زندگی بر روی کره زمین چاره‌ای جز رعایت اصول زیست محیطی در کلیه فعالیت‌های انسانی وجود ندارد.

۲۹ دی
روز هوای پاک

ث- آلودگی هوا : هرچند تصور عمومی بر این است که آلودگی هوا خاص شهرهای بزرگی مانند تهران است، ولی شهرهای استان سمنان نیز با این مشکل روبه‌رو هستند.

آلودگی هوای استان از دو منبع ناشی می‌شود :

الف) عامل طبیعی : وجود گرد و غبار در هوای استان در فصول گرم سال.

ب) عوامل انسانی

* آلودگی‌های ناشی از صنایع (کارخانه‌های گچ، فروسیلیس، کربنات سدیم، سولفات سدیم و ...).

* آلودگی ناشی از تردد وسایل نقلیه درون شهری و برون شهری (به دلیل قرار گیری استان در مسیر جاده ارتباطی تهران -

مشهد)

جغرافیای طبیعی استان

* منابع گرمازای خانگی

* واحدهای کوچک تولیدی (نمک کوبی‌ها، پودر سنگ‌های معدنی، کوره‌های آجر پزی و...).

گرچه آلودگی هوا در سطح استان به مرحله بحرانی نرسیده است، اما به دلیل رشد فعالیت‌های انسانی و رعایت نکردن مقررات زیست محیطی، در آینده شاهد آلودگی هوای بیشتری خواهیم بود.

شکل ۴۹-۱- یکی از کارخانه‌های گچ در استان سمنان

برای مطالعه

جدول ۱۲-۱- واحدهای آلاینده هوا در استان سمنان

آب	آسفالت	گچ	تصفیه دوم روغن سوخته	سیمان	کود شیمیایی	فروسیلیس	سدیم سولفات	کربنات سدیم	صنعتی پودرهای	سایر موارد	جمع
۸۲	۸	۴۰	۳۸	۱	۱۸	۱	۱	۱	۸	۲۵	۲۲۳

ج) آلودگی صوتی: یکی از انواع آلودگی‌ها، آلودگی صوتی است. آلودگی صوتی؛ یعنی ایجاد سر و صدای اضافی ناشی از فعالیت‌های انسانی در محیط زندگی ما که منجر به ناراحتی‌های روحی، روانی و عصبی در انسان می‌شود. مهم‌ترین منابع آلودگی

شکل ۵-۱- کارخانه ریسندگی شهرک صنعتی سمنان

صوتی استان عبارت‌اند از :

- * تردد بیش از حد وسایل نقلیه سنگین
- * تردد زیاد قطار از مجاورت مناطق مسکونی
- * انواع صنایع به ویژه کارگاهی (آهنگری، سنگ بری و...)
- * ساخت و سازها و تخلیه مصالح ساختمانی.

چ) آلودگی آب : به دلیل محدودیت منابع آبی به خصوص رودهای دائمی و پایین بودن سطح آب‌های زیرزمینی، در حال حاضر مشکل آلودگی منابع آب در استان به طور جدی مطرح نیست. با این وصف منابع آبی اندک استان در معرض انواع آلودگی‌ها قرار دارند.

مهم‌ترین منابع آلوده‌کننده آب‌های استان عبارت‌اند از :

- فاضلاب صنعتی (صنایع غذایی، کاشی و موزائیک و...)
- فاضلاب کارگاهی (رنگرزی پارچه، آبکاری‌ها و...)
- فاضلاب شهری و روستایی.
- فاضلاب کشاورزی (وارد کردن سموم دفع آفات گیاهی و کودهای شیمیایی).

برای مطالعه

تصفیه‌خانه شهرک صنعتی سمنان به منظور جمع‌آوری فاضلاب‌های صنعتی واحدهای تولیدی مستقر در شهرک، سال ۱۳۸۱ احداث شد. این تصفیه‌خانه ظرفیت تصفیه‌پذیری ۲۴۰۰ مترمکعب در شبانه‌روز را در فاز اول داراست و هم‌اکنون پساب به دست آمده از این تصفیه‌خانه جهت مصارف مختلف به خصوص آبیاری فضاهای سبز و اخیراً با طرح سیستم استفاده مجدد و تصفیه پیشرفته جهت برخی مصارف صنعتی مورد استفاده قرار می‌گیرد. همچنین در سایر شهرک‌های صنعتی استان نیز تصفیه‌خانه احداث شده و یا در حال احداث است.

۲ اردیبهشت
روز زمین پاک

شکل ۵۱-۱- یکی از تصفیه‌خانه‌های فاضلاب شهرک‌های صنعتی استان

برای مطالعه

جدول ۱۳-۱- واحدهای آلاینده آب در استان سمنان

دام و طیور	کشور	آبکاری	پارچه	رنگرزی	کارواش (قالی شویی، خدماتی)	غذایی	صنایع	کاشی	شیمیایی	شن و ماسه	دانه بندی	سایر موارد	جمع
۱۴	۱۱	۶	۱۶	۲۶	۶	۱۸	۷	۱۲	۱۱۶				

ح) آلودگی خاک: یکی از عوامل اصلی حیات خاک است که در بحث آلودگی‌ها کمتر به آن پرداخته می‌شود. با توجه به محدودیت منابع خاک مساعد در سطح استان و لزوم جلوگیری از آلودگی این منبع با ارزش، بررسی این موضوع دارای اهمیت است.

مهم‌ترین منابع آلوده کننده خاک استان عبارت‌اند از:

❖ **عامل طبیعی:** (افزایش املاح در خاک نواحی مرکزی و جنوبی استان به دلیل عبور جریان‌های سطحی آب از تشکیلات

نمکی).

*عوامل انسانی

– پخش فاضلاب‌های صنعتی در محیط

– ورود سموم دفع آفات و کودهای شیمیایی

– پخش زباله‌های خانگی و بیمارستانی

– پخش ضایعات کارگاه‌های کوچک (اسیدسازی، گریس‌سازی و...).

آلودگی ناشی از پسماندها (زباله): بهره‌برداری انسان از طبیعت جهت رفع نیازهای روزمره منجر به بروز پدیده‌ای تحت عنوان پسماند شده است. که مجدداً به طبیعت برمی‌گردد. با توجه به افزایش جمعیت و بهره‌برداری روزافزون از منابع، موجب تولید زباله بیشتر و روش‌های نادرست جمع‌آوری و دفع آنها در اطراف شهرها و روستاهای استان شده است. این امر منجر به ایجاد انواع آلودگی‌ها در محیط‌زیست می‌شود.

از مهم‌ترین پسماندها می‌توان به پسماندهای صنعتی، کشاورزی، بیمارستانی و پسماندهای خانگی (ترو خشک) اشاره کرد.

برای مطالعه

از میزان ضایعات و زباله‌های صنعتی و خانگی در سطح استان، آمار دقیقی در دست نیست. براساس قانون جدید مدیریت پسماندها، واحدهای صنعتی موظف به مدیریت و دفع صحیح و بهداشتی ضایعات خود زیر نظر ارگان‌های ذی‌ربط در مکان‌هایی شده‌اند که این امر می‌تواند کمک مؤثری به حفظ آب و خاک و محیط‌زیست نماید و با اجرای صحیح آن از پراکندگی در اطراف شهرک‌های صنعتی، شهرها و جاده‌های استان که سبب ایجاد مناظر زشتی خواهد شد، جلوگیری کند.

علاوه بر آلودگی‌هایی که در بالا ذکر شد به موارد دیگری از قبیل: آلودگی الکترو مغناطیس (عبور خطوط انتقال نیروی فشار قوی برق) و آلودگی بصری حاصل از مناظر زشت تخلیه زباله در حاشیه مراکز جمعیتی استان نیز باید اشاره کرد.

برای مطالعه

اخيراً جهت دستیابی به رویکردهای پیش‌گیرانه آلودگی‌های زیست‌محیطی در صنایع بخشی به نام بهره‌وری سبز مطرح شده که با اجرای آن توسط واحدهای صنعتی به دفع صحیح آلاینده‌ها با تکیه بر مصرف بهینه منابع، کمک شایانی می‌کند که این امر مهم در اصل پنجاهم قانون اساسی نیز مطرح شده است:

در جمهوری اسلامی، حفاظت از محیط‌زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به

جغرافیای طبیعی استان

رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می شود. از این رو، فعالیت های اقتصادی و غیر آنکه با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.

فعالیت

- ۱- منشأ گرد و غبار موجود در هوای استان چیست؟
- ۲- صنایع مربوط به تولید مصالح ساختمانی به چند طریق می توانند موجب آلودگی هوای استان شوند؟
- ۳- راه های مقابله با آلودگی صوتی را بنویسید.
- ۴- چرا به پسماند (زباله) «طلای کثیف» می گویند؟

فصل دوم

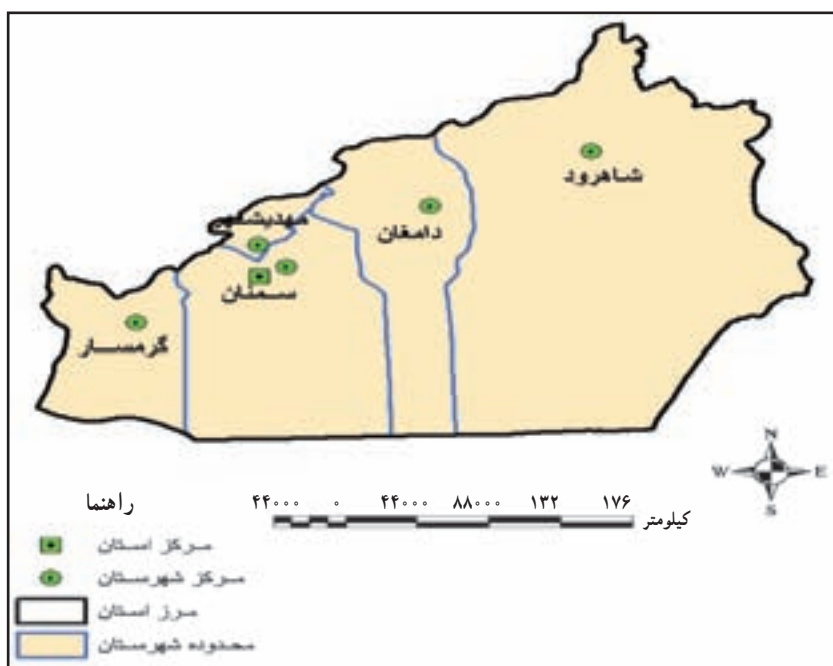
جغرافیای انسانی استان سمنان

درس ۶ تقسیمات سیاسی استان

بر اساس آخرین تقسیمات کشوری، استان سمنان ۵ شهرستان، ۱۷ شهر، ۱۳ بخش و ۲۹ دهستان دارد. شهرستان‌های این استان عبارت‌اند از: سمنان (مرکز استان)، شاهرود، دامغان، گرمسار و مهدی شهر. در سال‌های اخیر برخی از نقاط روستایی به شهر تبدیل شده‌اند. مانند: درجزین در شهرستان مهدی شهر.

شکل ۱-۲ نقشه تقسیمات سیاسی استان به تفکیک شهرستان‌ها

فعالیت

- ۱- شما در شهرستان ..... بخش ..... شهر ..... دهستان ..... روستا ..... زندگی می‌کنید؟
- ۲- شهرستان شما از چند بخش، شهر و دهستان تشکیل شده است؟

برای مطالعه

جدول ۱-۲- تقسیمات سیاسی استان ۱۳۸۸

شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
دامغان	دامغان	مرکزی	دامغان	حومه	بزم قلعه پایین	دامغان
				دامنکوه	مهماندوست	دییاج
				رودبار	کلاته رودبار	
	امیرآباد	امیریه		تویه دروار	دروار	امیریه
				قهاب رستاق	فرات	
				قهاب صرصر	صید آباد	
سمنان	سمنان	مرکزی	سرخه	حومه	علاء	سمنان
				لاسگرد	لاسگرد	سرخه
				هفدر	افتر	
شاهرود	شاهرود	مرکزی	شاهرود	حومه	رویان	شاهرود
				دهملا	دهملا	
				طرود	طرود	
	بسطام	بسطام	بسطام	خرقان	قلعه نو خرقان	بسطام
				کلاته های غربی	خیج	کلاته خیج، مجن
	بیارجمند	بیارجمند	بیارجمند	بیارجمند	خانخودی	بیارجمند
				خواروتوران	زمان آباد	
	میامی	میامی	میامی	رضوان	رضوان	میامی
				فرومد	فرومد	
				کلاته های شرقی	بکران	
				میامی	ابراهیم آباد	
				نزدین	نزدین	

جغرافیای انسانی استان

گرمسار	کردوان	حومه	گرمسار	مرکزی	گرمسار	گرمسار
	لجران	لجران				
آرادان	کهن آباد	کهن آباد	آرادان	آرادان		
	داورآباد	یاتری				
ایوانکی	چشمه نادی	ایوانکی	ایوانکی	ایوانکی		
مهدی شهر، درجزین، شهمیرزاد	درجزین	درجزین	مهدی شهر	مرکزی	مهدی شهر	مهدی شهر
	فولاد محله	پشتکوه	شهمیرزاد	شهمیرزاد		
	چاشم	چاشم				

درس ۷ شیوه‌های زندگی در استان

اشکال سکونت در استان

در استان سمنان همانند سایر مناطق کشور سه نوع شیوه زندگی رواج دارد که در این درس با برخی از ویژگی‌های آن‌ها آشنا می‌شویم.

۱- زندگی عشایری: کوچ نشینی اولین الگوی زیست بشر در کره زمین محسوب می‌شود. از دیرباز در استان سمنان ایلات و طوایف مختلفی وجود داشته‌اند. جمعیت عشایر استان سمنان بسیار اندک است که نزدیک به ۲/۴ درصد از کل جمعیت استان و ۱/۲ درصد جمعیت عشایر کوچنده کشور را شامل می‌شوند.

چهار رکن اصلی عشایر عبارت است از: انسان، دام، مرتع و چادر که با حذف هریک از آن‌ها، الگوی زیست عشایر تغییر خواهد کرد.

با توجه به تغییر شیوه زندگی کوچ نشینی و روی آوردن بسیاری از کوچ‌نشینان به زندگی یکجانشینی، هنوز هم بعضی از خانوارهای ایلات، به زندگی عشایری خود ادامه می‌دهند.

عشایر استان به دو گروه عمده تقسیم می‌شوند:

- ۱- عشایر کوچنده
- ۲- عشایر نیمه کوچنده

شکل ۲-۲- سیاه چادر مسکن عشایر

بیشتر بدانیم

۱- عشایر کوچنده: گروهی از عشایر که در بیلاق و قشلاق استقرار دارند، کوچنده تلقی می‌شوند. در این گروه، خانواده‌های عشایر در مدت اقامت در بیلاق و قشلاق همراه دام هستند. زمینه اصلی فعالیت این گروه دامداری است، اگرچه در قشلاق با زراعت همراه است. تأمین غذای دام در بیلاق متکی به مراتع بوده و در قشلاق تعلیف دستی اهمیت بیشتری دارد؛ مانند عشایر شهرستان گرمسار

۲- عشایر نیمه کوچنده: در این دسته از عشایر، خانواده‌ها در بیلاق، گله‌ها را همراهی می‌کنند و در قشلاق خانواده‌ها در شهر ساکن می‌شوند؛ مانند عشایر سنگسری در شهرستان مهدی شهر.

شکل ۳-۲- عشایر شهرستان گرمسار

بیشتر بدانیم

برخی از ایلات و طوایف استان سمنان عبارت‌اند از:

۱- سنگسری	۲- پروری	۳- افتری
۴- الیکایی	۵- اصانلو	۶- پازوکی
۷- عرب	۸- خوار و توران	۹- چوداری (چوبداری)
۱۰- عشایر پل ابریشم	۱۱- عشایر طرود	۱۲- هداوند
۱۳- عشایر چهارده	۱۴- عشایر کلاته (دامغان)	

مناطق ییلاقی و قشلاقی عشایر/استان

(الف) مناطق ییلاقی (سردسیر) : این مناطق به محدوده زیست و قلمرو جغرافیایی که عشایر، دوره گرم سال را در آن به سر می‌برند، گفته می‌شود.

مدت استقرار عشایر در ییلاق از اواسط خرداد ماه تا اواسط شهریور ماه است. به علت محدودیت مراتع ییلاقی در سطح استان، بخش قابل توجهی از عشایر استان در دوره ییلاقی به استان‌های تهران و مازندران کوچ می‌کنند.

(ب) مناطق قشلاقی (گرمسیر) : این مناطق به محدوده زیست و قلمرو جغرافیایی که عشایر بخشی یا تمام دوره سرد سال را در آن می‌گذرانند، قشلاق گویند. مدت استقرار عشایر در قشلاق طولانی‌تر از ییلاق است و از اواخر شهریور تا اواسط فروردین، یعنی حدود ۷ ماه طول می‌کشد.

لازم به ذکر است که عشایر حدود ۲ ماه از سال را در حین جابه‌جایی از مناطق ییلاقی به قشلاقی و بالعکس از مراتع در حال گذر، جهت تعلیف دام استفاده می‌کنند که به آن میان‌بند می‌گویند.

مناطق قشلاقی عشایر استان شامل نواحی جنوبی استان مانند خواروتوران، بیارجمند، طرود، سرکویر، جنوب گرمسار، ایوانکی و بخش‌هایی از استان‌های گلستان، خراسان شمالی و غرب استان خراسان رضوی است.

شکل ۴-۲- روستای پلکانی جَوین در شهرستان سمنان

۲- زندگی روستایی : روستاهای استان سمنان از نوع متمرکز و به شکل شعاعی (در اطراف منبع آب)، طولی (در امتداد رود یا جاده) و پلکانی (در نواحی کوهستانی) استقرار یافته‌اند.

مصالح ساختمانی که برای ساختن خانه‌های روستایی هر منطقه به کار می‌رود به محیط جغرافیایی آن منطقه بستگی دارد.

(الف) در مناطق گرم و خشک استان، بیشتر از خشت و گل و با سقف‌های گنبدی یا مسطح به ساخت خانه‌ها اقدام می‌کنند.

(ب) در برخی نواحی مرطوب‌تر نیز از خشت و سنگ جهت ساخت بناها استفاده کرده و سقف خانه‌ها را اغلب به صورت شیروانی می‌سازند.

(پ) در مناطق کوهستانی از سنگ، گل و چوب برای ساخت خانه‌ها استفاده می‌کنند.

در برخی از روستاهای این استان به دلیل نزدیکی به شهر و دسترسی آسان‌تر به مصالح، ساختمان‌های زیادی به سبک معماری شهری ساخته شده است.

منبع درآمد روستاییان استان سمنان متنوع است. بخش عمده درآمد آنان از راه زراعت، باغداری، دامداری و صنایع دستی است.

محصولات مهم کشاورزی استان عبارت است از: پسته، انار،

شکل ۵-۲- روستای متمرکز کورد در شهرستان مهدی شهر

شکل ۶-۲- آفتابگردان از محصولات زراعی کالپوش در شهرستان شاهرود

گردو، آلو، انگور، زردآلو، قیسی، سیب زمینی، پنبه، گندم و دانه‌های روغنی.

محصولات جالیزی مانند: خربزه، طالبی، بادمجان و هندوانه.

صنایع دستی روستاییان استان سمنان قالی بافی، گلیم بافی، جاجیم بافی، نمد، دست بافته‌های سنتی و ... است.

۳- زندگی شهری: به طور کلی بیشتر شهرهای استان سمنان در کوهپایه‌های جنوبی البرز واقع شده‌اند. علل عمده این امر عبارت است از:

- ۱- دسترسی به منابع آب
  - ۲- آب و هوای مناسب
  - ۳- حاصلخیزی خاک
  - ۴- سهولت در ارتباط به سبب شیب ملایم و همواری زمین
- بیشتر شهرهای استان سمنان قدمت تاریخی دارند. در این شهرها، بافت قدیمی در بخش مرکزی و بافت جدید در مجاور بافت قدیم و اطراف شهر مشاهده می‌شود.

شکل ۷-۲- دو نمونه از بافت شهری استان

بافت قدیم و بافت جدید از چند نظر با هم تفاوت دارند:

* در بافت قدیمی، اغلب کوچه‌ها و معابر، تنگ و باریک و پرپیچ و خم است، اما در بافت جدید خیابان‌های وسیع و میدان‌های بزرگ به چشم می‌خورد.

* در بافت قدیمی نوع مصالح ساختمانی خشت، گل، سنگ و چوب است اما در بافت جدید سنگ، آجر، سیمان، تیرآهن و... به کار رفته است.

شکل ۹-۲. بافت جدید شهری

شکل ۸-۲. بافت قدیم شهری

شکل ۱۰-۲. نمایی از طراحی و ضخامت دیوار خانه‌های قدیمی در برابر گرما و سرما

* سقف خانه‌ها در بافت قدیم اغلب گنبدی شکل و نیمه استوانه‌ای است در حالی که بافت جدید سقف‌های مسطح دارد.

از نکات قابل توجه در معماری قدیمی این نواحی، شرایط و تغییرات سالیانه یا فصلی آب و هوا در ساخت نقاط مسکونی و انواع فضاهای زیستی بوده است؛ زیرا نقاط مسکونی و فضاهای زیستی به عنوان فراوان‌ترین عنصر شهری به‌شمار می‌روند و بیشترین هماهنگی را با محیط طبیعی و فرهنگی خود دارند. بنابراین، در طراحی این گونه فضاها تأثیر پدیده‌های طبیعی چون اختلاف درجه حرارت و

وزش باد و ... مد نظر بوده است. برای مثال، مردم اغلب نواحی استان برای مقابله با مشکلات آب و هوایی (اختلاف درجه حرارت) در طول سال، ساختمان‌ها را طوری می‌ساختند که با گرما و سرما تماس کمتری داشته باشند و از سوی دیگر در طراحی و ساخت فضاهای مسکونی در بافت قدیم به دیوارهای ضخیم و بلندی برمی‌خوریم که در کنار یکدیگر به صورت فشرده ساخته شده‌اند و به شکل توده و قلعه‌ای درآمده‌اند که علاوه بر اینکه مانع نفوذ گرما و سرمای شدید می‌گردند از نظر دفاع در برابر حملات مهاجمان نیز اهمیت ویژه‌ای داشته‌اند.

فعالیت

- ۱- شما چه راهکارهایی برای رفع مسائل و مشکلات زندگی عشایر می‌توانید ارائه دهید؟
- ۲- به نظر شما نقش روستا در اقتصاد استان چیست؟
- ۳- دلایل وجود کوچه‌های تنگ و باریک و پریچ و خم در بافت قدیم استان چه بوده است؟

۱ آبان
روز آمار و برنامه‌ریزی

درس ۸ جمعیت استان

آگاهی از ویژگی‌های جمعیت چون تعداد، تراکم، توزیع جغرافیایی، ساختمان سنی، ساختمان جنسی، مهاجرت، نرخ رشد و... در برنامه‌ریزی اقتصادی و اجتماعی اهمیت ویژه‌ای دارد و سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان اقتصادی و اجتماعی باید به این ویژگی‌ها توجه داشته باشند.

ویژگی‌های کلی جمعیت استان

تعداد جمعیت: در سرشماری عمومی سال ۱۳۸۵ کل کشور، جمعیت کل استان سمنان ۵۸۹۷۴۲ نفر بوده است. تغییرات جمعیتی در شهرهای استان طی سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵ به شرح جدول زیر بوده است.

برای مطالعه

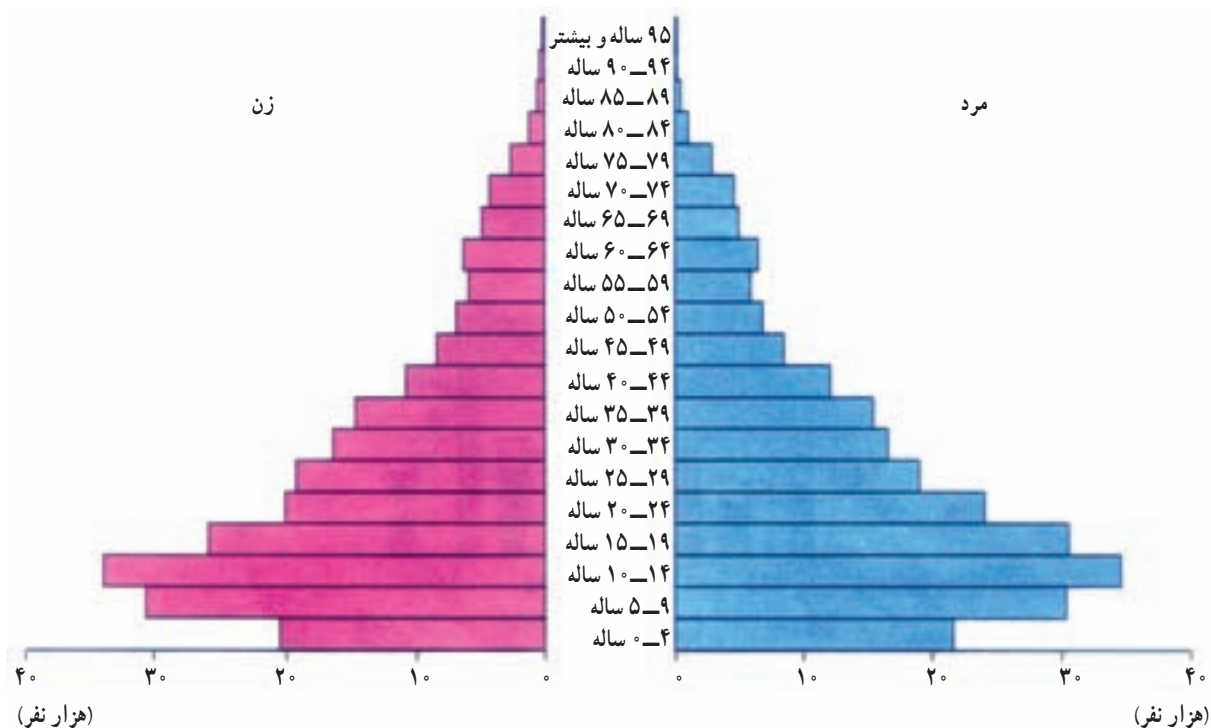
جدول ۲-۲- تعداد و توزیع جمعیت کل استان به تفکیک شهرستان‌ها (در سال‌های مختلف به هزار نفر)

شهرستان	۱۳۵۵		۱۳۶۵		۱۳۷۵		۱۳۸۵	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
کل استان	۲۹۵	۱۰۰	۴۱۷	۱۰۰	۵۰۱	۱۰۰	۵۸۹	۱۰۰
گرمسار	۴۳	۱۴/۶	۵۸	۱۳/۹	۶۸	۱۳/۶	۷۸	۱۳/۳
سمنان	۷۲	۲۴/۲	۱۰۷	۲۵/۷	۱۴۲	۲۸/۳	۱۵۴	۲۶/۱
دامغان	۴۸	۱۶/۲	۶۸	۱۴/۳	۷۹	۱۵/۸	۸۴	۱۴/۳
شاهرود	۱۳۲	۴۴/۷	۱۸۴	۴۴/۱	۲۱۲	۴۲/۳	۲۳۴	۴۰
مهدی شهر*	—	—	—	—	—	—	۳۶	۶/۳

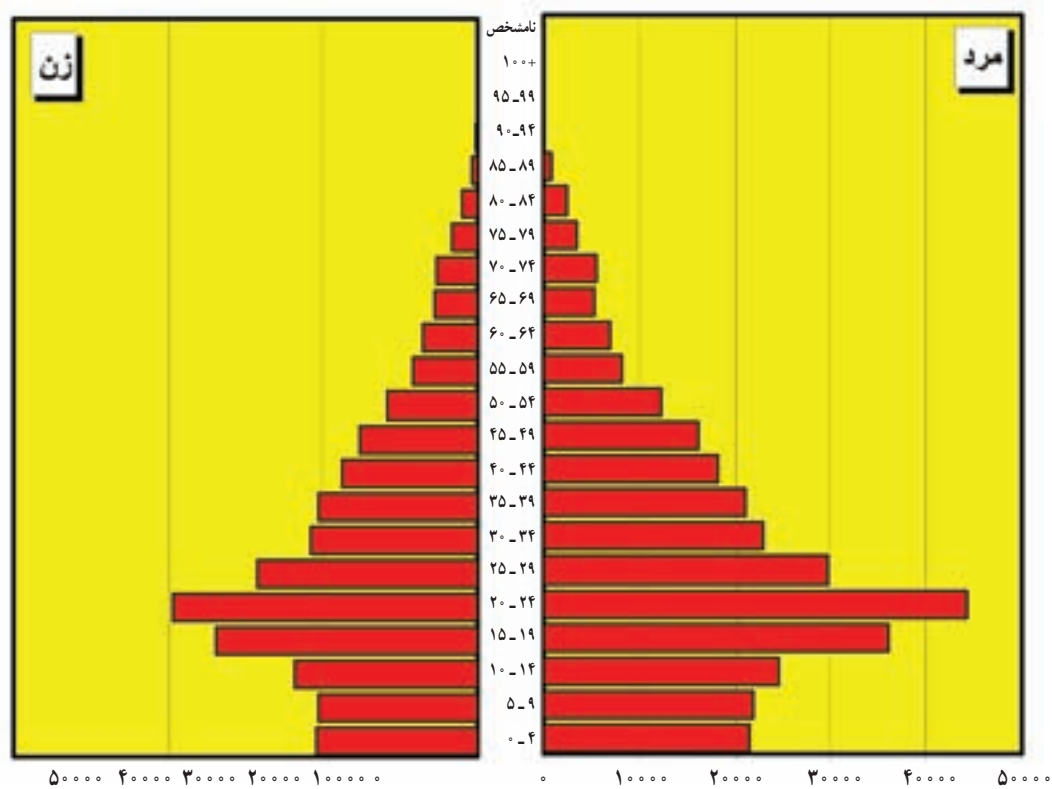
* در دوره‌های سرشماری قبل از سال ۱۳۸۵ مهدی‌شهر به شهرستان تبدیل نشده بود.

ساختمان سنی جمعیت: جمعیت کمتر از ۱۵ سال استان در سال ۱۳۸۵، (۲۲/۶۳) درصد است که این میزان نسبت به سرشماری دوره قبل کاهش قابل ملاحظه‌ای یافته است.

جغرافیای انسانی استان

شکل ۱۱-۲- هرم سنی جمعیت استان سمنان ۱۳۷۵

شکل ۱۲-۲- هرم سنی جمعیت استان سمنان ۱۳۸۵

ساختمان جنسی جمعیت : نسبت جنسی در استان ۱۰۵ است یعنی در مقابل هر ۱۰۰ نفر زن، ۱۰۵ نفر مرد وجود دارد که در مقایسه با نسبت جنسی کل کشور (هر ۱۰۰ نفر زن، ۱۰۴ مرد)، تفاوت چندانی مشاهده نمی‌شود.

نرخ رشد : در سال‌های اخیر با توجه به سیاست‌های کنترل جمعیت، میزان نرخ رشد طبیعی استان به ۱/۶۴+ درصد رسیده است که رشد متوسطی را نشان می‌دهد این نرخ رشد در مناطق روستایی ۳/۱- درصد و در مناطق شهری ۲/۴+ درصد بوده است.

برای مطالعه

جدول ۳-۲- نرخ رشد جمعیت شهرستان‌های استان سمنان طی دهه ۸۵-۱۳۷۵

ردیف	نام شهرستان	نرخ رشد جمعیت (درصد)
۱	گرمسار	۱/۴۸
۲	سمنان	۰/۷۰
۳	دامغان	۰/۷۳
۴	شاهرود	۱
۵	مهدی شهر	۲/۹۶
	میانگین استان سمنان	۱/۶۴

میزان باسوادی : استان سمنان از نظر سواد دارای وضعیت بسیار مطلوبی است. ۸۸/۶۰ درصد از کل جمعیت استان باسوادند که این میزان ۳/۹۹ درصد از میزان باسوادی کل کشور بیشتر است.

برای مطالعه

جدول ۴-۲- میزان باسوادی در کل کشور و استان سمنان ۱۳۸۵

کشور استان	کل	شهری	روستایی
کشور	۸۴/۶۱	۸۸/۹۳	۷۵/۰۹
استان سمنان	۸۸/۶۰	۹۱/۸۵	۷۸/۹۳

جغرافیای انسانی استان

پیش‌بینی جمعیت استان : با توجه به رشد جمعیت استان $۱/۶۴+$ درصد در سال ۱۳۸۵ و با فرض ثابت بودن نرخ رشد، میزان مولید و مرگ و میر، طبق پیش‌بینی، جمعیت استان در سال ۱۳۹۰ به ۶۴۴۶۷۲ نفر می‌رسد. همچنین به دلیل جوان بودن جمعیت استان در آینده با افزایش جمعیت روبه‌رو خواهیم شد.

تراکم نسبی : تراکم نسبی جمعیت استان سمنان با توجه به وسعتی برابر ۹۷۴۹۱ کیلومترمربع و جمعیتی حدود ۵۸۹۷۴۲ نفر در سال ۱۳۸۵ در هر کیلومترمربع $۶/۰۵$ نفر است. این رقم نشان می‌دهد که استان سمنان از استان‌های با تراکم خیلی کم جمعیت است.

برای مطالعه

جدول ۵-۲- تراکم نسبی جمعیت شهرستان‌ها در سطح استان سمنان

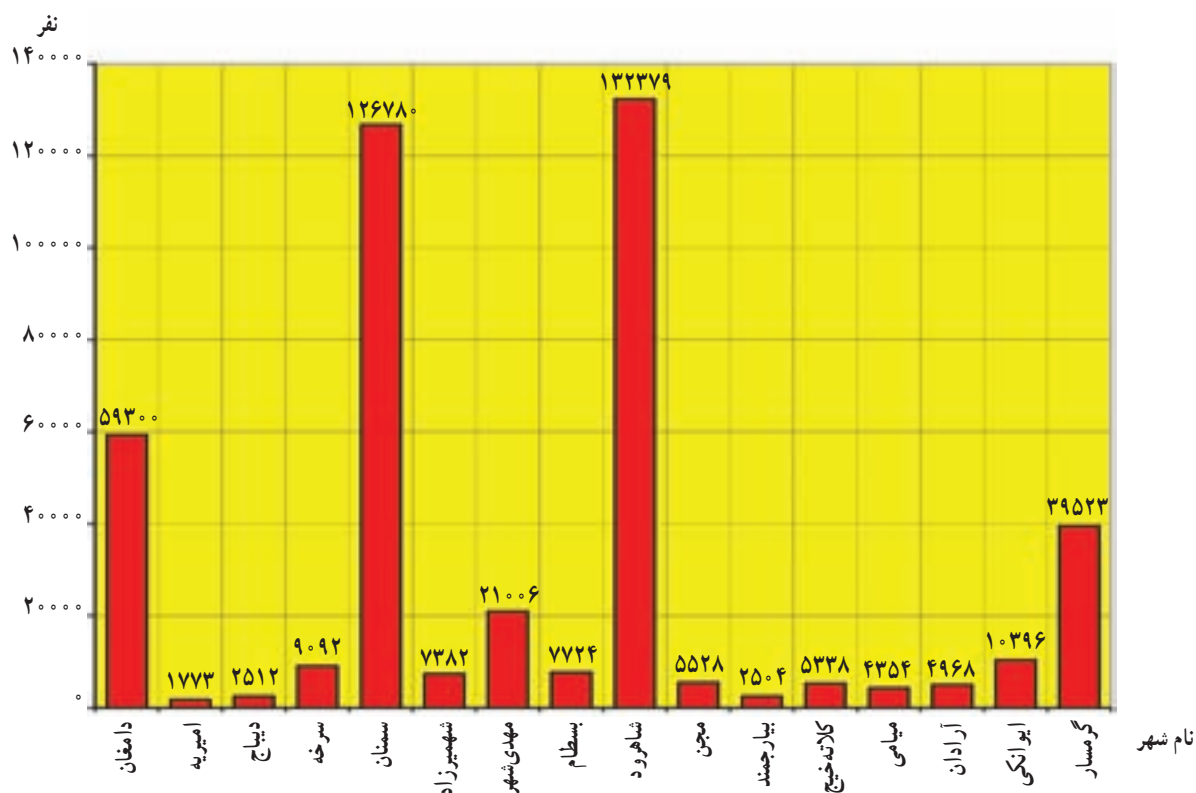
ردیف	نام شهرستان	جمعیت در سال ۱۳۸۵ (نفر)	مساحت کیلومترمربع	تراکم نسبی (نفر در هر کیلومترمربع)
۱	گرمسار	۷۸۰۰۰	۱۰۶۸۶	۸/۲۷
۲	سمنان	۱۹۱۰۰۰	۲۲۱۲۰	۸/۶۳
۳	دامغان	۸۴۰۰۰	۱۲۱۱۰	۶/۰۴
۴	شاهرود	۲۳۴۰۰۰	۵۰۸۹۹	۴/۵۴
۵	مهدی شهر	۳۶۰۰۰	۱۹۵۰	۱۸/۴۶

عوامل مؤثر بر توزیع جغرافیایی جمعیت استان : استان سمنان را می‌توان از نظر پراکندگی جمعیت به دو بخش تقسیم کرد؛ بخش شمالی استان به علت مساعد بودن شرایط طبیعی بیشترین جمعیت را در خود جای داده است. در حالی که بخش مرکزی - جنوبی با دارا بودن شرایط نامطلوب طبیعی تقریباً خالی از سکنه است.

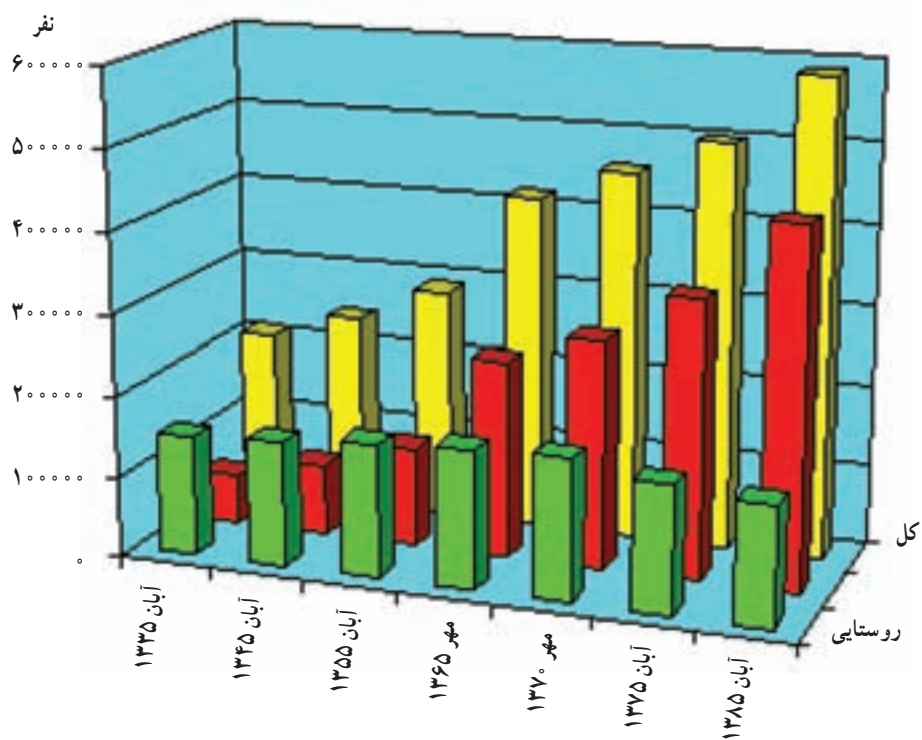
برای مطالعه

جمعیت شهری و روستایی : طبق سرشماری سال ۱۳۸۵ تعداد ۴۴۰۵۵۹ نفر از جمعیت استان در نقاط شهری و ۱۴۹۱۸۳ نفر در نقاط روستایی زندگی می‌کرده‌اند. این آمار نشان می‌دهد بیشتر جمعیت استان، شهرنشین‌اند.

شکل ۱۳-۲- نمودار جمعیت شهری استان ۱۳۸۵

شکل ۱۴-۲- نمودار تعداد کل جمعیت استان سمنان، شهری و روستایی: ۱۳۳۵-۸۵

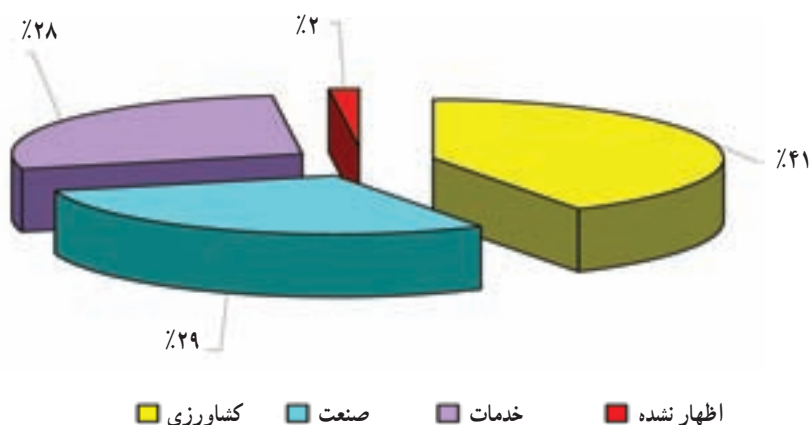
جغرافیای انسانی استان

جمعیت و اشتغال : با بررسی نمودار شاغلان استان به این نتایج می‌رسیم :

(الف) میزان شاغلان در بخش کشاورزی در سال‌های اخیر همانند دوره‌های قبل روند کاهشی داشته است.

(ب) میزان شاغلان در بخش صنعت از رشد متوسطی برخوردار بوده است.

(پ) میزان شاغلان در بخش خدمات در سال‌های اخیر روند رو به رشد داشته است.

شکل ۱۵-۲- توزیع نسبی شاغلان استان سمنان بر حسب گروه‌های عمده فعالیت اقتصادی، آبان ماه ۱۳۸۵

مهاجرت : در طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ تعداد ۸۷۰۲۴ نفر مهاجر وارد استان شده و ۷۶۱۷۱ نفر از استان خارج شده‌اند.

بنا بر این، تعداد خالص مهاجرت در استان سمنان ۱۰۸۵۳ نفر بوده است.

انواع و علل مهاجرت در استان

۱- مهاجرت از روستا به شهر : که به دلایل زیر صورت می‌گیرد :

▲ نابرابری میزان درآمد شهرنشینان نسبت به روستاییان

▲ برخورداری شهرها از امکانات بهتر آموزشی، بهداشتی، رفاهی و فرصت‌های شغلی

▲ شرایط نامساعد طبیعی در روستاها به ویژه در حاشیه دشت کویر.

۲- مهاجرت از مناطق مختلف استان به استان‌های دیگر و بالعکس : به دلایل جست‌وجوی کار بهتر، انتقال شغلی،

تحصیل، انجام خدمت وظیفه و وابستگی‌های فAMILI

۳- مهاجرت فصلی : کشاورزان داخل استان و برخی از استان‌های همجوار، به ویژه استان‌های شمالی در فصل‌های سرد

سال برای کسب درآمد بیشتر

۴- مهاجرت روزانه : رفت و آمد روزانه عده زیادی از مردم روستاها و شهرهای کوچک به مراکز شهری استان به منظور

کار، تحصیل و ...

فعالیت

- ۱- به شکل هرم‌های سنی جمعیت استان در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ دقت کنید. چه تغییری می‌بینید؟ این تغییر بیانگر چیست؟
- ۲- دلایل رشد منفی جمعیت مناطق روستایی استان را در سال‌های اخیر بررسی کنید.
- ۳- در سال ۱۳۸۵ جمعیت شهرنشین نسبت به سال ۱۳۶۵ چند برابر شده است؟ از این تغییرات چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟

فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان سمنان

درس ۹ آداب و رسوم مردم استان

تاکنون از فرهنگ تعاریف متعدد و کم و بیش مشابه ارائه شده است. در یکی از تعاریف آمده است فرهنگ به نحوه و روش زندگی هر قوم و گروه که برای رفع نیازهای اساسی و نظم بخشیدن به زندگی اجتماعی خود بر می‌گزینند، گفته می‌شود. بر این اساس فرهنگ در متن زندگی انسان همیشه جریان دارد. آمیختگی فرهنگ باستانی و اسلامی در کشور عزیزمان ایران موجب غنای فرهنگی این ملت شده است. فرهنگ هر ملت دارای ویژگی‌هایی است که آن را از سایر ملل جهان متمایز می‌کند بنابراین فرهنگ هر ملت هویت آن ملت را تشکیل می‌دهد.

با توجه به وسعت و گستردگی واژه فرهنگ در این مختصر سعی شده بخشی از آن با عنوان فرهنگ عامه یا ادبیات شفاهی مورد بررسی قرار گیرد.

فرهنگ عامه یا ادبیات شفاهی در لغت به معنای دانش توده مردم است و در اصطلاح به کلیه مفاهیمی که زندگی توده مردم را از تولد تا مرگ در بر می‌گیرد گفته می‌شود و شامل آداب و رسوم، باورها، عادات، قصه‌ها، ترانه‌ها، مثل‌ها، مثل‌ها، چیستان‌ها، لطیفه‌ها، پندارها و لالایی‌ها و ... که سینه به سینه از پدران و مادران به ما رسیده و برای همه طبقات مردم کاربرد دارد. در این درس سعی شده است تا با برخی از اشکال و ویژگی‌های فرهنگ عامه استان سمنان به اختصار آشنا شویم.

زبان و انواع گویش‌های محلی

گویش به معنای گفتار است و شکل‌گیری گویش‌ها در زبان‌های مختلف ناشی از عوامل جغرافیایی، تاریخی و فرهنگی است. بنابراین گویش‌ها همیشه در حال دگرگونی بوده و موجب پیدایش شاخه‌های زبانی متعدد می‌شود که نتیجه آن پدید آمدن زبان خاص است که با زبان اولیه کاملاً متفاوت است.

زبان رسمی مردم استان سمنان مانند همه ایرانیان فارسی دری (پهلوی) است اما به لحاظ گستردگی و تحولات عوامل فوق از تعدد و تنوع گویش‌ها و لهجه‌های خاصی برخوردار است.

بیشتر بدانیم

✱ سمنان: گویش سمنانی مرتبط با زبان‌های ماد و پارت است از افراد کمی که به این گویش صحبت می‌کنند می‌توان حدس زد که بسیاری از خصوصیات زبانی ایران باستان در این گویش حفظ شده است. گویش سمنانی و لهجه‌های اطراف، به ۵ دسته تقسیم می‌شود. گویش‌ها و لهجه‌های پنج گانه عبارتند از سمنانی، سنگسری، شه‌میرزادی، لاسجردی و سرخه‌ای، گویش سمنانی از همه قدیمی‌تر است. ضمناً شناختن اصول و قواعد و نیز تهیه دستور صرف و نحو کامل، دقیق و صحیح آن، کار بسیار دشواری است.

بنابراین گویش سمنانی یکی از دسته زبان‌های ایرانی غربی است که در ادوار باستان در بخش شمال غربی ایران رواج یافته و هم اکنون نیز در بین مردم شهر سمنان رایج است. این گویش به سبب پیشینه تاریخی، قواعد دستوری ویژه، پیچیدگی و نفوذ ناپذیری در طول قرون گذشته از دیر باز در کانون توجه برخی پژوهشگران و زبان شناسان بوده است.

این گویش چنان با سایر گویش‌های ایرانی تفاوت دارد که ایرانیان می‌گویند می‌توانیم بدون تحصیل و اطلاع قبلی تمام گویش‌های ایرانی، مانند مازندرانی و گیلکی و غیره را بفهمیم، اما وقتی اهل سمنان به زبان خود سخن می‌گویند مطلقاً از آن چیزی در نمی‌یابیم.

از آنجا که تلفظ کلمات در هر محله از شهر سمنان متفاوت می‌باشد. بنابراین تلفظ اهالی محله اسفنجان سمنان بنا به قدمت دیرینه آن محله پایه کار آوا نوشت اصطلاحات و مثل‌ها بین محققین قرار گرفته است که تفاوت‌های تلفظی واژه‌ها ناشی از تفاوت آوایی مابین محله‌هاست.

❖ **شاهرود** : بومیان اصیل علاوه بر زبان فارسی، به گویش شاهرودی نیز صحبت می‌کنند. گویش‌های دیگر شهرستان شاهرود مربوط به گروه‌های انسانی مهاجر است. مهاجران آذری و ترک‌های منطقه کالپوش و روستای ابر به زبان ترکی سخن می‌گویند. بلوچ‌های منطقه کالپوش و کردهای منطقه پل ابریشم نیز به گویش بلوچی و کردی و بجنوردی صحبت می‌کنند، ولی به زبان فارسی آشنایی کامل دارند. عرب‌های مهاجر خوزستان و کردهای مهاجر عراقی نیز از زبان مادری خود در جمع خانواده بهره می‌برند. آن دسته از مهاجران عرب که در سده‌های قبل به منطقه کوچ کرده‌اند امروزه همگی تنها به زبان فارسی سخن می‌گویند. بنابراین در هر یک از مناطق اهالی، زبان فارسی را به لهجه محلی خاص خود بیان می‌دارند. بر این اساس لهجه‌های مردمان نقاطی مانند شهر کلاته خیج، مجن، بسطام، میامی، فرومد، طرود، بیارجمند، خوارو توران و غیره به راحتی قابل تشخیص است.

❖ **دامغان** : زبان مردم شهرستان دامغان نیز گونه‌ای از زبان اصیل فارسی است که با لهجه مردم خراسان پیوستگی دارد.

این گویش در تمامی مناطق این شهرستان یکسان تکلم نمی‌شود.

(الف) در مناطق شمالی شهرستان دامغان (به استثنای شهر دیباج) به دلیل هم‌جواری با استان مازندران با اندک تفاوت، مردم به لهجه مازندرانی سخن می‌گویند.

(ب) روستاهای جنوبی حاشیه کویر (به استثنای روستای کوه زر) تحت تأثیر مناطق مرکزی ایران بوده و به فراوانی لغات و واژه‌های آن مناطق را در تکلم آنان می‌توان دید.

(پ) زبان روستاهای شرقی دامغان نیز به گویش شاهرودی نزدیک است.

❖ **گرمسار** : زبان و لهجه محلی متداول در بین گرمساری‌ها لهجه رازی است که با جزئی تفاوت اهالی نواحی اطراف تهران، ری، شمیران و ورامین نیز به آن صحبت می‌کنند، اما ساکنان شهرها و روستاهای مناطق کوهستانی

البرز با لهجه‌ای آمیخته از لهجه‌های رازی و مازندرانی سخن می‌گویند. از زبان‌های محلی دیگر شهرستان گرمسار می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

ترکی که اقوام اصائلو و بازوکی با آن صحبت می‌کنند. زبان اصائلو شبیه ترکی زنجانی و زبان اقوام بازوکی شبیه ترکی آذربایجان است. اقوام الیکایی نیز به زبان محلی مخصوص خود تکلم می‌کنند.

❖ **مهدی شهر (سنگسر):** زبان سنگسری را نیز عضوی از شاخه زبان‌های شمال غربی ایران می‌دانند که خود شاخه‌ای از زبان‌های هند و ایرانی است. دکتر معین اعتقاد داشت که لهجه سنگسری رابطه نزدیکی با لهجه لاسجودی دارد. اهالی این منطقه زبان فارسی را نیز به خوبی تکلم می‌کنند، ولی در بین خود ترجیح می‌دهند که با لهجه سنگسری صحبت کنند. لهجه مردم شهر در جزین نیز بیشتر با زبان سنگسری قرابت دارد.

در نواحی شمالی شهرستان مهدی شهر مناطقی چون شه میرزاد و روستاهای این بخش مانند (فولاد محله، چاشم و...) به دلیل مجاورت به استان مازندران با اندک تغییری به لهجه مازندرانی سخن می‌گویند.

ضرب المثل

بخش مهمی از ادبیات و فرهنگ عامیانه استان سمنان ضرب المثل است. مردم هر سرزمین از جمله این استان به طور عادت در گفت‌گوی روزمره از مثل‌های گوناگون برای رساندن آسان‌تر مقصود به مخاطب استفاده می‌کنند. پیشینیان ما نیز از هر رویداد تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و ... زندگی خویش درسی گرفته و تجربه‌ای آموختند و ماحصل آن را به صورت مثل، پند و اندرز زندگی خویش و دیگران ساخته و از نسلی به نسل دیگر انتقال داده‌اند.

ضرب‌المثل‌ها؛ سخنان کوتاه، شیرین همراه با طنز و کنایه تأثیر بسیار زیادی در اذهان عموم مردم نسبت به دیگر سخن‌ها دارند. در ادبیات و فرهنگ عامیانه استان سمنان به مثل‌های بسیاری برمی‌خوریم که در اغلب گویش‌ها با کمی تغییر ادا می‌شوند که در زیر به چند نمونه از آن‌ها اشاره می‌شود.

بیشتر بدانیم

ضرب المثل‌ها

سمنان: لُوقَم تَل سیر مناکِر، التفات زیاد مِکِر. لقمه شکم را سیر نمی‌کند ولی لطف و محبت را زیاد می‌کند.
(کنایه از تأثیر یک کار کوچک در بروز مهر و محبت).

سرخه: رُگ ماجین سِرا خاک، سانگینه. خاک خانه مادر زن، سنگین است. (کنایه از ماندن داماد در خانه مادر زن).

مهدی شهر: پُولوز زینگُو، دُوشاهُور تُو. اول صدای زنگ پول، سپس سرکشیدن شیر توت یا انگور

(کنایه از آینده نگری).

شهمیرزاد: پائیز شُوء تَه چین خوار، و شُنا باهاز یاد دار. ای که شب‌های پاییز ته چین می‌خوری، گرسنگی فصل بهار را به یاد داشته باش. (کنایه از آینده نگری).

شاهرود: یا من وازی یا دو شُلُغ. یا من در بازی شما شرکت می‌کنم یا بازی را شلوغ می‌کنم.
میامی: چارقد سرم مشمش (نام پارچه قدیمی که با آن روسری می‌دوختند)، دادم به نیم من کشمش، ای سال برنگردی، پارسال برنگردی. (کنایه از آرزو نکردن خاطرات نحس سال گذشته با از دست دادن متاع گرانبها دارد)

گرمسار (الیکایی): اِشترِ پوست خَرِ بار دَر. پوست شتر بارِ خر است. (کنایه از تحقیر یک فرد بزرگ).

دامغان: خانه را پشت خروس بار کرده. (کنایه از کسی که زیاد سرو صدا می‌کند).

باورها

مردم استان سمنان همانند سایر نقاط ایران به برخی علائم و نشانه‌هایی که در پیرامون محیط زندگی خویش دیده باور داشته‌اند؛ چرا که این علائم و نشانه‌ها در موقعیت‌های گوناگون به نیاکان آنها الهام شده است و در طول هزاران سال از نسلی به نسل دیگر منتقل کرده و امروزه نیز به آنها باور دارند.

برای مطالعه

در زیر به بعضی از این گونه باورها در زندگی روزمره اشاره می‌شود.

- به خارش در آمدن کف دست راست انسان، (نشانه وارد شدن پول به کیسه، دخل، جیب است).
- پشت سر هم قرار گرفتن چند استکان و نعلبکی بدون دخالت عمدی (نشانه ورود میهمان به آن خانه است).
- هاله یا خرمن زدن دور کره ماه (نشانه ریزش برف و باران در فصل زمستان است).

آداب و رسوم

به طور کلی هر فرهنگی دارای دو جنبه جدا از هم است:

الف) فرهنگ مادی: به آن بخش ملموس فرهنگ که به صورت ابزار، عناصر و اشیا گفته می‌شود. مانند سبک معماری،

صنایع دستی و...

ب) فرهنگ غیر مادی: به آن بخش از فرهنگ که به ارزش‌ها و اعتقادات مربوط می‌شود مانند: احوالپرسی و عبادت اطلاق

می‌شود. بنابراین با توجه به موارد فوق آداب و رسوم را می‌توان در جنبه غیر مادی فرهنگ جای داد.

بیشتر بدانیم

از مهم ترین آداب و رسوم مردم استان سمنان می توان به موارد زیر اشاره کرد :

* آداب و رسوم مربوط به سوگواری شامل : عزاداری ماه محرم، تعزیه خوانی، روضه خوانی، دستجات عزاداری، زنجیر زنی، نخل بندان و نخل گردانی، علم بندان و علم گردانی، آتش زدن خیمه ها، شام غریبان، قوم بنی اسد، بزرگداشت رحلت رسول اکرم (ص) و شهادت ائمه (ع)، ایام فاطمیه و ... .

* آداب و رسوم مربوط به اعیاد مذهبی شامل : اعیاد فطر، قربان، غدیر، میلاد حضرت محمد (ص) و ائمه اطهار (ع)، عید مبعث، نیمه شعبان و ... .

شکل ۱-۳- مراسم تعزیه خوانی ایام محرم در استان

* آداب و رسوم مربوط به تحویل سال نو شامل : خانه تکانی، آماده کردن سبزه، سمنو پزان، چهارشنبه سوری، نوروز خوانی، مراسم تحویل سال نو، دید و بازدید ایام عید، سیزده بدر و ... .

* آداب و رسوم مربوط به ازدواج شامل : بله برون، خنچه و حنا بندان، عقدکنان، جشن عروسی، مراسم مادر زن سلام، پاتختی و ... .

بازی های محلی استان

* پر کردن اوقات فراغت یکی از دلایل پرداختن به بازی های محلی است. در گوشه و کنار استان سمنان به اقتضای شرایط مکانی و زمانی بازی های محلی بین کودکان و نوجوانان و گاهی اوقات با همراهی بزرگ ترها با اندک تفاوت به اجرا در می آیند. برخی از این بازی ها برخلاف ورزش های امروزی، احتیاج به زمین یا محل خاص، اسباب و لوازم ورزشی مخصوص ندارند. این بازی ها در کوچه و خیابان، در اتاق و حیاط خانه، بین راه، مدرسه، حتی در

کلاس درس و... عملی است.

از نتایج مثبت این گونه بازی‌ها می‌توان به تحرک، شادابی، همکاری و تعاون، احترام به قوانین و بزرگ‌ترها، اجتماعی شدن، تلاش در جهت کسب موفقیت اشاره کرد.

از جمله بازی‌های محلی استان سمنان می‌توان به: یه قل دو قل، تخم مرغ بازی، الک دولک، گردو بازی، هفت سنگ، قلعه گیری، پازن بازی، کولی دادن، لی لی، گرگم به هوا و... اشاره کرد.

جلوه‌هایی از فرهنگ استان سمنان (فرهنگ مادی)

- یکی از شکل‌های فرهنگ استان سمنان، فرهنگ مادی است که می‌توان در سبک معماری، صنایع دستی و... مشاهده کرد.
- معماری: به ساخت بنا و پرداختن به ظاهر و نمای ساختمانی هنر معماری می‌گویند که ریشه در فرهنگ هر قوم دارد. معماری استان سمنان نیز مانند معماری ایران آمیخته‌ای از فرهنگ باستانی و اسلامی است که در هر منطقه با توجه به شرایط محیطی و فراوانی مصالح ساختمانی نمود پیدا می‌کند. از جمله بناهای باستانی که از تلفیق آجر و کاشی، وجود نقوش زیبا، اجرای گنبد‌های دو پوش، قلعه‌ها، طاق‌های آجری ضربدری، دیوارهای قطور و تغییرات تدریجی ضخامت دیوارهای باربر به تناسب ارتفاع و میزان بار و... است.

شکل ۲-۳- معماری سنتی (طاق‌های آجری) در سمنان

- خانه‌های قدیمی شامل سردرب خانه‌ها، نقوش روی در و کوبه، فضاهای زیستی اندرونی و بیرونی شامل: هشتی، دهلیزها، ستون‌های چوبی و غیرچوبی، اتاق‌هایی با گچ‌بری‌ها و نقاشی‌های زیبا و پنجره‌های مشبک با شیشه‌های رنگی، طاقچه‌ها و رف‌های کوچک، اجرای انواع سقف به صورت گنبدی، مسطح، شیب دار و ...

شکل ۳-۳- نقوش روی در و انواع کوبه

شکل ۳-۴- فضاهای زیستی اندرونی، سازگار با محیط و بادگیر در شاهرود

بیشتر بدانیم

پوشش لباس

پوشاک مردم استان به نحوی با وضعیت آب و هوایی منطقه ارتباط دارد. امروزه لباس‌های معمول اغلب زنان و مردان این استان همان کت و شلوار، پیراهن برای مردان و چادر، مانتو و شلوار و پیراهن برای زنان است. بنابراین، مردم استان سمنان کمتر از لباس‌های محلی استفاده کرده و لباس‌های معمول روز که در همه مناطق

شکل ۵-۳- پوشش لباس زنان عشایر الیکایی در شهرستان گرمسار

ایران مورد استفاده است در این خطه از کشور نیز رواج دارد. از مهم‌ترین لباس‌های محلی مردان و زنان استان سمنان در گذشته می‌توان به موارد زیر اشاره کرد :

لباس‌های محلی مردان شامل : سرپوش مردانه، تن‌پوش تابستانی مردانه، تن‌پوش زمستانی مردانه و پاپوش مردانه، کت چقا، شلوار کمری، گیوه و ...

لباس‌های محلی زنان شامل : چارقد، پیراهن کمر چین‌دار، شلیته، تنبان، جلیقه، اُرسی، جادر محلی و ...

جلوه‌هایی از فرهنگ استان سمنان

نمد مالی : از جمله صنایع دستی که قدمتی دیرینه در استان سمنان دارد، نمد مالی است. وضعیت فعلی تولید نمد در استان سمنان از نظر کمی و کیفی بسیار مطلوب است و مراکز تولید نمد در استان، شهرستان سمنان، دامغان و روستای ابرسیج شاهرود است. مواد اولیه مصرف شده در نمد مالی پشم است. آنچه در نمد مالی می‌توان مشاهده کرد، ذوق و هنر، به همراه تحرک تولید کننده است. تولیدات این زحمت‌کشان علاوه بر استفاده شخصی به روستاهای شمالی استان و استان مازندران ارسال می‌شود.

چاپ قلمکار : چاپ قلمکار، گونه‌ای از چاپ سنتی روی پارچه بافته شده است. برای نخستین بار، قلم کار سازان ایرانی برای دسترسی به تولید بیشتر و ایجاد هماهنگی و یکنواختی نقش‌ها، استفاده از مهره‌های چوبی را جایگزین استفاده از قلم مو ساخته‌اند. برای فراهم آوردن امکاناتی به منظور استفاده مردم، قلم کار را که در گذشته فقط برای روی پارچه‌های پشمی و ابریشمی انجام پذیر بود بر انواع پارچه از قبیل متقال، کتان، چلوار و کرباس انجام دادند. در حال حاضر چاپ قلمکار به وسیله قالب‌های چوبین که نقوش برجسته دارد انجام می‌شود. مهم‌ترین مرکز این صنعت، در استان در شهرستان دامغان قرار دارد که ماهانه مقادیر هنگفتی انواع رومیزی، پرده، سفره و سایر مصنوعات قلمکار تولید و برای صدور به خارج از کشور آماده می‌کند.

قالی بافی : قالی دست رنج گمنام ترین و رنجکش ترین مردمان این سرزمین است و شاید همین گمنامی سرپنجه‌های هنرمندان است که چهره افتخار ملی را بر صفحه روزگار حک کرده است.

می‌توان فرش دستباف را آینه تمام نمای افکار، احساسات، روحیات و خلق و خوی مردمی دانست که به کار تولید مشغول‌اند. قالی بافی و تولید قالی و قالیچه از دیر باز جزء تولیدات مهم استان سمنان به شمار می‌رفته است. شهرستان مهدی شهر و شاهرود از مراکز مهم تولید قالی و قالیچه در استان به‌شمار می‌روند.

دارهای قالی اکثراً در استان عمودی است و قالی بافان بیشتر مواد اولیه خود را از خارج از استان تأمین می‌کنند. تنها در مناطق عشایرنشین استان از پشم گوسفندان به عنوان مواد اولیه قالی بافی استفاده می‌شود.

گلیم بافی : گلیم به عنوان نخستین زیرانداز بشر، دارای سابقه بسیار طولانی است. گلیم که در مقایسه با قالی دارای شیوه بافتی آسان‌تر است و به همان نسبت قیمت ارزان‌تری دارد، هنری در انحصار روستاییان و عشایر به حساب می‌آید. بافت گلیم خاص دختران و زنان خانه‌دار است و همین هنرمندان بی نام و بی ادعا هستند که به کمک سرپنجه‌های خویش نقوشی اعجاب انگیز می‌آفرینند. روستاهای شهرستان گرمسار، سمنان، مهدی شهر، دامغان و شاهرود از مراکز تولید گلیم در استان به‌شمار می‌آیند.

شکل ۳-۶ دو نمونه از صنایع دستی استان

سفالگری و سرامیک : سفالگری

از مهم‌ترین و قدیمی‌ترین دست ساخته‌های بشر است. آثار سفالی برخلاف آثار یافته شده فلزی و چوبی در زیر خاک فاسد نمی‌شود و به خاطر این ویژگی به اطلاعات گویایی درباره صنایع دستی اقوام گذشته می‌توان پی برد. صنعت سفالگری در استان سمنان از قدمت بالایی برخوردار است. به‌طوری که دکتر اریک اشمید هنگام حفاری در اطراف دامغان امیدوار به کشف شهر افسانه‌ای هکاتوم پلیس یا شهر صد دروازه بود، اگر چه موفق به کشف بقایای شهر مورد نظرش

نشد، ولی به مجموعه‌ای از بهترین فرآورده‌های صنعتگران دو تا سه هزار سال قبل از میلاد مسیح دست یافت. این فرآورده‌ها شامل کوزه‌های بزرگ به اشکال هندسی و دارای لعاب قهوه‌ای روشن و کرم بودند. از آنجا که زمینه‌های لازم برای صنعت سفالگری در اکثر نقاط استان فراهم بوده، این صنعت با وجود فراز و نشیب‌های تاریخی، به حیات خویش ادامه داده است.

ویژگی‌های فرهنگی استان

شکل ۷-۳- نمونه‌هایی از صنایع دستی استان سمنان

دستبافت‌ها : نساجی در استان سمنان قدمت چندین هزار ساله دارد به طوری که طی حفاری‌هایی که توسط باستان‌شناسان در تپه حصار دامغان انجام گرفت «دکتر اریک اشمید» یک میله مفرغی را کشف کرد که مخصوص تابیدن نخ‌های نازک بود و می‌تواند دلیلی بر پیشرفت صنعت بافندگی در سه هزار سال قبل از میلاد باشد. مردمان این سرزمین پارچه‌های مورد نیاز خویش را با دست‌های هنرآفرین خود تهیه می‌کردند که از نظر تنوع رنگ، نقش، طرح و شیوه‌های بافت شگفت‌انگیز بود. دستبافی شامل تولید پرده‌های سنتی، هنری، حوله، شال گردن و پارچه‌های متقال زیر ساخت قلمکار است که در استان رایج است. علاوه بر آن جاجیم، چادر شب، پلاس و چوقا (چوخا) که عمدتاً توسط روستاییان و عشایر تولید می‌شود که بخشی از صنایع دست بافت مردم استان به‌شمار می‌رود. ماهانه مقادیر قابل توجهی از این تولیدات به استان‌های دیگر ارسال می‌شود. شهرستان سمنان به‌ویژه سرخه، در شهرستان مهدی‌شهر، شهمیرزاد، فولاد محله و روستاهای شهرستان دامغان و روستاهای اطراف بسطام از مراکز تولیدات جاجیمچه و دستبافت استان به‌شمار می‌روند.

صابون پزی : صابون پزی از فنون سنتی رایج در شهرستان شاهرود است که قدمت آن به یکصد سال قبل باز می‌گردد. مواد اولیه در پخت صابون پیه (گوسفندی و گاوی)، تیزاب، روغن کرچک، روغن پنبه دانه و روغن کنجد است. مخلوطی از مواد فوق را به درون پاتیل بزرگی می‌ریزند. این مواد موجب لطافت و کف بیشتر صابون می‌شود. پس از پخت، مقداری نمک به مواد فوق افزوده تا صابون از آب جدا شود. پس از پخت کامل صابون مایع را درون حوضچه‌های سیمانی ریخته و پس از سرد شدن آن را برش زده و در مقابل آفتاب خشک می‌کنند.

فعالیت

یکی از داستان‌ها یا افسانه‌های محل زندگی خود را به زبان محلی برای دوستانتان بازگو کنید.

فصل چهارم

پیشینه تاریخی استان سمنان

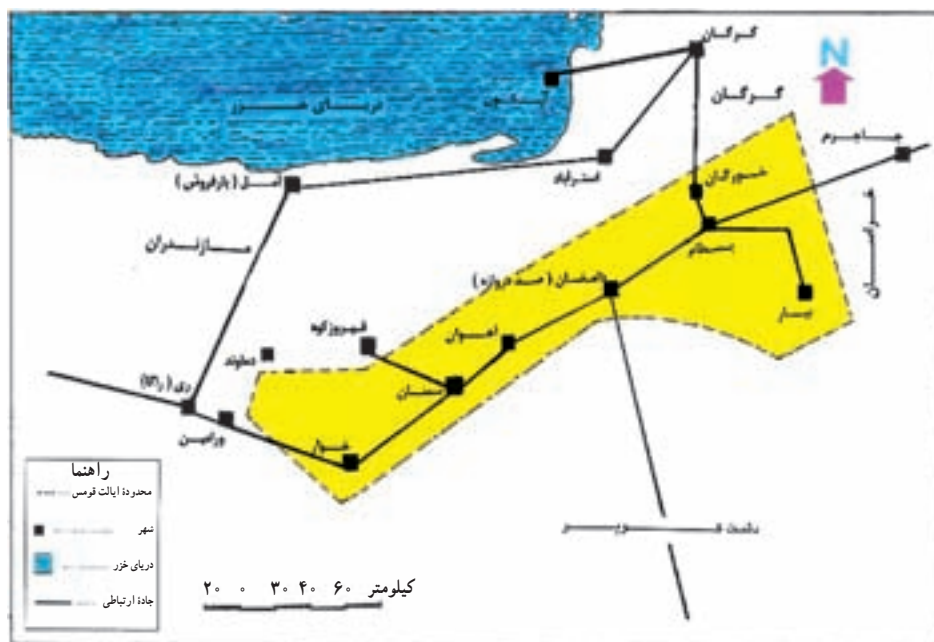

درس ۱۰ پیشینه تاریخی استان

استان سمنان پیش از تقسیمات سیاسی جدید ایالت قومن نامیده می‌شد. استاد واسیلی بارثولد، نگارنده کتاب تذکره جغرافیای تاریخی ایران بر این باور بود که ایالت کومش به پارسی، کومس و به عربی قومن همان سرزمینی است که ایزدور خاراکی به نام «قومیس» از آن یاد کرده است.

شهرهای ایالت قومن عبارت‌اند از: دامغان، بسطام، سمنان، خوار که شهر دامغان از معروف‌ترین شهر ایالت قومن به‌شمار می‌رفت و جغرافی دانان قدیم دامغان را مرکز این ایالت دانسته‌اند و از سایر شهرها آبادتر و پرجمعیت‌تر بوده است.

شکل ۱-۴- نقشه قدیم ایالت قومن

جاده ابریشم که زمانی در مسیر ۸۰۰۰ کیلومتری خود از کشور چین تا ایران و روم امتداد داشته و دنیای شرق و غرب آن روز جهان را به هم پیوند می‌داد و سراسر ایالت قومن را در بر می‌گرفت فقط منحصر به حمل کالا و مبادلات اقتصادی نبوده است؛ بلکه بزرگ‌ترین و اصلی‌ترین عامل تبادل فرهنگی و انتقال ویژگی‌های شهرنشینی، سیاسی، قومی، زبانی و دینی در طول مسیر به‌شمار می‌رفته است. این جاده که شرق و غرب عالم اسلام را نیز به هم وصل می‌کرده است در زمان رونق و رواج خود در داخل ایران به نام جاده خراسان مشهور بوده است.

شکل ۲-۴- جاده سنگ فرش جهت عبور کاروان ها در جنوب گرمسار

بیشتر بدانیم

نظر به اینکه اکتشافات باستان‌شناسی به روش علمی و کامل در این استان صورت نگرفته است. بنابراین نمی‌توان به‌طور دقیق تعیین کرد که این استان از چه زمانی مسکونی بوده و یا شهرسازی و شهرنشینی از چه زمانی شروع شده و یا اینکه آریایی‌ها از چه تاریخی به این سرزمین آمده و اقامت گزیدند، ولی یافته‌های پراکنده و اطلاعات اندک نشانگر آن است که اصولاً قبل از آمدن اقوام آریایی‌ها شاخه پارتی به این ایالت و حتی از ۷۰۰۰ سال قبل از میلاد بعضی از نواحی این استان تحت سکونت اقوام بومی این سرزمین‌ها بوده است و حفاری‌های محدود در برخی مناطق استان نظیر تپه حصار دامغان، سنگ چخماق شاهرود، تپه دلازیان سمنان و محوطه باستانی خرنده (خرم) مهدی‌شهر این نظریه را تأیید می‌کند.

وجه تسمیه قومس بر اساس منابع تاریخی

✱ محمد حسن خان صنیع الدوله در مطلع الشمس می‌گوید: «پوشیده نباشد که شاهرود و بسطام و سمنان و دامغان همه در خاک قومس واقع شده و قومس مُعَرَّب کوه مس است چون در غالب کوهستان این ناحیه، معدن مس بوده که به این اسم معروف شده است».

✱ عبدالرفیع حقیقت در تاریخ قومس نقل می‌کند: «کومش در اول کُومه شَه بوده، چون کومه در لغت یعنی پناهگاهی ست که از چوب یا نی می‌ساختند و شکارچیان (پادشاه) برای کمین کردن شکار و زارعین برای حفاظت از زراعت خود در آن می‌نشستند».

✱ این ایالت فاقد رودهای دائمی بوده است. بنابراین مردم این نواحی برای دسترسی به آب اقدام به حفر قنات یا کاریز می‌کردند.

به همین دلیل، این ایالت به نام کومش و مردم آن، کومشی (چاه کن) نامیده می‌شدند.

✱ احتمالاً نام قومس از سلسله جبال البرز گرفته شده است؛ زیرا این نام از دو کلمه (کوه + مَس) تشکیل شده است. که مَس در زبان بسیاری از مردم ایالت قومس به معنای بزرگ و عظیم تلقی می‌شود و مَس‌ترین به معنای بزرگ‌ترین است و با توجه به اینکه رشته کوه البرز در شمال این ایالت به شکل زنجیره‌ای ممتد و کشیده با قله‌های مرتفع قرار دارد در نتیجه به این ایالت نام کوه مَس دادند.

بیشتر بدانیم

قومس پیش از اسلام : منطقه قومس در دوران باستان به ویژه در روزگار هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان از جایگاه نظامی، بازرگانی و ارتباطی ویژه‌ای برخوردار بوده است.

کوروش هخامنشی پس از گشودن آسیای صغیر (ترکیه) به شرق ایران رفت و بین سال‌های ۵۴۶-۵۳۰ پیش از میلاد در آن نواحی نبرد کرد و از سوی شرق و جنوب تا رود سند تاخت و ایالت‌های بسیاری را فتح کرد. در این زمان قومس همانند پلی ایالت‌های راگا (ری)، خراسان و استرآباد (گرگان) را به هم پیوند می‌داد و مهم‌ترین راه ارتباطی موجود در زمان پادشاهی داریوش بزرگ، بوده است.

در بهار ۳۲۴ پیش از میلاد در روزگار پادشاهی داریوش سوم آخرین پادشاه هخامنشی، اسکندر مقدونی به ایران لشکر کشید و پس از نبرد ایسوس و ارپیل، در ۳۳۱ پیش از میلاد، شکست سختی به سپاه ایران وارد ساخت. داریوش سوم به ماد و سپس به شرق ایران رفت و به گفته آریان، تاریخ نگار یونانی، بسوس والی باختر و برازانت والی رُخج (قندهار) و زرنگ (سیستان)، داریوش را دستگیر و زخم‌های سختی به وی زدند و او را کشتند. مورخان غربی محل کشته شدن داریوش سوم را در ایالت قومس بین گرمسار تا دامغان می‌دانند.

پس از درگذشت اسکندر در سال ۳۲۳ پیش از میلاد، کشمکش‌های سختی بین جانشینان او روی داد و امپراطوری بزرگ وی را به چند بخش تقسیم کردند. فیلیپ، والی پارت شد و ایالت بابل نیز به سلوکوس، سردار سرشناس مقدونی واگذار شد، که وی بنیانگذار حکومت سلوکی در ایران شد.

سلوکیان حدود ۶۰ شهر در شرق و ایالت پارت بنا کردند. یکی از این شهرها آپاما (لاسجرد کنونی) است که در ۳۴ کیلومتری سمنان واقع شده و توسط بلاش اول (پادشاه اشکانی) بنا نهاده شد. و دیگری شهر هکاتوم پلیس (صد دروازه) یا دامغان امروزی است. این شهرها توسط حاکمان سلوکی اداره می‌شد. اشکانیان، ایالت‌های ایران را به ۱۸ بخش پهناور تقسیم کردند، که یکی از آن‌ها کُمِسن شامل نواحی سمنان و دامغان کنونی بود. پس از به روی کار آمدن حکومت ساسانی، پتیشخوارگر یکی از ایالت‌های ساسانیان بود که منطقه قومس جز آن بوده و برخی از فرمانروایان ساسانی در آن حکمرانی می‌کردند.

شکل ۳-۴ — مرقد مطهر یحیی بن موسی بن جعفر (ع) در شهر سمنان

قومس پس از اسلام

الف) دوره اسلامی: در ۶۵۱ میلادی، ایران به دست مسلمانان افتاد و شهرهای بزرگی چون ری فتح شد. در زمان خلافت عمر مسلمانان به سمت ایالت کومس رهسپار و شهرهای سمنان، دامغان، بسطام و... را تصرف کردند.

از مهم ترین رویدادهای منطقه سمنان در زمان عباسیان، سفر حضرت امام رضا (ع) به مرو و توقف آن حضرت در سمنان است که در ۲۰۱ هجری قمری، از مدینه به بغداد آمد و از راه همدان، نهاوند، قم و ری وارد سمنان شدند. به دستور وی حضرت یحیی بن موسی بن جعفر (ع) برای ارشاد مردم، در سمنان مستقر شد که بعدها توسط مأموران حکومت عباسی به شهادت رسید و مرقد مطهر ایشان در بخش مرکزی این شهر واقع شده است.

بیشتر بدانیم

محمود غزنوی در ۳۸۸ هجری قمری به حکومت رسید و خراسان را گشود. در ۴۲۰ هجری قمری، با کمک منوچهر بن قابوس، برای فتح ایالت جبال، به سوی قومس و ری پیش روی کرد و پس از چند روز توقف در قومس و دیدار با شیخ ابوالحسن خرقانی، به ری رفت و آل بویه را برانداخت. پس از مرگ محمود غزنوی، طغرل، نوه سلجوق در سال ۴۲۶ هجری قمری از ماوراءالنهر به خراسان یورش برد و در ۴۲۹ هجری قمری مسعود غزنوی را شکست داد و به حکومت رسید. وی پس از خراسان به طبرستان، گرگان، قومس، ری، همدان، آذربایجان و... دست یافت. ابن اثیر می نویسد: «در این یورش سمنان، دامغان، خوار و برخی روستاهای ری تاراج شد و بسیاری از مردم نیز کشته شدند».

ایالت قومس در سده های ۶ و ۷ هجری قمری یکی از کانون های مهم اسماعیلیه بود، به طوری که در این ایالت حدود ۱۵۰ دژ در اختیار این گروه بوده است. یکی از مهم ترین دژها، دژ گرد کوه یا گنبدان کوه دامغان بوده که در پیشینه تاریخی اسماعیلیان، جایگاه ارزنده ای پیدا کرده بود. فرمانروایان آل باوند همواره در کشمکش و نبرد با آنان بودند. باوندها از اواخر دوران ساسانی حدود ۱۴۰ سال در تمامی مازندران، گیلان، ری و قومس حکمرانی کردند تا اینکه سلطان محمد خوارزم شاه در سال ۶۰۶ هجری قمری آنان را برانداخت.

ب) قومس در دوران مغولان و تیموریان: یورش مغولان در ۶۱۶ هجری قمری به ایران به منظور انتقام

گرفتن از کار ناپسند سلطان محمد خوارزم شاه به دنبال کشتار بازرگانان مغول در ۶۱۵ هجری قمری از بزرگ‌ترین رویدادهای تاریخ ایران زمین است؛ زیرا این یورش به پایه‌ای از گرفتاری و ویرانی منجر شد که آثار شوم آن تا سده‌ها بر جای بود. لشکریان مغول جهت دنبال کردن سلطان محمد خوارزم شاه از راه دامغان و سمنان به ری رسیدند. سپاهیان مغول پس از کشتار و چپاول در دامغان به سمنان رفتند و در آنجا پیر علمدار و پیر نجم الدین دادبخش و مردم بسیاری را کشتند و به خوار و ری نیز خسارت جانی و مالی زیادی وارد آوردند. سلطان جلال الدین خوارزم شاه در ۶۲۴ هجری قمری، اسماعیلی‌ها را سرکوب کرد و مغولان را در قومس شکست داد و در سال ۶۲۸ هجری قمری کشته شد. هولاکو خان در اواخر ۶۵۳ هجری قمری، از راه بلخ و خواف به خراسان آمد و از آنجا به خرقان و بسطام رفت و سرانجام گرد کوه دامغان فتح شد و حاکم اسماعیلی قومس تسلیم شد. تیمور لنگ در ششمین یورش خود به ایران بین سال‌های ۷۹۹-۷۹۴ هجری قمری، بار دیگر ایالت‌های قومس، ری، خوزستان و نواحی خرم‌آباد، بروجرد، قزوین و سلطانیه را فتح کرد و چپاول بسیار کرد. کلاویخو، سفیر اعزامی اسپانیا به ایران که از قومس دیدن کرده بود، از کشتار تیمور یاد کرده می‌نویسد: «در بیرون دامغان به فاصله یک تیر پرتاب، دو برج دیدیم که بلندی آن‌ها به قدر یک سنگ پرتاب بود، هر دو آن‌ها با استخوان سر انسان ساخته شده بود». پس از تیمور، جانشینان او بر ایالت قومس حکومت کردند. قابل ذکر است در دوره ایلخانان مغول که شکل فتودالی داشته است برخی از وزرای آنها سمنانی بوده‌اند.

ج) قومس در دوران صفویان و افشاریان: در اواخر دوران تیموری ایالت قومس و فیروزکوه در دست امیرحسین کیای چلابی، پسر اسکندر شیخی بود که دژ فیروزکوه را مرکز حکومت خود قرار داده بود و از آنجا فیروزکوه و قومس را اداره می‌کرد. پس از روی کار آمدن صفویان امیرحسین کیای چلابی پس از مقاومت در برابر صفویان شکست خورد.

شاه عباس صفوی (۱۰۳۸-۹۹۶) هجری قمری که از طریق اصفهان، جندق و قومس پیاده به مشهد مسافرت کرده بود برای ایجاد ارتباط بین شهرها و آبادی‌ها در سراسر کشور، فرمان‌هایی صادر کرد. در ایالت قومس نیز به دلیل قرار گرفتن در مسیر زیارتی مشهد مقدس دستور ساخت راه‌ها، کاروانسراها، آب‌انبارها، پل‌ها و بناهای عام المنفعه بسیاری را داد.

شکل ۴-۴- نمونه‌ای از کاروانسرای شاه عباسی ایوانکی در شهرستان گرمسار

بیشتر بدانیم

در اواخر حکومت صفوی سردار نادر قلی برای نجات ایران از جمله اصفهان از دست افغان‌ها در خراسان قیام کرده و با تهماسب میرزا پس از گشودن مشهد برای رفع آشوب اشرف افغان با سپاهیان خود رهسپار اصفهان شد و در مهماندوست دامغان، سردره خوار و مورچه خورت اصفهان جنگ‌هایی رخ داد و نادر قلی پیروز شد. در دوران نادر شاه، ایالت قومس جزو قلمرو او بود و حاکمانی از سوی نادر شاه بر این ایالت گمارده می‌شدند.

د) قومس در دوران زندیان و قاجاریان : پس از مرگ نادر شاه افشار، در سال ۱۱۷۲ هجری قمری کریم خان زند با عنوان وکیل الرعایا ۲۹ سال در ایران حکومت کرد. اما در این مدت ایالت قومس شامل نواحی خوار، سمنان، دامغان، شاهرود و بسطام را هم چنان در اختیار خاندان قاجار قرار داد.

پس از مرگ کریم خان زند در سال ۱۱۹۳ هجری قمری، آقا محمد خان از شیراز به سوی ایالت قومس حرکت کرد. در این منطقه با گرد آمدن شمار زیادی از قاجارها سرانجام توانست ایالت قومس و ایالت‌های جنوبی دریای خزر را به دست آورد.

پس از آقا محمد خان، برادر زاده‌اش فتحعلی شاه به پادشاهی رسید. وی به منطقه قومس، به ویژه دامغان، که زادگاهش بود، توجه بسیاری داشت و به سه برادر سمنانی به نام‌های ذوالفقار خان، اسماعیل خان و مطلب خان عنایت خاصی کرد و آنها را والی سه ولایت قومس گمارد. گسترش شهر شاهرود، ایجاد ساختمان مسجد شاه و کاروانسرای کنار آن و بازار عمومی شهر سمنان از آثار وی است. در دوره مشروطه، در اثر ستم‌ها و بیدادگری‌های حکومت، مردم آزاده ایالت قومس به رهبری شادروان سید ابوطالب حسینی

شریعت پناهی، عارف وارسته و دانشمند بزرگ این منطقه بر ضد حکومت خودکامه قاجار قیام کردند.

شکل ۴-۵- بازار سرپوشیده سمنان

درس ۱۱ دفاع از ایران اسلامی

در سال ۱۳۵۷ با خیزش و انقلاب اسلامی مردم ایران به رهبری حضرت امام خمینی (ره) رژیم ستم شاهی سرنگون شد و جمهوری اسلامی به همت مبارزان به ویژه شهدای گرانقدر پایه گذاری شد. مسئولین و مردم ایران بعد از رهایی از حکومت طاغوت در پی ساختن کشور بودند که دشمنان از هر سو به دنبال تضعیف و نابودی انقلاب اسلامی برآمدند. یکی از این توطئه‌ها تحریک و تشویق صدام رئیس جمهور وقت عراق برای حمله به ایران بود؛ رژیم بعثی عراق به نیابت از دشمنان انقلاب اسلامی، در تاریخ ۱۳۵۹/۶/۳۱ جنگ را به ایران تحمیل کرد. ارتش بعث عراق آن چنان به پیروزی امید داشت که به استمداد ۱۲ لشکر و ۲۰ تیپ مستقل در سراسر مرز دو کشور وارد کشورمان شد. به دنبال تجاوز دشمن، ارتش، سپاه و نیروهای مردمی به فرمان حضرت امام خمینی (ره) به مقابله با آن پرداختند تا دشمن را سر جای خود بنشانند.

سپاه و بسیج در دفاع مقدس

به فرمان رهبر کبیر انقلاب اسلامی نیروهای مردمی بعد از ثبت نام و آموزش‌های نظامی توسط سپاه به صورت داوطلبانه در قالب بسیج به کمک نیروهای ارتش و سپاه شتافتند. با ورود بسیج به صحنه‌ها تحولی عظیم در جبهه‌ها رخ داد. بسیجیان استان سمنان نیز مانند دیگر مردم کشور برای دفاع از اسلام و کشور از همان روزهای نخست تجاوز عازم جبهه‌های نبرد شدند؛ هر روز که از جنگ می‌گذشت، بر تعداد نفرات اعزامی اضافه می‌شد تا اینکه نیروهای بسیجی در قالب گروهان‌ها و گردان‌ها به جبهه اعزام شدند.

در سال ۱۳۶۲ در قالب طرح لبیک یا خمینی بیش از ۲۵۰۰ نفر از استان عازم صحنه‌های نبرد شدند. در خرداد ماه ۱۳۶۵ با تشکیل تیپ مستقل ۱۲ قائم (عج) در استان شور و شوق عجیبی مردم و رزمندگان را فرا گرفت و به همت مسئولان و پشتیبانی همه جانبه مردم در مدت کوتاهی تیپ آماده مقابله با دشمن بعثی شد. سیل اعزام نیروهای رزمنده از استان سرازیر شدند تا با وحدت و اتحاد، خودآگاهی بالای خود را به اثبات برسانند به طوری که در شهریور ماه ۱۳۶۵ بزرگ‌ترین اعزام به استعداد بیش از ۳۰۰۰ نفر از استان اتفاق افتاد. یکی دیگر از نمونه‌های مهم اعزام رزمندگان استان در آخرین روزهای تیر ماه ۱۳۶۷ به دنبال پیام حضرت امام (ره) و عملیات منافقین در غرب ایران از درون خاک عراق از مسیر کرمانشاه به سمت تهران بود. در مدت سه روز بیش از ۱۷۰۰ نفر از استان به اردوگاه صادقیین اعزام شدند.

شکل ۴-۶- اعزام نیروهای مردمی از استان

روزنامه‌ها نوشتند: گروه کثیری از نیروهای تازه نفس رزمی طی یک اقدام سریع و فوق‌العاده از استان سمنان راهی جبهه‌های خون و شرف میهن اسلامی‌ان شدند.

نیروهای رزمنده سریعاً سازماندهی شده و در همان اولین شب اعزام در گردنه «چهار زبر» که بعدها به «تنگه مرصاد» معروف شد به مقابله با منافقین پرداختند و برگ زرین افتخار دیگری برای استان به ارمغان آوردند.

مقام معظم رهبری در سفر به استان سمنان در سال ۱۳۸۵ فرمودند:

«تیپ قائم (عج) در عملیات مرصاد مهم‌ترین نقش را ایفا کرد، شنیدم که نقش تیپ قائم (عج) در عملیات مرصاد آن‌چنان بود که اگر نبود، دشمن ممکن بود تا کرمانشاه پیش بیاید آنکه ایستاد تیپ قائم (عج) بود. اینها در تاریخ می‌ماند».

در مجموع، رزمندگان سپاه و بسیج استان به تعداد ۲۹۰۰۰ نفر در ۲۵ عملیات آفندی مهم و چندین منطقه پدافندی به دفاع از میهن اسلامی پرداختند و تعداد ۱۸۰۰ نفر از آنان به فیض شهادت نائل آمدند.

ارتش و لشکر ۵۸ ذوالفقار

پس از انقلاب اسلامی این یگان تشکیل و در دوران جنگ تحمیلی با حضور خود در بیش از ۱۱ عملیات آفندی حضور یافته و همچنین در خطوط پدافندی غرب و جنوب کشور نقش مهمی را ایفا کرد.

تقدیم بیش از ۱۷۰۰ شهید گرانقدر و تعداد کثیری جانباز و آزاده بیان‌کننده حماسه آفرینی این لشکر است همچنین تعداد ۴۵۰ نفر از نیروهای کادر و سربازان وظیفه استان که در یگان‌های مختلف ارتش بودند به فیض شهادت نائل آمدند. این یگان بعد از پایان جنگ تحمیلی در استان استقرار یافته است و مشغول انجام مأموریت‌های محوله است. یکی از رده‌های ارتش مستقر در ۴۰ کیلومتری شهر سمنان، پایگاه نیروی هوایی و مرکز آموزش هوایی است.

جهاد سازندگی

جهاد سازندگی یکی از نهادهایی که بعد از انقلاب اسلامی با هدف رسیدگی به روستاییان و آبادانی کشور تأسیس شد به دنبال تحمیل جنگ به کمک رزمندگان اسلام شتافت و وارد جبهه‌ها شد. از وظایف مهم جهاد انجام کارهای مهندسی بود. جهاد استان در دوران دفاع مقدس علاوه بر خدمات به روستاها در پشت جبهه جنگ نیز با ۳ گردان مهندسی رزمی در جهت پشتیبانی از رزمندگان اقدامات زیر را انجام دادند.

شکل ۷-۴- پشتیبانی جهاد سازندگی از جبهه‌های نبرد حق علیه باطل

احداث خاکریز، نصب پل، احداث جاده، بازسازی روستاها و شهرهای آسیب دیده به ویژه احداث جاده استراتژیک در عملیات طریق القدس در منطقه بستان و جاده سید الشهداء (ع) در جزیره مجنون از موارد مهم آن است. همچنین مدیریت قرارگاه حمزه سید الشهداء (ع) بر عهده جهاد استان بوده است که پذیرای ۱۲۰۰۰ نفر از رزمندگان جهادی استان و ۱۳۰۰۰ نفر از سایر استان‌ها بوده است. در مجموع تعداد ۱۱۳ نفر از رزمندگان جهاد سازندگی در طول ۸ سال دفاع مقدس به شهادت رسیدند.

سایر سازمان‌ها

شهربانی، ژاندارمری و کمیته انقلاب اسلامی که وظیفه اصلی آنها انجام خدمات در شهرها بوده است. ولی با این وصف در طول ۸ سال دفاع مقدس در جبهه‌ها حضور یافته و با تقدیم ۱۱۶ شهید وظیفه ملی و دینی خود را انجام داده‌اند. سازمان‌ها، ادارات و مردم در دوران دفاع مقدس: سازمان‌ها و ادارات استان نیز هر کدام به نوبه خود نقش پشتیبانی عمومی و تخصصی خود را در جنگ ایفا کردند که در این کتاب امکان پرداختن به همه آنها نیست. سازمان‌هایی مانند جهاد سازندگی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و... در خصوص بازسازی مناطق جنگی شهرها و روستاهای خوزستان و ایلام، هم چنین اداره کل راه و ترابری استان نیز با احداث جاده در استان‌های جنگی نقش به‌سزایی در امر پشتیبانی عمومی از رزمندگان اسلام ایفا کردند. مردم استان نیز در پناه و اسکان دادن مردم شهرهای جنگ زده به ویژه در اوایل جنگ تحمیلی پیش قدم بوده‌اند.

گفتنی است استان سمنان در دو نقطه از استان (کاروانسرای لاسجرد و اردوگاه اسرای عراقی در جاده سمنان به دامغان) پذیرای اسرای عراقی بوده است. از نکات جالب این که بارها و بارها اسرای این اردوگاه‌ها برای حضور خود و جنگیدن علیه صدام با خون خود امضا کردند.

در این میان نقش مساجد، حسینیه‌ها، مدارس و ستادهای نماز جمعه در خصوص تبلیغ برای حضور در جبهه و پشتیبانی اهمیت دارد. عموم مردم استان اعم از مرد و زن، جوان و پیر با پشتیبانی و حمایت خود از کشور و انقلاب دین خود را ادا کردند. در این بین، نقش دانش‌آموزان هم به واسطه حضور در جبهه و هم پشتیبانی از جنگ بارز و شاخص بوده است که نمونه آن ارسال

شکل ۸-۴ طرح قلک‌ها و جمع‌آوری و ارسال کمک‌های مردمی به جبهه‌های نبرد حق علیه باطل

۸۵۰۰۰ قلک در ۴ ماه در سال ۱۳۶۵ برای جبهه‌ها بوده است. دانش‌آموزان با تقدیم ۶۳۰ شهید گرانقدر آگاهی و بصیرت خود را به جامعه نشان دادند.

جایگاه استان از نظر حضور در جبهه و ایثار و شهادت

آمار نسبی یکی از روش‌های محاسبه نسبتاً دقیق است که از این روش بهره می‌گیریم.

مردم استان سمنان با ۴۱۰۰۰ نفر رزمنده بسیجی، سپاهی و جهادگر و ۷۲۰۰ جانباز و ۲۹۰۰ نفر شهید به تناسب دو عامل جمعیت و تعداد ایثارگران استان و کشور به ترتیب معادل ۱/۷، ۱/۹ و ۱/۶ برابر میانگین کشوری در راه اسلام و کشور فداکاری کرده‌اند. مقام معظم رهبری در سفر به استان در آبان ماه ۱۳۸۵ مطرح کردند: «در همین استان مؤمن و غیور و شجاع شما، این استان از لحاظ تعداد نسبی رزمندگان جزو استان‌های درجه یک کشور محسوب می‌شود این ۳۰۰۰ شهید نسبت به جمعیت استان و آن تعدادی که از این استان برای شرکت در دفاع مقدس یک یا چند بار به جبهه رفته‌اند یکی از رتبه‌های بالا بین استان‌های کشور است».

شهید حیدر خدایاری
مسئول لجستیک هیئت و هیئت جنوب کشور

شهید حاج محمود اصفهانی
مسئول هیئت لشکر ۲۲ طی‌ای (ایران)

شهید حسن نوغانی پور
جانشین هیئت‌های استان

شهید حاج محمد علی شاکری
فرمانده پشتیبانی هیئت هیئت استان

شهید عبد الله لوی
فرمانده هیئت ناحیه ۱۲

شهید عبد حسن شاکری
فرمانده هیئت و هیئت استان در روز نهال ایران

شهید عبد الوکاسب نایب‌الدین موسوی
فرمانده هیئت و هیئت استان

شهید قاسم د...
مسئول هیئت‌های استان

شهید محمد علی احمدی
فرمانده هیئت استان

شهید عبد الله کاشانی
جانشین هیئت‌های استان

شهید حاج‌الاسلام شاکری
مسئول هیئت‌های استان

شکل ۹-۴ تعدادی از شهدای و الامقام و شاخص استان در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران

شهیدان سرافراز استان در بیش از ۲۴۰ گلزار
آرمیده‌اند که مردم فهیم و شهید پرور استان چون پروانه
دور این شمع‌ها می‌شوند و از فیض وجودشان بهره‌مند
می‌شوند.

همچنین ۱۱۵ شهید سرافراز گمنام در ۲۵ مزار
میهمان مردم شریف استان هستند. از ۲۹۰۰ شهید
استان ۱۲ نفر فرمانده تیپ و بالاتر و ۳۴ نفر فرمانده
گردان و ۱۸۰ نفر فرمانده گروهان بوده‌اند.

شکل ۱۰-۴- عکس و پیمان نامه سه تن از شهدای گران قدر شهرستان مهدی شهر (شهید
علی سراج، مجتبی سعیدی و احمد مختاری)

فعالیت

با توجه به شکل ۹-۴ در خصوص یکی از شهدای محل زندگی خود گزارشی تهیه و در کلاس ارائه کنید.

مشاهیر و فرهیختگان استان سمنان

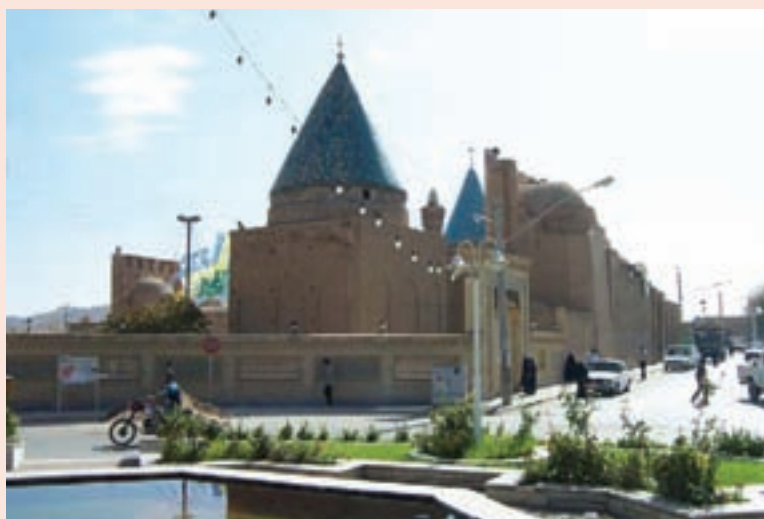
در دوره معاصر هم چون دوران پیشین، استان سمنان کانون بسیاری از بزرگان و فرهیختگان کشور بوده است. این دانشمندان و مشاهیر در زمینه‌های گوناگون علمی، هنری و... فعالیت می‌کردند. در زیر با برخی از این مشاهیر آشنا می‌شوید: بایزید بسطامی، شیخ ابوالحسن خرقانی، شیخ علاءالدوله سمنانی، ابن یمن فریومدی، حاج ملا علی سمنانی (حکیم الهی)، آیت الله حاج سید محمود حسینی شاهرودی، علامه حائری سمنانی مازندرانی، میرزا ابوالحسن یغمایی، منوچهری دامغانی، دکتر ذبیح الله صفا شه میرزادی و... .

بیشتر بدانیم

بایزید بسطامی: بایزید بسطامی ملقب به سلطان العارفين از جمله عرفای نامدار ایران است که در سال ۱۰۱ هجری قمری در خانواده‌ای مذهبی در بسطام دیده به جهان گشود. شخصیت وی چنان مورد توجه اهل دل و صاحبان قلم و اندیشه عرفانی بوده که از او به تعبیری مانند سلطان العارفين، برهان الموحدين، مراد السالکين، برهان المحققين، حجت الخلاق و مرشد السالکين یاد می‌شود.

از نوشته‌های منتسب به ایشان کتاب‌های النور و دستورالجمهور است. بایزید در سال ۱۸۰ هجری قمری از دنیا رفت. آرامگاه ایشان در شهر بسطام در جوار مرقد امام زاده محمد بن صادق (ع) است.

شکل ۱۱-۴- آرامگاه عارف بزرگ بایزید بسطامی، بسطام در شهرستان شاهرود

شیخ ابوالحسن خرقانی: شیخ ابوالحسن خرقانی از عرفای بزرگ در سال ۳۵۲ هجری قمری در روستای خرقان بسطام دیده به جهان گشود. پدر وی کشاورز بود. در آغاز زندگی به تحصیل علوم دینی پرداخت و در حین تحصیل، به تزکیه نفس اهتمام ورزید و با مجاهدت به مقام‌های شایانی دست یافت. از جمله رسالاتی که به ایشان

منسوب است، نورالعلوم است. این عارف بزرگ در سال ۴۲۵ هجری قمری در هفتاد و سه سالگی در روستای خرقان بسطام دیده از جهان فرو بست.

شکل ۱۲-۴- آرامگاه عارف نامی شیخ ابوالحسن خرقانی روستای خرقان در شهرستان شاهرود

شیخ علاءالدوله سمنانی: شیخ رکن الدین ابوالمکارم احمد بن محمد بن احمد سمنانی بیابانکی ملقب به علاءالدوله عارف نامی و مشهور ایران در سال ۶۵۹ هجری قمری در روستای بیابانک سمنان متولد شد.

وی پس از فراگیری علوم چون فقه و حدیث در ۱۵ سالگی به خدمت ارغون از خوانین مغول رسید و تا ۱۰ سال ملازمت و خدمت وی کرد تا اینکه در سال ۶۸۳ هجری به جاذبه‌ای از جذبات حق دست یافت و به توبه و عبادت و ریاضت پرداخت و به تکمیل تحصیلات علوم ادبی، فقه و حدیث مشغول شد و مراحل سیر و سلوک را طی کرد. شیخ علاوه بر تربیت شاگردان و عرفای نامدار به تألیف و تصنیف قریب به ۶۲ اثر وزین در زمینه عرفان، فقه، ادب، تفسیر و حدیث به زبان فارسی و عربی پرداخت. نحوه تقسیم آب شهر سمنان از جمله ابداعات ایشان بوده است. سرانجام در سال ۷۳۶ هجری قمری در روستای صوفی آباد سمنان دیده از جهان فرو بست.

ابن یمین فریومدی: ابن یمین فریومدی از مفاخر و رجال فرهنگی و ادبی دیار قومس در سال ۶۸۵ در روستای فرومد شهرستان شاهرود دیده به جهان گشود. ابن یمین شاعری با ایمان و آگاه به فرهنگ اسلامی و سرمست از فیض الهی بوده است. در میان قطعه سرایان ادبی، ابن یمین در انواع فنون شعری و قطعه سرایی صاحب نظر بوده و بیشتر شعرهای او جنبه هدایت و ارشاد داشته است. از ابن یمین ۵۴ نسخه خطی دیوان اشعار شناسایی شده است. ایشان در سال ۷۶۹ هجری قمری از دنیا رفت و در زادگاهش روستای فرومد مدفون گشت.

حاج ملا علی سمنانی (حکیم الهی): حاج ملا علی سمنانی از علمای متبحر و حکمای بزرگ در سال ۱۲۵۳ هجری قمری در سمنان متولد شد. ایشان پس از گذراندن تحصیلات مقدماتی جهت تکمیل دروس به شهرهای کربلا، نجف، تهران و اصفهان رفته و از محضر علمای مشهور کسب فیض کرد. پس از طی مدارج عالی علمی به

زادگاه خویش مراجعت کردند و با تدریس و برگزاری مراسم نماز جماعت و جمعه مردم را هدایت می کردند. ایشان به لحاظ ساده زیستی و زهد و تقوا در میان عامه مردم جایگاه ویژه‌ای داشت و در علم و حکمت سرآمد روزگار خویش بود. در حکمت، نجوم، در علوم الهی و مسائل اجتماعی نظریه‌های بسیار روشنی را ابراز می کرد. این حکیم فرزانه ۲۵ اثر داشته که در پی وقوع سیل از بین رفته است. در سال ۱۳۳۳ هجری قمری در سمنان رحلت کرد. آرامگاه او در ضلع غربی میدان امام خمینی (ره) سمنان واقع شده است.

شکل ۱۳-۴- آرامگاه حاج ملا علی حکیم الهی در شهر سمنان

آیت الله العظمی شاهرودی: حضرت آیت الله العظمی حاج سید محمود حسینی شاهرودی از مراجع عالیقدر جهان تشیع در سال ۱۲۹۳ هجری قمری در قلعه آقا عبدالله از توابع شهر بسطام دیده به جهان گشود. دروس مقدماتی را در بسطام فرا گرفت و سپس به مشهد مقدس عزیمت کرده و پس از کسب فیض از محضر استادان آن دیار در سن ۴۰ سالگی به نجف اشرف رهسپار شدند. ایشان در انجام فعالیت‌های عالم المنفعه چون ساختن بیمارستان و مدارس دینی در نجف نقش به سزایی داشتند. هم چنین در جریان‌های سیاسی کشور مانند قیام ۱۵ خرداد و دستگیری امام خمینی (ره) عکس العمل نشان دادند و با ارسال پیام‌هایی با مردم ایران اظهار همدردی کردند. آیت الله شاهرودی با ۲۶ اثر در سال ۱۳۹۴ هجری قمری در نجف دعوت حق را لبیک گفتند.

میرزا ابوالحسن یغمایی: میرزا ابوالحسن یغما متخلص به یغمای جندقی یکی از برجسته‌ترین شاعران و غزل سرایان ایران در عصر قاجار است. وی فرزند ابراهیم قلی، در سال ۱۱۹۶ هجری قمری در روستای خور دیده به جهان گشود.

یغما در عمر نسبتاً دراز خود جز سمنان، قم، کاشان، تهران، هرات، یزد، اصفهان، مشهد و چند شهر دیگر نیز سفر کرد و به اقامت در کاشان بیش از ماندن در دیگر شهرها مایل بود. میرزا ابوالحسن یغما پس از چند سال اقامت در پایتخت از ماندن در این شهر سیر و دلگیر شد و به سمنان رفت؛ در آنجا خانه‌ای خرید و بر این نیت بود که بقیه عمرش

را در این شهر که در دوران جوانی، تلخی‌ها و شیرینی‌ها چشیده بود و خاطره‌ها داشت بگذرانند، اما پس از مدتی اقامت به اصرار پسر بزرگش به خور بازگشت. یغما به نوشتن و نگه داشتن اشعار خود سخت بی‌اعتنا بود و رغبتی به ماندن اشعارش نداشت. او شیعه‌ای پاک اعتقاد بود، خاصه به امام سوم حضرت امام حسین (ع) عقیده صافی داشت، از این رو بیشتر دارایی خود را وقف عزاداری بر این امام کرد.

یغما در سال ۱۲۷۶ هجری قمری در ۸۰ سالگی درگذشت و در بقعه امام زاده سید داوود واقع در خور به خاک سپرده شد.

منوچهری دامغانی: منوچهری دامغانی در اواخر قرن چهارم یا سال‌های نخستین قرن پنجم در شهر دامغان دیده به جهان گشود.

این شاعر طبیعت‌سرا و تیزهوش به زبان‌های فارسی و عربی تسلط داشته و از شعرای عرب نیز در اشعار خود تأثیر پذیرفت. این شاعر پرآوازه ادبیات ایران در سال ۴۳۲ هجری قمری از دنیا رفت.

شکل ۱۴-۴- شهید حجت‌الاسلام سید کاظم موسوی

شهید حجت‌الاسلام سید کاظم موسوی:

سید کاظم موسوی فرزند میرزا موسی در سال ۱۳۱۴ در میامی، مرکز بخش میامی از شهرستان شاهرود به دنیا آمد. ایشان در یک خاندان اصیل، مردمی و اسلامی تربیت شد، آموزش دید و به مقام انسانی رسید.

شش ساله بود به مکتب رفت و در سیزده سالگی برای ادامه تحصیل به مشهد رفت و وارد حوزه علمیه مشهد شد.

حجت‌الاسلام سید کاظم موسوی در سال ۱۳۴۲ به تهران رفت و در دانشکده الهیات و معارف اسلامی به ادامه تحصیل پرداخت و در رشته زبان و ادبیات فارسی و عربی فوق لیسانس گرفت.

ایشان پس از پیروزی انقلاب اسلامی به‌عنوان نماینده امام خمینی (ره) در وزارت آموزش و پرورش منصوب شدند و در زمان تصدی شهید رجایی، مشاور

عالی وزارتخانه بودند. آخرین سمت اداری ایشان معاون وزیر و رئیس سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش و پرورش بودند. حجت‌الاسلام سید کاظم موسوی به‌همراه حضرت آیت‌الله شهید دکتر بهشتی در یوم‌الله هفتم تیر ۱۳۶۰ به درجه رفیع شهادت نایل آمدند.

برای مطالعه

جدول برخی از مشاهیر و مفاخر فرهنگی، مذهبی و ... استان سمنان

نام مشاهیر و مفاخر	سال تولد	محل تولد	تحصیلات و مدارج علمی	تاریخ وفات	محل دفن
میرزا عباس بسطامی (فروغی بسطامی)	۱۲۱۳ ه.ق	کربلا، سکونت بسطام	شاعر	۱۲۷۴	تهران
سید اشرف جهانگیر سمنانی	۶۸۸ ه.ق	سمنان	عارف بزرگ	۸۰۸ ه.ق	هند
آیت الله عباسعلی شاهرودی	۱۳۲۰ ه.ق	روستای ابرسیج، شهرستان شاهرود	اجتهاد	۱۳۸۳ ه.ق	قم
آیت الله ملا عباسعلی ارسطو	۱۲۲۸ ه.ق	سرخه شهرستان سمنان	اجتهاد	۱۳۲۰ ه.ق	سرخه
آیت الله محمد رضا فیض سرخه‌ای	۱۲۹۹ ه.ق	سرخه، شهرستان سمنان	اجتهاد	۱۳۸۰ ه.ق	سمنان
آیت الله مهدوی دامغانی	۱۲۷۸ ه.ش	دامغان	اجتهاد	۱۴۰۱ ه.ق	حرم امام رضا(ع)
محمد صادق رفعت سمنانی	؟*	سمنان	شاعر	۱۳۱۰ ه.ش	شهری
دکتر ابوالفضل قاضی شریعت پناهی	۱۳۱۰ ه.ش	سمنان	دکترای حقوق	۱۳۷۷ ه.ش	؟*
محمد باقر بن محمد تقی بن میرزا عبدالرحیم ایوانکی	۱۲۳۴ ه.ق	ایوانکی	عالم روحانی	۱۳۰۱ ه.ق	؟*
آیت الله محمد علی عالمی	۱۳۰۶ ه.ش	روستای حجاجی دامغان	اجتهاد	۱۳۷۸ ه.ش	سمنان
آیت الله حاج میرزا احمد زیارتی	۱۲۸۰ ه.ش	مهدی شهر	اجتهاد	۱۳۵۹ ه.ش	مهدی شهر
نوش آذر اسدی	۱۳۱۱ ه.ش	روستای کهک شهرستان گرمسار	نویسنده	۱۳۸۲ ه.ش	تهران
دکتر حسین کردوانی	۱۳۱۴ ه.ش	شهرستان گرمسار (روستای مندولک)	پزشک	۱۳۷۸ ه.ش	تهران

فعالیت

از زندگی نامه و آثار یکی از شخصیت‌های محل زندگی خود گزارشی تهیه و در کلاس ارائه کنید؟

فصل پنجم

توانمندی های استان سمنان

درس ۱۲ قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری در استان

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ...

بگو: ای پیامبر، در زمین سیر و سفر کنید و ببینید که خداوند چگونه آفرینش را آغاز کرده است...

«سوره عنکبوت، آیه ۲۰»

امروزه گردشگری از ابعاد مختلف مورد توجه است که مهم‌ترین امتیازهای آن عبارت‌اند از:

– پی بردن به عظمت آفرینش و درک مفاهیم زیبا شناختی

– افزایش سطح درآمد

– بهبود کیفیت سطح زندگی مردم

– ایجاد فرصت‌های شغلی

– توزیع عادلانه ثروت در سطح کشور و به دنبال آن ایجاد زمینه‌های توسعه در مناطق کمتر توسعه یافته

– افزایش سطح معلومات و آگاهی مردم

– برقراری صلح و تحکیم روابط بین‌المللی

– توسعه بخش‌های کشاورزی و صنعت

– تقویت سنت‌های ملی

– رونق صنایع دستی

– رفع خستگی جسمی و روحی

از سوی دیگر به دلیل توسعه روزافزون صنعت و فناوری و عوامل متعددی که در بالا به آن اشاره شد مسافرت از نوع

گردشگری تجملی خارج و به یک رفتار اجتماعی همگانی تبدیل شده است. بنابراین، مجموعه عوامل فوق موجب شده‌اند تا بسیاری از مسئولان در سراسر جهان برای رونق گردشگری کوشش نمایند.

در این درس سعی می‌کنیم تا در مورد قابلیت‌ها و توان‌های استان سمنان در جذب گردشگران و نقش مهم گردشگری در

بخش‌های اقتصادی و فرهنگی بیشتر بحث نماییم.

قابلیت‌های موجود استان در توسعه گردشگری

۱- واقع شدن بر سر راه چند استان

۲- نزدیک بودن به مرکز سیاسی و قطب جمعیتی کشور (تهران)

شکل ۱-۵ - دشت شقایق حسین آباد کالپوش در شهرستان شاهرود

- ۳- مطلوب بودن نسبی راه‌های ارتباطی استان
- ۴- تعدد وسایل نقلیه دسترسی (قطار، اتوبوس، خودروهای کرایه‌ای)
- ۵- تعدد جاذبه‌های طبیعی، فرهنگی و اقتصادی - معیشتی.

استان سمنان به دلیل بهره‌مندی از مناظر طبیعی گوناگون و پیشینه تاریخی درخشان می‌تواند به یکی از مراکز مهم گردشگری داخلی و بین‌المللی تبدیل شود. بنابراین، جاذبه‌های گردشگری استان را می‌توان در سه بخش بررسی کرد:

الف) جاذبه‌های طبیعی، ب) جاذبه‌های فرهنگی
پ) جاذبه‌های اقتصادی - معیشتی.

الف) جاذبه‌های طبیعی: به پدیده‌هایی که انسان در ایجاد آن‌ها دخالتی نداشته است، جاذبه‌های طبیعی گفته می‌شود. این استان توان‌های بالقوه زیادی از جمله چشم‌اندازهای کوهستانی، کوهپایه‌ای و دشت کویر دارد و می‌تواند در زمینه گردشگری مورد بهره‌برداری قرار گیرد که عبارت‌اند از:

۱- تنوع آب و هوایی و وجود مناطق ییلاقی البرز: استفاده از هوای معتدل تابستان و چشم‌اندازهای برفی زمستان مناطقی مانند بانه کوه در شهرستان گرمسار، شهمیرزاد در شهرستان مهدی شهر، چشمه علی و تویه دروآر در شهرستان دامغان، بسطام و کالپوش در شهرستان شاهرود.

شکل ۲-۵ - منظره زمستانی با پوشش برفی شهمیرزاد در شهرستان مهدی شهر

توانمندی‌های استان

شکل ۳-۵- تالار و ستون‌های سنگی زیبای غار دریند در شهرستان مهدی شهر

۲- **غارها:** غار دق کشکولی (زندان افغان) در شهرستان گرمسار، غار دریند در شهرستان مهدی‌شهر، غار شیربند در شهرستان دامغان، غارهای ناروان، یخان، خواجه قنبر و ملحدو در شهرستان شاهرود.

شکل ۴-۵- چشمه هفت رنگ مجن در شهرستان شاهرود

۳- **آب‌های معدنی و درمانی:** چشمه شاه و عین‌الرشید در جنوب شهرستان گرمسار، تلخاب لاسجرد و آب گرم در شهرستان سمنان، آب معدنی دیباج در شهرستان دامغان و چشمه هفت‌رنگ مجن در شهرستان شاهرود.

شکل ۵-۵- آبشار رامه در شهرستان گرمسار

۴- **آبشار:** آبشار روزیه در روستای چاشم از شهرستان مهدی شهر، آبشارهای نام نیک کالپوش و تنگه داستان مجن در شهرستان شاهرود، آبشار نِسروای دیباج در شهرستان دامغان و آبشار رامه در شهرستان گرمسار.

۵- چشمه‌های آب شیرین: نزدیک به ۳۵۰ چشمه در استان جریان دارد که مناظر بدیع و زیبایی را به وجود آورده‌اند؛ مانند چشمه علی دامغان

شکل ۵-۶ - چشمه علی در شهرستان دامغان

۶- رودها: مانند حبله رود گرمسار

۷- کویر نمک

شکل ۵-۷ - کویر نمک

۸- دریاچهٔ مسیله^۱ در جنوب غربی استان سمنان

۹- محدوده‌های حیات وحش و زیستگاه‌های گیاهی و جانوری استان

۱- به این دریاچه، نمک و قم نیز گفته می‌شود.

توانمندی‌های استان

شکل ۸-۵- گورخر آسیایی زیست‌کره توران در شهرستان شاهرود

۱۰- پوشش گیاهی و مرتعی مطلوب در برخی از مناطق شمالی استان مانند: جنگل فینسک و رودبارک در شهرستان مهدی‌شهر، جنگل سیاه‌خانی، بادل‌کوه و اسپرو در شهرستان دامغان، جنگل کالپوش، ابر و اولنگ در شهرستان شاهرود.

شکل ۹-۵- جنگل بادل‌کوه در شهرستان دامغان

شکل ۱۰-۵- جنگل ابر در شهرستان شاهرود

۲۸ اردیبهشت
روز جهانی موزه و میراث

ب) جاذبه‌های فرهنگی : جاذبه‌های فرهنگی به آن دسته از پدیده‌هایی گفته می‌شود که انسان برای رفع نیازهای مادی و معنوی خویش با الهام از طبیعت ایجاد کرده است. استان سمنان به دلیل پیشینه تاریخی چند هزار ساله و قرار گرفتن در مسیر جاده ابریشم دارای جاذبه‌های فرهنگی و تاریخی بسیاری است. تأثیر آمیختگی فرهنگ اصیل باستانی و فرهنگ اسلامی را می‌توان در بناها و آثار تاریخی استان مشاهده کرد. مساجد قدیمی، زیارتگاه‌ها، برج‌ها و مناره‌ها، حمام‌های قدیمی، قلعه‌ها، آب انبارها، موزه‌ها، صنایع دستی، بازارها، کاروانسراها، آداب و رسوم و تنوع گویش‌ها بخشی از جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی این استان است. مهم‌ترین بناها و آثار تاریخی استان را می‌توانید در جدول ۵-۱ مطالعه کنید.

شکل ۱۲-۵ - خانه قدیمی حاج حشمت سرخه در شهرستان سمنان

شکل ۱۱-۵ - موزه مردم شناسی در شهر شاهرود

شکل ۱۴-۵ - مسجد تاریخانه در شهر دامغان

شکل ۱۳-۵ - قصر بهرام در شهرستان گرمسار

پ) جاذبه‌های اقتصادی - معیشتی : این نوع جاذبه‌ها به فعالیت‌هایی گفته می‌شود که انسان با ساخت بناها و اشیای خاص ضمن تأمین معاش خود، موجب جلب توجه هر بیننده‌ای نیز می‌شود.

۱ - بازارها : بازارهای سرپوشیده سمنان، شاهرود، دامغان، آرادان در شهرستان گرمسار

- ۲- صنایع دستی: قالی بافی، گلیم بافی، دست بافی، جاجیم بافی، نمد مالی، سرامیک و سفالگری، چاپ قلمکار و ...
- ۳- نمایشگاه‌های صنایع دستی و صنایع جدید
- ۴- ایلات و عشایر استان
- ۵- نظام آبیاری سنتی
- ۶- قنات‌ها

شکل ۱۶-۵- کارگاه تولیدی گلیم و جاجیم در استان

شکل ۱۵-۵- زندگی عشایری در استان

پیشنهادهایی برای توسعه پایدار بخش گردشگری

- ۱- توسعه و پیشرفت زیر ساخت‌های لازم جهت جذب گردشگران داخلی و خارجی
  - ۲- حفظ و مرمت آثار تاریخی
  - ۳- توجه و حفاظت از انواع زیست بوم‌ها
  - ۴- شناسایی و معرفی جاذبه‌های گردشگری و تفریحی استان (چاپ نقشه، بروشور و کتاب‌های راهنما)
  - ۵- ایجاد مراکز آموزش گردشگری
  - ۶- افزایش سطح فرهنگ و آگاهی‌های عمومی در زمینه گردشگری
  - ۷- تغییر کاربری ابنیه تاریخی جهت استفاده گردشگران (موزه، قهوه‌خانه سنتی، مهمانسرا، فرهنگسرا، نمایشگاه و ...)
  - ۸- ایجاد و توسعه مراکز خدماتی و بهداشتی در جوار آثار فرهنگی به ویژه در مسیر راه‌های ارتباطی
  - ۹- نصب تابلوهای راهنما (نام معابر و نقاط دارای جاذبه‌های گردشگری با دو زبان فارسی و انگلیسی).
- نتیجه اینکه با در نظر گرفتن امکانات و توانمندی‌ها و جاذبه‌های طبیعی، فرهنگی، اقتصادی - معیشتی و بهره‌وری بهینه از این امکانات در توسعه گردشگری، در صورت برنامه‌ریزی دقیق و مدون می‌توان در ابعاد اقتصادی و اجتماعی شاهد تحولات چشمگیری در منطقه بود.

فعالیت

۱- در مورد یکی از جاذبه‌های ذکر شده تحقیق نموده و گزارشی (تصویر، عکس، فیلم و...) به کلاس ارائه کنید.

۲- نقش کدام یک از انواع جاذبه‌های گردشگری در رونق اقتصادی شهرستان شما می‌تواند مؤثر باشد؟

برای مطالعه

جدول ۱-۵- مهم ترین آثار و ابنیه فرهنگی - تاریخی در استان سمنان

شهرستان	آثار و ابنیه
سمنان	<p>مساجد : جامع و امام خمینی (ره)، مسجد جامع زاوغان، منار سلجوقی سمنان، مسجد جامع، چهلستون، امام حسین (ع) و امام هادی (ع) سرخه. قلعه‌ها : سارو، کوشمغان، لاسگرد، پاچار، نوکلاته، تقی‌آباد، نوکه، موکوشم، هفدر. برج : چهل دختران. تپه‌های تاریخی : دلازیان، صوفی‌آباد، محمودآباد، عید علاء و رکن‌آباد.</p> <p>کاروانسراها : شاه عباسی لاسگرد، شاه سلیمان آهوان، کاروانسرای سنگی رباط انوشیروانی آهوان، تیمچه سلطانی، دروازه ارگ. بقاع متبرکه : امامزادگان حضرت یحیی بن موسی کاظم (ع) برادر امام رضا (ع)، حضرت علی بن جعفر (ع) و حضرت علی اشرف (ع)، سید زین الدین، سید جلال و بقاع متبرکه علویان در زاوغان. بقاع متبرکه سید رضا و سید علی اکبر (ع) از فرزندان حضرت امام موسی کاظم (ع) در روستای لاسگرد، بقعه پیر علمدار، پیغمبران، پیر نجم‌الدین، حکیم الهی، شمس‌الدین (روستای علاء) امام زاده هاشم (خیرآباد)، بقعه چهار تن (روستای ایچ)، بقعه امامزاده عبدالله و اسماعیل (روستای امام زاده عبدالله)، بقعه امام زاده محمد زید (ع)، علی بن جعفر (روستای بیابانک)، بقعه پیر غریب (سرخه)، آرامگاه شیخ علاءالدوله بیابانکی سمنانی (صوفی‌آباد)، درویش محمود (روستای مؤمن‌آباد). خانه قدیمی تدین سمنان (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان) و خانه تاریخی حاج حشمت‌خان پیوندی سرخه.</p> <p>بازار سرپوشیده، حمام پهنه (موزه حضرت)، ناسار، نخست در سمنان، حمام بیرون دژ سرخه، آب انبارها : ناسار، صادقیه، توکلی در سمنان، آب انبار سرخه و بیابانک. یخچال‌ها : روستای لاسگرد، روستای بیابانک، سرخه، آسیاب آبی میدان امام حسین (ع) سمنان، محراب مسجد روستای جوبین، بادگیرهای به جا مانده در سمنان و سرخه.</p>

<p>مساجد : جامع، شیخ علی اکبر، حضرت مجتبی (ع) شاه‌رود، بایزید بسطامی، مسجد جامع و منار بسطام، مسجد جامع فرومد، مساجد روستای ابرسیح، تکیه زنجیری، بید آباد، شریعت، حسینیة روستای مَرَج. بقاع متبرکه : امامزاده حمید و مجید روستای ده ملا، پیر مردان و شاه اولیاء طرود، شاه چراغ رشم طرود، امامزاده نردین میامی، امامزاده محمد دیزج، ابراهیم مجن، جرجیس بیارجمند، امامزاده سوداغلن، دانیال پیغمبر، باغچه میامی، سلطان سید احمد روستای فرومد، معصوم زاده قلعه نوخرقان، امام زاده ابراهیم قهچ علیاء، امامزاده محمد سراوین قَطری. آرامگاه‌ها : بایزید بسطامی، صومعه بایزید بسطامی، آرامگاه شیخ ابوالحسن خرقانی، شیخ حسن جوری در حوالی فرومد، ابن یمین فرومدی در روستای فرومد، کاروانسراها : ده ملا میامی، بدشت، میاندشت، عباس آباد، سپنج، الهاک، صدر آباد، کاروانسرای سنگی جاده ابریشم محمدآباد.</p> <p>قلعه‌ها : بدشت، ده ملا، نوخرقان، میامی، کافر قلعه خوش بیلاق، قلعه تک، کهنه، سه برج، علی آباد، زیدر. تپه‌های تاریخی : سنگ چخماق، خوریان، تپه تاریخی شهر شاه‌رود، تپه گنبدی دیزج، قلعه خان و تپه حد گاه روستای خانخودی، سیاه تپه روستای قلعه شوکت، تپه لو، عباس آباد و تپه شیخ در روستای فرج آباد، تپه‌های ده ملا، صلح آباد علی آباد.</p> <p>برج‌ها : کاشانه بسطام، برج مَرَج، یخچال‌ها : خزانه روستای گرمه، میان آباد، مَرَج، عباس آباد.</p> <p>حمام‌های قدیمی : چهار سوق، حاج تقی، بازار نو، بید آباد، امام زاده قَطری، بسطام، امیریه، خانخودی، بدشت، خویبان، یوسفی آباد، کلاتون.</p> <p>مدارس قدیمی : مدرسه محمد زمان خان قاجار، بید آباد و مدرسه بازار شاه‌رود، شاه‌رخیه بسطام، موزه شاه‌رود (ساختمان بلدیة). خانه تاریخی یغمایی‌ها در شاه‌رود</p>	<p>شاه‌رود</p>
<p>بقعه‌ها : امام زاده جعفر و محمد، عبد العالی و عبدالمعالی دامغان. امام زاده علی (ع)، امام زاده نورا... بکیر بن اعین (ع)، امامزاده ابراهیم وامرزان، امام زاده اسماعیل طزره، سیدصالح روستای گز، امامزاده ابراهیم روستای حاجی آباد، امامزاده جعفر و گنبد پیر روستای امام زاده جعفر، گنبد شیخ روستای شامان، گنبد خشتی روستای بق، امامزاده محمدروستای قلعه، امامزاده قاسم روستای صید آباد، بقاع متبرکه تویه دروار (جبرئیل، شمس الدین، مطهر دشت بو، میر ابراهیم (صح)، امامزاده محمد شهر دیباج. مساجد : تاریخانه جامع دامغان، مناره مسجد جامع، حسینیة حضرت ابوالفضل. کاروانسراها : قوشه، سپهسالار امیر آباد.</p> <p>قلعه‌ها : گرد کوه امیر آباد، دولت آباد، عبدا... آباد، مایان، مهر نگار و منصور کوه، تنگه گبو، گور قلعه، قلعه رودبار، دیوار قلعه روستای فیروزآباد، قلعه‌ها و برج‌های تنگه تویه دروار، قلاع تنگه چشمه علی، آتشکده آبادی صح، نقاره خانه روستای مروان، خانه لطفی و صدیق دامغان. تپه‌های تاریخی : چهل دختر، تپه بل و تپه تلو..... بق، تپه‌های امیریه، معصوم‌زاده، ماز، کوره محمد، سفید روستای فیروز آباد، تپه روستای مروان، معصوم زادگان روستای امام آباد، برج پیر علمدار، مهماندوست (طغرل)، گنبد زنگوله، عمارت دختر ناصرالدین شاه در امیریه، عمارت آقا محمدخان و فتحعلی شاه قاجار در چشمه علی. بازار دامغان، مدرسه حاج فتحعلی بیگ معروف به پامنار، موسویه، مطلب خان. حمام‌ها : سیاه کوه تویه دروار، حمام کلاته، فیروز آباد، حمام الله آباد، قدرت آباد، حداده.</p>	<p>دامغان</p>

بقعه‌ها : حضرت امام زاده علی اکبر (ع)، سلطان شاه نظر آرادان، امام زاده خلیل الله (ع) کند آرادان، امام زاده اسماعیل و شمس‌الدین حسین آباد حاج تقی، سلطان مراد روستای کردوان، امامزاده عبدا... حسین آباد کردها، امام زاده علیین روستای قاطول، امامزاده قوشه به نام‌های شاهزاده محمدی، شاهزاده مراد روستای شه سفید، امام زاده علی ابراهیم ایوانکی، ذوالفقار روستای ذوالفقار، طاهر و مطهر کوشک اربابی، سلطان ابوسعید پاده، شاهزاده حسین سر آبرود بنه کوه، امام زاده خوشنم روستای بهورد ایوانکی، امامزاده یحیی روستای محله باغ، امام زاده پنج تن روستای فند، عبدالرحمن روستای سرباز، جعفر چهار طاق، عبدا... و اسماعیل روستای قالیباف، ابراهیم گندم دره ایوانکی، امام زاده عاقب ایوانکی. مسجد جامع گرمسار، تکیه آرادان، قصرهای سیاه کوه : قصر شاه عباسی (قصر بهرام)، قصر عین الرشید. کاروانسراها : گرمسار، ده نمک، ایوانکی.

گرمسار

قلعه‌ها : آرادان، ریکان، قلعه نو، یاتری، غول آباد، ناسار (نوحصار) بنه کوه، پاده، خرابه، ده نمک، کند. **تپه‌های تاریخی :** محمود آباد اصانلو، محمد آباد، مگس تپه، کهن تل (کهن دژ)، تپه ده سراب، روستای ده سلطان، ریگ تپه یاتری علیا، شه سفید، سر آبرود، رباط ماری، زور آباد، کافران، شور قاضی، سزد، گیس. **آب انبارها :** گرمسار، علی آباد، ناسار (نوحصار) کوشک، ده نمک، رستم آباد. **یخچال‌ها :** روستای شه سفید، کردوان، قاطول، بازار آرادان. **حمام‌ها :** قاطول، نوحصار، محمد آباد، چهار پاشلو، یاتری علیا، حسین آباد کردها، امام زاده ذوالفقار، امام زاده علی اکبر، خانه تاریخی باقری‌ها در گرمسار.

قلعه‌ها : شیر قلعه شه میرزاد، پایین قلعه و کافر قلعه مهدی شهر، دژوئل شه میرزاد، گل رودبار، رضا آباد، پرور، درجزین، طالب آباد. **منارها :** مهدی شهر و شه میرزاد. **بقعه‌ها :** امامزاده چهل تن درجزین، طیب و طاهر، کاظم، سید تاج‌الدین و جعفر روستای پرور، زینعلی روستای درجزین، درویش نورا... هیکو، امامزاده یحیی شه میرزاد، شیخ (سوسن عطا) شه میرزاد، بی‌بی شهربانو روستای ملاده، بی‌بی حلیمه خاتون فینسک، امام زاده اسماعیل و سید ولی سلطان روستای شلی، آب انبار مهدی شهر، شکارگاه ملاده (خانه ابراهیم خان)، مسجد جامع شه میرزاد، حسینیه المهدی مهدی شهر، موزه عشایری مهدی شهر.

مهدی شهر

شکل ۱۸-۵ - شیر قلعه شه میرزاد در شهرستان مهدی شهر

شکل ۱۷-۵ - مدرسه موسیویه شهر دامغان

درس ۱۳ توانمندی‌های اقتصادی استان

استان سمنان یکی از قطب‌های مستعد توسعه اقتصادی کشور محسوب می‌شود که در صورت توجه به برخی از توانمندی‌های آن می‌تواند در رشد و توسعه اقتصادی کشور نقش به‌سزایی ایفا کند.

قابلیت‌ها و توانمندی‌های استان سمنان

- ۱- موقعیت بسیار مناسب جغرافیایی
- ۲- وجود منابع معدنی فراوان
- ۳- تنوع توانمندی‌های محیطی
- ۴- نزدیکی به قطب جمعیتی کشور و بازار فروش
- ۵- واقع شدن در مسیر جاده ارتباطی و ترانزیتی تهران - مشهد
- ۶- برخورداری از نیروهای متخصص و کارآمد
- ۷- وجود مراکز متعدد علمی، فنی و تخصصی.

این توانمندی‌ها سبب شده است که استان ما در بخش‌های مختلف از جمله کشاورزی، صنعت - معدن و خدمات مورد توجه باشد.

توانمندی‌های کشاورزی^۱: با توجه به برخی محدودیت‌های طبیعی به‌خصوص کمبود منابع آب، استان سمنان، در سطح کشور در زمینه کشاورزی از جایگاه مطلوبی برخوردار نیست، مگر اینکه با برنامه‌ریزی‌های خاص بتوان از پتانسیل‌ها و قابلیت‌های بخش کشاورزی به‌طور محلی استفاده کرد.

۱/ **زراعت**: مهم‌ترین کانون فعالیت‌های کشاورزی استان در بخش زراعت را می‌توان مناطق کوهپایه‌ای دانست که عمده‌ترین محصولات زراعی و جالیزی آن شامل: پنبه، گندم، خربزه، هندوانه، طالبی، بادمجان و دانه‌های روغنی است.

شکل ۱۹-۵ خربزه از محصولات جالیزی ایوانکی در شهرستان گرمسار

۱- کشاورزی شامل زراعت، باغداری، دامداری و دامپروری، پرورش ماکیان، پرورش زنبور عسل، جنگلداری و پرورش آبزیان است.

۲) **باغد/ری:** به تبعیت از تنوع شرایط آب و هوایی به خصوص در مناطق کوهستانی به دلیل رطوبت بیشتر محصولات متنوع باغی را می‌توان مشاهده کرد. در نواحی کوهستانی و کوهپایه‌ای شمال استان غالب باغ‌ها را میوه‌های هسته‌دار شامل: زردآلو، قیسی، گیلان، هلو، آلو، آلبالو و میوه‌های دانه‌دار مانند سیب، به، انگور و میوه‌های گوناگون مغزدار چون گردو، بادام، پسته تشکیل می‌دهد که عمدتاً به صورت پراکنده در اراضی دامنه‌ای به دست می‌آیند. از سویی دیگر نزدیکی استان سمنان به مرکز جمعیتی ایران زمینه‌هایی را برای توسعه کشت‌های گلخانه‌ای در استان سمنان فراهم کرده است.

شکل ۲۱-۵- انار از محصولات باغی سرخه در شهرستان سمنان

شکل ۲۰-۵- پسته از محصولات باغی شهرستان دامغان

شکل ۲۳-۵- گردو از محصولات باغی شهیرزاد، در شهرستان مهدی شهر

شکل ۲۲-۵- انگور از محصولات باغی شهرستان شاهرود

برای مطالعه

میزان تولیدات بخش کشاورزی استان ۱۲۰۸۸۴۴ تن است که شامل محصولات زراعی ۷۳۴۰۶۱ تن محصولات باغی و گلخانه‌ای ۲۳۶۵۸۴ تن است.

۳) پرورش دام و طیور: با توجه به گستردگی، تنوع ناهمواری و آب و هوا، استان سمنان یکی از قطب‌های پرورش دام و طیور در کشور به‌شمار می‌رود. بر این اساس اشکال مختلف پرورش دام و طیور در سطح استان به شرح زیر است:

- * پرورش دام سبک شامل: گوسفند، بز و دام سنگین شامل: گاو، شتر
- * پرورش طیور شامل انواع مرغ‌های گوشتی، تخم‌گذار، بوقلمون، شتر مرغ.

شکل ۲۴-۵- پرورش شتر و شتر مرغ در استان

برای مطالعه

استان دارای ۱۵۸۱۶۵۸ دام سبک شامل: ۱۱۶۶۰۸۶ رأس گوسفند، ۴۱۵۵۷۲ رأس بز و ۱۱۲۹۵۷ دام سنگین شامل: گاو ۱۰۱۰۷۷ رأس و شتر ۱۱۸۸۰ نفر است و هم چنین استان بیش از ۹ میلیون قطعه طیور صنعتی (گوشتی، تخم‌گذار، مرغ مادر و...) و شامل ۳ واحد بهره‌برداری مرغ گوشتی با ظرفیتی معادل ۷۵۵۲۴۲۰ قطعه، ۲۳ واحد مرغ تخم‌گذار با ظرفیتی معادل ۱۱۶۴۰۰۰ قطعه، ۶ واحد مرغ مادر گوشتی معادل ۳۰۰۰۰۰ قطعه، تعداد ۴ کارخانه جوجه‌کشی با ظرفیتی معادل ۴۵۶۶۲۴۰ قطعه و هم چنین دارای ۳ واحد پرورش شتر مرغ مولد با ظرفیت ۱۱۰۰ قطعه، تعداد ۳ واحد پرورش شتر مرغ پرواری با ظرفیت ۱۷۰۰ قطعه، تعداد دو واحد پرورش بوقلمون به ظرفیت ۴۲۰۰ قطعه، ۱ واحد پرورش کبک به ظرفیت ۳۹۰۰ قطعه و یک واحد پرورش پرندگان زینتی با ظرفیت ۲۰۰۰ قطعه و... دارد.

توانمندی‌های بخش صنعت و معدن استان: صنعت از بخش‌های عمده و حساس هر منطقه به‌شمار می‌رود که اهمیت این بخش ناشی از نقش بالا و روزافزون آن در جهت رفع نیاز جامعه به کالاهای ضروری صنعتی، کمک به رشد و توسعه سایر بخش‌های تولیدی و زیربنایی و در نهایت تحقق استقلال اقتصادی را به دنبال دارد.

بیشتر بدانیم

صنعت: در بخش صنعت استان سمنان تا سال ۱۳۸۹ تعداد ۱۷۵۰ فقره پروانه بهره‌برداری معتبر صادر شده که موجب اشتغال ۴۱۰۱۵ نفر شده است. هم چنین تعداد ۲۲۷۵ مجوز صنعتی با پیش‌بینی اشتغال ۸۳۳۶۵ نفر صادر شده است.

قابلیت‌های صنعتی/استان

- * وجود زمین‌های هموار و بدون عارضه جهت استقرار صنایع بزرگ
- * موقعیت مکانی ویژه جهت استقرار صنایع
- * وجود گمرک و منطقه ویژه اقتصادی جهت صدور کالاهای صنعتی و معدنی در سطح استان
- * وجود امکانات زیر بنایی در شهرک‌ها و نواحی صنعتی به عنوان یک فرصت مناسب برای سرمایه گذاری و جذب صنایع
- انتقالی از سایر استان‌های هم جوار
- * استقرار حدود ۹۰ واحد تولیدی قطعات و صنایع وابسته به خودرو در سطح استان که حدود ۱۲ درصد قطعات خودروسازان را تأمین می‌کنند.

شکل ۲۵-۵ - نمونه‌هایی از واحدهای تولیدی - صنعتی استان سمنان

جدول ۲-۵ - مهم‌ترین واحدهای صنعتی استان سمنان به تفکیک شهرستان

ردیف	نام واحد	محصول تولیدی	نام شهرستان
۱	محصولات بین‌المللی پارس	بودر شوینده	گرمسار
۲	یاوران خودرو	اتوبوس بین‌شهری	گرمسار
۳	رنگ کانسای ایرانیان	انواع رنگ خودرو	گرمسار
۴	تولیدی صنعتی کنور بازرگان	یخچال فریزر و لباسشویی	گرمسار
۵	تیراژه رنگ	انواع رنگ و رزین	گرمسار
۶	تولیدی عقاب افشان	اتوبوس شهری - بین‌شهری	سمنان
۷	فروسیلیس ایران	فروسیلیس و فرومگنز	سمنان
۸	نورد و لوله سمنان	ورق گالوانیزه، لوله گالوانیزه، لوله درز دار و پروفیل	سمنان
۹	صنایع الکترونیک سازان	لامپ LED، چراغ روشنایی با لامپ LED و سلول‌های خورشیدی	سمنان
۱۰	صنایع لاستیکی پARMIDA	نوار و قطعات لاستیکی خودرو	سمنان
۱۱	کاشی سمنان	کاشی کف، دیوار و پخت سوم	مهدی شهر
۱۲	شرکت غرب استیل	قطعات برسی بدنه خودرو	مهدی شهر
۱۳	صنعتی روستا	قطعات خودرو	مهدی شهر
۱۴	ابزار مهدی	انواع آچار	دامغان
۱۵	فراورده‌های لبنی صدر البرز	بسته‌بندی انواع شیر و دوغ	دامغان
۱۶	سرامیک بهرنگ	انواع سرامیک	دامغان
۱۷	فولاد شاهرود	انواع میلگرد	شاهرود
۱۸	نخ میامی	انواع نخ (ریسندگی)	میامی (شاهرود)
۱۹	سیمان شاهرود	انواع سیمان	شاهرود
۲۰	سیم و کابل مغان	تولید انواع سیم برق، تلفن و مخابرات	شاهرود

و آهن را نازل کردیم که در آن نیروی شدید و منافی برای مردم است.

«سورة حدید، آیه ۲۵»

معادن: استان سمنان در بخش معدن از قدمت تاریخی برخوردار است، به طوری که در کتب تاریخی از بهره‌برداری معادن مس در دوره هخامنشیان یاد شده است. براین اساس فعالیت‌های معدنی در گذشته نمایانگر پیشینه تاریخی معدن‌کاری در این استان است که به عنوان نمونه می‌توان به معادن متروکه طلا و فیروزه در کوه زر دامغان، مس در سرکوب، بیارجمند و عباس آباد شاهرود و... اشاره کرد.

این استان در برخی از مواد معدنی رتبه ممتاز در سطح کشور دارد. از مهم‌ترین آنها می‌توان به سنگ گچ، سنگ آهک، سنگ لاشه^۱، سنگ نمک، زغال سنگ، سیلیس، سولفات سدیم، کرومیت، باریت، زئولیت، طلا، گرانیت، مرمریت، بوکسیت، کائولن و... اشاره کرد.

به طوری که براساس آمار و ارقام موجود این استان از لحاظ تعداد معادن رتبه دوم^۲ و از نظر میزان استخراج رتبه هفتم^۳ کشور را به خود اختصاص داده است.

شکل ۲۶-۵ نقشه پراکندگی معادن در حال بهره‌برداری استان سمنان

۱- سنگ لاشه: معمولاً سنگ‌های آهکی یا ماسه‌ای که دارای مقاومت لازم جهت کارهای مختلف ساختمانی و راه‌سازی را داشته باشند.

۲- رتبه اول استان فارس

۳- رتبه اول کرمان، دوم یزد، سوم اصفهان، چهارم تهران.

آیا می‌دانید

استان سمنان تأمین کننده ۵۰ درصد نمک، ۴۰ درصد گچ، ۸۵ درصد زئولیت، ۱۰۰ درصد سلسیتین، ۸ درصد سولفات سدیم و ۲۰ درصد کرومیت کشور است.

شکل ۲۷-۵ - معدن نمک در شهرستان گرمسار

خدمات: مواهب طبیعی و موقعیت ممتاز جغرافیایی زمینه رشد بخش خدمات را در سال‌های اخیر در استان سمنان به وجود آورده است.

برخی از بخش‌های مهم خدماتی در استان عبارت‌اند از:

حمل و نقل: موقعیت مناسب جغرافیایی ناشی از قرار گرفتن استان سمنان در مسیر ترانزیتی تهران - مشهد و هم‌جواری با استان‌هایی که از وضعیت اقتصادی مطلوبی برخوردارند، شرایط مناسبی را برای گسترش حمل و نقل و استفاده از آن به عنوان یکی از مزیت‌های استان فراهم کرده است.

الف) عبور راه اصلی آسفالت‌دوبانده مواصلاتی آسیای مرکزی - اروپا از استان سمنان،

شکل ۲۸-۵ - راه آهن دوخطه تهران - مشهد در استان سمنان

ب) اتصال راه‌های مواصلاتی استان‌های شمالی کشور به مرکز و جنوب ایران از طریق استان سمنان،
پ) وجود راه آهن دو خطه تهران - مشهد.

تجارت و بازرگانی : وجود سوابق طولانی تجارت (عبور جاده ابریشم از ایالت قومس) و مبادلات بازرگانی میان این استان با سایر استان‌ها و حتی کشورهای حوزه دریای خزر علاوه بر رونق بازرگانی استان در جذب گردشگران و ارتقای ارتباطات فرهنگی بین اقوام نیز مؤثر است. در راستای بازرگانی خارجی با تأکید بر صادرات غیرنفتی در حال حاضر تعداد ۵۹ نوع کالا به میزان ۴۵۲۹۸ تن شامل : محصولات کشاورزی، کالاهای صنعتی، مواد معدنی و... از استان سمنان به ۴۰ کشور جهان صادر می‌شود.

شکل ۲۹-۵ - دو نمونه از محصولات کشاورزی صادراتی استان

فعالیت

به نظر شما استان سمنان چه توانمندی‌های دیگری دارد که به آنها اشاره نشده است؟

فصل ششم

شکوفایی استان سمنان

پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

درس ۱۴ ✨ دستاوردهای انقلاب اسلامی

استان سمنان علی رغم مجاورت با تهران و برخورداری از توان‌های قابل ملاحظه تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، در زمینه‌های مختلف از جمله فرهنگی و آموزشی، کشاورزی، صنایع و معادن، انرژی و... از استان‌های کم برخوردار به حساب می‌آمد.

خوشبختانه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، با توجه به قابلیت‌های متعدد طبیعی و انسانی مورد توجه قرار گرفت که پس از گذشت ۳۰ سال از انقلاب به برخی از این دستاوردها در چند بخش به‌طور خلاصه اشاره می‌شود.

- توسعه کشاورزی
- توسعه اقتصادی و صنعت
- توسعه آموزش
- توسعه گردشگری
- ارتقای سطح رفاه اجتماعی و فرهنگی.

برای مطالعه

توسعه کشاورزی

با ادغام جهادسازندگی و کشاورزی در تاریخ ۱۴/۱۰/۱۳۷۹ نهاد جهاد کشاورزی توانسته است در بخش راه و توسعه کشاورزی، آب‌رسانی، برق‌رسانی و... به ویژه پشتیبانی در روستاهای محروم تلاش فراوان داشته باشد. این نهاد در طول جنگ تحمیلی با ساختن پل‌ها، معابر، سدها، خاکریزها، فرودگاه، اورژانس، کانال و بیمارستان صحرایی و... خدمات ارزنده‌ای را ارائه داده است. در مقایسه سال ۱۳۵۷ با رقمی معادل ۴۲۱۴۲۶ تن محصولات زراعی و باغی در سال ۱۳۸۷ با استفاده از فناوری‌های روز دنیا و بهره‌گیری از شیوه‌های جدید آبیاری به بیش از ۱۳۰۰۰۰۰ تن رسیده است. از دیگر توفیقات کشاورزی استان می‌توان به تولیدات گلخانه‌ای و پرورش آبزیان اشاره کرد. تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی هیچ گونه صادرات کشاورزی از استان به عمل نمی‌آمد، در حالی که هم اکنون ۵ میلیون دلار حاصل تلاش کشاورزی استان است. جهاد کشاورزی در بخش دام و طیور با ۲/۲ میلیون واحد دام و با تولید ۳/۳ درصد گوشت قرمز و ۳/۲ درصد گوشت سفید کشور مشغول فعالیت است.

شکل ۱-۶- پرورش دام به روش علمی در استان

توسعه اقتصادی و صنعت

امور بازرگانی : این سازمان در سال ۱۳۵۲ با نام اتاق اصناف و پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۸ به نام دفتر بازرگانی و با ادغام ادارات مختلف در سال ۱۳۸۱ به شکل کنونی درآمده است.
معادن : استان سمنان از نظر تنوع کانی‌ها و تعداد معادن و میزان صادرات آن یکی از قطب‌های مهم کشور به حساب می‌آید.

استان سمنان در حال حاضر رتبه اول تولید نمک، رتبه دوم تولید سولفات سدیم و زغال سنگ و رتبه سوم از نظر کرومیت را دارد.

قابل ذکر است که بیش از ۳۰ درصد گچ کشور و به عبارتی ۴۰ درصد گچ جهان از استان سمنان تأمین می‌شود.

میزان استخراج معادن در ابتدای انقلاب اسلامی	میزان استخراج معادن در حال حاضر
۷۷۹۰۰۰	۱۰۱۶۹۰۰۰

صنایع : از آنجا که استان سمنان به دلیل مجاورت با استان تهران و بازار بزرگ مصرف کشور و همچنین به علت محدودیت استقرار صنایع در شعاع ۱۲۰ کیلومتری تهران علاقه‌مندان زیادی را جهت فعالیت‌های صنعتی و تولیدی به خود جذب کرده و از طرفی امکانات زیر بنایی باعث رشد روز افزون واحدهای صنعتی، تولیدی و خدماتی شده است.

لذا سازمان حفاظت محیط زیست در راستای اصل ۵۰ قانون اساسی توصیه به تجهیز کلیه صنایع به سیستم تصفیه هوا و فاضلاب کرده است و این درحالی است که تا قبل از انقلاب اسلامی، واحدهای صنعتی دارای این

تجهیزات معدود بوده‌اند و هم اکنون توسعه واحدهای صنعتی و تولیدی استان از جایگاه بسیار خوبی در کشور برخوردار است. تا قبل از سال ۵۷ تعداد ۲۷ واحد صنعتی در استان فعال بوده‌اند و در حال حاضر تعداد ۱۰ شهرک صنعتی، ۱۴ ناحیه صنعتی و ۱۵۳۲ واحد فعال در استان وجود دارد.

شکل ۲-۶- نمایی از کارخانه فولاد شاهرود

شکل ۳-۶- نمایی از شهرک‌های صنعتی استان سمنان

حمل و نقل : تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، استان سمنان به عنوان یکی از نقاط محروم در بخش راه‌سازی به‌شمار می‌آمد به شکلی که اکثر راه‌های موجود فاقد مشخصات فنی و تک بانده بوده و روستاها نیز فاقد مسیر مناسب بوده‌اند.

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

جدول مقایسه طول راه‌های استان سمنان قبل و بعد از انقلاب اسلامی

عنوان	راه اصلی به کیلومتر	راه فرعی به کیلومتر	راه روستایی و عشایری به کیلومتر
قبل از انقلاب	۳۰۸	۴۷۰	۱۶۰۰
بعد از انقلاب	۱۰۶۲	۷۵۰	۲۳۵۰

آنچه در زمینه راه قابل ذکر است برخی پروژه‌های عظیم در دست ساخت و یا پایان یافته است که از آن جمله ارتقای فنی جاده دامغان به اصفهان که استان را به عنوان دالان شمال به جنوب مطرح کرده و تا بندر امیرآباد در شهرستان بهشهر استان مازندران ادامه می‌یابد. همچنین مطالعه طرح بزرگراه امام رضا(ع) که ۵۶۰ کیلومتر آن در استان سمنان قرار دارد و احداث راه اصلی شاهرود به آزادشهر و اتمام مسیر سمنان به ساری از طریق کیاسر را می‌توان ذکر کرد.

در زمینه حمل و نقل ریلی نیز با دو خطه شدن مسیر استان ظرفیت آن به بیش از ۵۴۸ درصد افزایش یافته است.

انرژی

گاز: در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی یکی دیگر از دستاوردهای مهم، استفاده از گاز طبیعی است. که توسط متخصصان کشورمان به بهره‌برداری رسیده است. در سال ۱۳۶۹ اولین شهر استان از نعمت گاز برخوردار شد و با تأسیس شرکت گاز هم اکنون بخش عظیمی از شهرها و روستاهای استان از این نعمت خدادادی بهره‌مند شده‌اند.

احداث شبکه گازی	نصب انشعاب	مصرف کننده	ایستگاه CNG
۲۶۴۲ کیلومتر	۶۳۶۹۵	۱۳۹۷۹۵	۱۷

فراورده‌های نفتی: استان سمنان تا سال ۱۳۵۷ تنها قادر به ذخیره سازی ۳۱ میلیون لیتر بوده است، در حالی که با تلاش‌های انجام گرفته در حال حاضر این امکان به ۱۰۶ میلیون لیتر رسیده است.

برق: در بخش برق اقدامات چشمگیری نسبت به سال‌های آغازین انقلاب مشاهده می‌شود به شکلی که هم اکنون می‌توان به ساخت یک دستگاه پست ۴۰۰ کیلوولت، ۸ دستگاه پست ۲۳۰ کیلوولت اشاره کرد.

آب: امور آبرسانی تا پیش از انقلاب اسلامی توسط شهرداری‌ها به انجام می‌رسید، اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی از سال ۱۳۷۱ شرکت آب و فاضلاب به شکل رسمی این خدمات را بر عهده گرفت.

پروژه‌هایی نظیر انتقال آب چشمه روزه به سمنان و نهضت صرفه جویی آب که در جریان سفر مقام معظم رهبری

به استان مطرح شد موجب تهیه طرح‌های متعددی در کمیسیون‌های زیر بنایی دولت خدمتگزار شده که از جمله نکات بارز در امور آبرسانی استان است.

شکل ۴-۶- نمای از سد شهید شاهچراغی در شهرستان دامغان

مخابرات : با توجه به اینکه ارتباطات از اصول پایدار هر کشوری محسوب می‌شود، شرکت مخابرات استان سمنان نیز در راستای تحقق نظام اسلامی اقدامات شگرفی را به مرحله اجرا رسانده است که در زیر به برخی از آنها اشاره می‌شود.

عنوان	شماره‌های منصوبه	مشترک مراکز تلفن	روستاهای دارای ارتباط	تلفن همگانی	کانال‌های بین شهری
قبل از انقلاب	۸۲۰۰	۵	۹	۴۸	۷۰
بعد از انقلاب	۳۳۵۴۳	۱۵۶	۳۷۷	۲۳۵۰	۱۶۳۸۲

از سوی دیگر با پدید آمدن تلفن همراه در جهان و اقصی نقاط کشور، در استان نیز تعداد تلفن‌های همراه افزایش یافت و تعداد سایت‌های BTS را به ۲۰۵ مورد رسانیده و در ۸۷ روستا دفتر ICT دایر کرده است. مطلب قابل ذکر دیگر به روز کردن اطلاعات با فناوری جدید و استفاده از اینترنت همگانی و افزایش پوشش‌های رسانه‌ای و الکترونیک و ماهواره است.

مسکن : تا سال ۱۳۵۷ در استان سمنان در بخش مسکن نیز رکود کشوری حاکم بوده است؛ لیکن پس از پیروزی انقلاب اسلامی طرح‌های تفضیلی و جامع شهری تهیه و گام‌های مؤثری برداشته شده تا جایی که اکنون با

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

مساحتی ۱۸۴۲۹۰ متر مربع در قالب خانه‌های سازمانی، فرهنگی و هنری، دانشگاهی و آموزشی، بهداشتی و درمانی و مسکن ارزان قیمت به انجام رسیده و اکنون بزرگ‌ترین طرح مسکن انبوه برای اقشار کم درآمد تحت عنوان مسکن مهر در قالب ۱۲۷ پروژه و بالغ بر ۱۰۱۰۵ واحد در دست اجراست.

تعاون: پس از پیروزی انقلاب اسلامی در جهت رشد و گسترش فرهنگ تعاون وزارت تعاون تأسیس و ۲۵ درصد از نقش اقتصاد کشور به این وزارتخانه محول شد که این امر باعث هموار شدن راه فعالیت همگانی در جهت تشکیل تعاونی‌ها شد.

در بخش اتحادیه تعاونی‌ها، در سال ۱۳۵۷ تنها یک مورد و هم اکنون به ۲۰ اتحادیه ارتقا یافته است. یکی از برجسته‌ترین اقدامات دولت اسلامی طرح واگذاری سهام عدالت توسط دولت مهرورز نهم است که تحول بنیادی در تأمین درآمد اقشار کم درآمد جامعه بوده و اکنون ۱۷۹۶۶۸ نفر دارای اوراق این سهام‌اند.

توسعه آموزش

آموزش عالی: از زمانی که اولین مرکز آموزش عالی در شهر سمنان تحت عنوان مدرسه عالی تکنولوژی فعالیت خود را آغاز کرد ۳۶ سال می‌گذرد. این مرکز در سال ۵۳ بنا و به صورت هیئت امنایی اداره می‌شد. اما این مرکز پس از پیروزی انقلاب اسلامی به مدرسه عالی تغییر نام یافته و با گسترش فعالیت‌های خود در سال ۶۷ به مجتمع آموزش عالی سمنان تبدیل شد و در نهایت در سال ۷۲ به شکل چشمگیر و ملموس با افتتاح رشته‌های متعدد مهندسی و تربیت دبیر به دانشگاه سمنان ارتقا یافت. بر همین اساس در دیگر شهرستان‌های استان (شاهرود، دامغان، گرمسار، مهدی‌شهر) و حتی در برخی از شهرها دانشگاه‌های متعدد اعم از دولتی، پیام نور، آزاد، علمی و کاربردی و... در حال فعالیت‌اند.

جدول مقایسه وضعیت آموزش عالی قبل و بعد از انقلاب اسلامی در استان سمنان

عنوان	قبل از انقلاب	بعد از انقلاب
تعداد مراکز آموزش عالی	۳	۴۸
تعداد دانشجو	۱۳۵۷ نفر	۷۵۰۰۰ نفر
اعضای هیئت علمی	—	۳۵۰۰ نفر

استان سمنان از حیث نسبت جمعیت به دانشجو دارای رتبه اول کشوری بوده که به ازای هر هشت نفر جمعیت استان یک دانشجو در استان مشغول به تحصیل است.

تا قبل از انقلاب در زمینه‌های پشتیبانی از ایده‌های نو و جدید، مرکز خاصی وجود نداشت و در حال حاضر ۲ پارک علم و فناوری در استان مشغول فعالیت است. از سال ۸۷ تعداد ۵۵۰۰ نفر دانشجوی تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد - دکترای حرفه‌ای و تخصصی) در مؤسسات آموزش عالی استان مشغول به تحصیل‌اند که نسبت

دانشجویان تحصیلات تکمیلی به کل دانشجویان در این سال حدود ۷/۲ درصد است؛ شایان ذکر است در زمینه پذیرش دانشجویان دوره دکتری تخصصی (PHD) در دو دانشگاه سمنان و صنعتی شاهرود رشد بسیار خوبی مشاهده می شود که تعداد پذیرش بالغ بر ۱۰۰ نفر است.

شکل ۵-۶- دانشگاه علوم پایه سمنان

آموزش و پرورش: از آنجا که علم اندوزی به عنوان یکی از ارکان دین مبین اسلام برشمرده می شود، نظام جمهوری اسلامی ایران نیز با تأکیدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (ره) و لزوم تأمین نیروهای متخصص و متعهد کشور در سال های آتی از همان ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی تأکید خاص بر آموزش و پرورش نونهالان میهن اسلامی مان داشته است.

عنوان	قبل از انقلاب	بعد از انقلاب
تعداد دانش آموزان ابتدایی استان	۴۰۴۸۵	۴۴۳۰۲
تعداد دانش آموزان راهنمایی استان	۱۶۶۳۱	۲۷۷۵۸
تعداد دانش آموزان متوسطه استان	۹۱۸۴	۲۸۳۸۶

آنچه لازم به ذکر است فعالیت نهضت سوادآموزی در کنار سایر سازمان های آموزشی است. این نهاد با آموزش به تمامی اقشار بیسواد در همه سنین به خصوص در نقاط محروم با آماری بیش از ۹۵ درصد دست یافته و حتی در برخی مقاطع سنی مانند ۴۹-۱۰ سال در سال ۸۷ شاهد برگزاری جشن ریشه کنی بیسوادی در استان بوده ایم. آموزش فنی و حرفه ای: آموزش فنی و حرفه ای علاوه بر آموزش، تأمین کننده بخش عظیمی از نیروی کار استان نیز است. در سال ۱۳۵۷ تعداد ۱۴ کارگاه فعال و ۳۲۶۷ کارآموز در استان به ثبت رسیده که هم اکنون این رقم

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

به ۷۰ مرکز با تعداد ۶۷۰۷ کار آموز افزایش یافته است.

توسعه گردشگری: حفظ میراث گذشتگان که تا سال ۵۷ تنها شعار ی پیش نبوده و دست به غارت این ثروت ملی نیز زده می شد، در سال های پس از انقلاب اسلامی احیا شده و هرساله مورد بازدید هزاران نفر از گردشگران داخلی و خارجی قرار می گیرد.

استان سمنان در حال حاضر ۶۳۵ بنا و اثر تاریخی، ۴۲۰ اثر تاریخی ثبت شده در فهرست آثار ملی و ۲ موزه را در خود جای داده است.

ارتقای سطح رفاه اجتماعی و فرهنگی

موضوعات فرهنگی: تا پیروزی انقلاب اسلامی استان سمنان فاقد صدا و سیما ی استانی بوده که به برکت انقلاب اسلامی ضمن بهره مندی از شبکه صدا و سیما ی استانی موارد ذیل هم قابل تأمل است. جدول زیر مقایسه ای از وضعیت صدا و سیما در قبل و بعد از انقلاب اسلامی در استان سمنان است.

عنوان	قبل از انقلاب	بعد از انقلاب
فرستنده های تلویزیونی	۱	۳۳۴
فرستنده های FM	۱	۱۱۸
تعداد دستگاه های ماهواره ای	—	۸۳

امور کتابخانه ها: قبل از انقلاب استان سمنان علی رغم پیشینه ای قوی در مسائل فرهنگی به ویژه فرهنگ دینی از حداقل ها نیز محروم بود که یکی از آن موارد «استفاده و بهره مندی آسان از کتاب های منتشره» بوده است که در جدول زیر آمار مقایسه ای آن ارائه می شود.

نام شهرستان	قبل از انقلاب				بعد از انقلاب			
	تعداد	اعضا	مراجعان	تعداد نسخ کتاب	تعداد	اعضا	مراجعان	تعداد نسخ کتاب
استان سمنان	۷	۵۳۷۰	۸۶۰۰	۴۲۶۷۲	۴۲	۲۸۶۳۲	۸۶۹۸۷۱	۵۳۵۲۰۵
سمنان و مهدی شهر	۲	۳۷۰۷	۴۹۹۰	۱۲۵۳۵	۱۰	۹۰۹۰	۳۵۹۲۲۱	۱۶۳۰۸۸
شاهرود	۳	۳۲۰	۷۷۰	۱۸۵۸۶	۱۷	۱۳۰۱۵	۳۸۳۹۶۸	۱۸۳۴۱۴
دامغان	۱	۱۳۰۰	۲۵۰۰	۵۹۹۰	۹	۳۹۸۴	۶۲۶۸۴	۱۰۰۳۸۳
گرمسار	۱	۳۳	۳۴۰	۵۵۶۱	۶	۲۵۴۳	۶۳۹۹۸	۸۸۳۲۰

قابل ذکر است موارد فوق صرفاً مربوط به کتابخانه‌های عمومی استان بوده و در آن کتابخانه‌های موجود در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی لحاظ نشده است.

سالن‌های ورزشی: توجه به امور مهم و زیربنایی مانند احداث فضاهای ورزشی و تأمین سلامت روحی و جسمی از ویژگی‌های بارز بعد از انقلاب است. فضاهای ورزشی پیش از انقلاب منحصر به ۱۰ سالن و مجموعه ورزشی در استان بوده که این تعداد پس از انقلاب بالغ بر ۲۱۵ مورد شده است. قبل از انقلاب به فضاهای ورزشی روستاها کمتر توجه می‌شده، ولی در حال حاضر صرفاً در سفر مقام معظم رهبری و هیئت دولت بالغ بر ۴۶ واحد ورزشگاهی روستایی احداث شده است.

نام سازمان	تعداد خانواده تحت پوشش
کمیته امداد	۸۹۸
بهبودی	۱۰۹۱۰

رسیدگی به امور محرومین: یکی از امور مهم که بعد از انقلاب اسلامی در دستور کار قرار گرفت، رسیدگی به امور محرومین و تحت پوشش قرار دادن آنهاست.

جدول مقایسه مدیریت درمان تأمین اجتماعی قبل و بعد از انقلاب اسلامی

عنوان	قبل از انقلاب	بعد از انقلاب
تعداد مرکز شهر استان	فقط ارائه خدمات درمانی	۷
تعداد بیمارستان‌های استان	—	۱
تعداد پزشکی عمومی	—	۳۶
تعداد پزشک متخصص	—	۲۹

جدول مقایسه تعداد پزشکان متخصص شاغل در شهرستان‌های استان در سال ۵۷ و ۸۶

نام شهرستان	سال ۵۷	سال ۸۶
استان	۳۴	۲۰۵
دامغان	۶	۱۶
سمنان	۱۳	۱۱۱
شاهرود	۱۱	۵۵
گرمسار	۴	۲۳

تعداد پزشکان متخصص حدود ۸۴ درصد نسبت به قبل از انقلاب رشد داشته است.

شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

جدول مقایسه واحدهای بهداشتی درمانی احداث شده قبل و بعد از انقلاب

شهرستان	مراکز بهداشتی درمانی شهری			مراکز درمانی و بهداشتی روستایی		
	قبل از انقلاب	بعد از انقلاب	درصد رشد	قبل از انقلاب	بعد از انقلاب	درصد رشد
سمنان	۳	۸	+۶۲/۵	۳	۳	۰
مهدی شهر	۱	۳	+۶۷	۱	۱	۰
دامغان	۴	۶	+۳۴	۵	۵	۰
گرمسار	۳	۵	+۴۰	۳	۳	۰
جمع استان	۱۲	۲۲	+۴۵/۵	۱۲	۱۲	۰

با عنایت به کم شدن جمعیت روستایی در سال‌های بعد از انقلاب تعداد مراکز بهداشتی و درمانی روستایی نیز رشدی نداشته است.

لازم به ذکر است قبل از انقلاب هیچ گونه پایگاه بهداشتی و خانه بهداشت در سطح شهرستان‌ها فعالیتی نداشته است، اما بعد از انقلاب در سطح شهرستان‌های سمنان، گرمسار، دامغان، و مهدی شهر حدود ۶ پایگاه بهداشتی و ۷۳ خانه بهداشت در سطح روستاها تأسیس شده است.

درس ۱۵ چشم‌انداز آینده استان

چشم‌اندازها، مستقل از دامنه و گستره‌ای که در ابعاد مختلف زندگی اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی هر کشور را در برمی‌گیرند، همواره افق‌های تازه، نوین و متفاوتی پیش روی برنامه‌ریزان یک کشور می‌کشایند. برای رسیدن به این مهم در ایران نیز همانند سایر کشورهای متمدنی، اقدام به تهیه سند چشم‌انداز گردید.

یکی از مهم‌ترین اهداف در سند چشم‌انداز آینده ایران (افق ۱۴۰۴)، رسیدن به قدرت اول منطقه در تولید ناخالص داخلی و فناوری است. برای قدرت اول شدن باید ویژگی‌هایی داشت از جمله توسعه مبتنی بر علم و دانش، جامعه‌ای برخوردار از امنیت اجتماعی، توزیع متناسب از درآمد و... برای تحقق چنین امری باید قابلیت‌ها و محدودیت‌های استان خود را بشناسیم تا زمینه رشد و توسعه این منطقه از کشور در چشم‌انداز آینده به خوبی روشن شود.

اصلی‌ترین قابلیت‌های توسعه استان

- همجواری با استان‌های بزرگ و مرکز کشور
- برخورداری از ذخایر غنی و متنوع معدنی
- وجود زمین‌های غیر قابل کشت برای توسعه و استقرار صنایع بزرگ
- برخورداری از مراکز آموزش عالی، فنی و حرفه‌ای و...
- دسترسی به بازار مصرف عمده تهران جهت تأمین کالا و خدمات و بالعکس
- برخورداری از تنوع اقلیمی، ذخایر طبیعی، زیست محیطی و جاذبه‌های طبیعی کوهستانی، کویری و تاریخی جهت توسعه فعالیت‌های گردشگری

– توانایی به‌کارگیری انرژی‌های نو و تجدیدپذیر (انرژی خورشیدی و باد)

– برخورداری از پوشش شبکه مخابراتی و قرار گرفتن در کریدور (دالان، مسیر عبور) بین‌المللی فیبر نوری

– برخورداری از انواع مناطق زیست محیطی برای ایجاد مراکز پژوهشی، تحقیقاتی و ژنتیکی

– برخورداری از سطح بالای باسوادی

– امکان توسعه کشت محصولات باغی، گلخانه‌ای و صنعت دام و طیور.

عمده‌ترین تنگناها و محدودیت‌های توسعه

– نامناسب بودن منابع آبی از نظر کمی و کیفی

– کمبود ریزش‌های جوی و طولانی بودن دوره خشکسالی

– غیراستاندارد بودن راه‌های اصلی

– پیشروی بیابان و محدودیت شرایط زیستی

- آسیب پذیری شدید سکونتگاه‌های شهری و روستایی در مقابل حوادث طبیعی
- آماده نبودن زیر ساخت‌های شهری برای پذیرش سرریز جمعیت استان‌های هم جوار.

فعالیت‌های گروهی

- شما هم به دو مورد دیگر از محدودیت‌های توسعه استان اشاره کنید.
- با توجه به قابلیت‌ها و تنگناها، اهداف و راهبردهای بلند مدت توسعه استان بر محورهای زیر استوار است :
(الف) بخش صنعت و معدن	(ب) گردشگری	(پ) خدمات برتر
(ت) بخش کشاورزی و منابع آب	(ث) امور فرهنگی و اجتماعی	(ج) آموزش عالی

برای مطالعه

(الف) صنعت و معدن

- توسعه صنعتی با توجه به موقعیت مناسب منطقه و همجواری با تهران
  - توسعه و بهره برداری از حداکثر ظرفیت‌های موجود معدنی
  - توسعه صنایع شیمیایی، الکترونیک، ماشین سازی، غذایی و دارویی
  - نوسازی نرم افزاری و سخت افزاری صنایع و معادن و بهبود تکنولوژی استخراج مواد معدنی
  - توسعه واحدهای صنعتی کوچک با تأکید بر پیوند با صنایع بزرگ و مادر.
- (ب) گردشگری
- توسعه بخش گردشگری با تأکید بر اکوتوریسم و حفاظت از میراث تاریخی و طبیعی استان
  - بهره‌گیری مناسب از جاذبه‌های فرهنگی، طبیعی، تاریخی و حیات وحش برای توسعه گردشگری در استان.

(پ) خدمات برتر

- ارتقای کیفیت و کمیت خدمات برتر و زیر ساخت‌های شهری
- تقویت گمرک و توسعه خدمات بازرگانی
- توسعه و ارتقای محورهای ارتباطی استان با مناطق شمال و جنوب کشور و تمرکززدایی ارتباطی از تهران
- ارتقای جایگاه استان در تولید و انتقال انواع انرژی
- گسترش خدمات بازرگانی نوین با تأکید بر خدمات گمرکی، بانکی، بیمه، حمل و نقل بین المللی کالا.

ت) کشاورزی و منابع آب

- تأمین آب لازم برای آب شرب، محیط زیست، صنعت و کشاورزی
- توسعه فعالیت‌های کشاورزی خاص در راستای استفاده بهینه از آب و خاک موجود
- انتقال آب از حوزه‌های همجوار شمالی به استان، کنترل و ذخیره‌سازی آب‌های سطحی و زیرزمینی
- توسعه کشت پسته و زیتون در نواحی مرکزی و جنوبی، گردو در شمال، کشت گلخانه‌ای و فعالیت‌های دام و طیور در سطح استان

- توسعه صنایع بسته‌بندی و فراورده‌های دامی، طیور و آبزیان در استان.

ث) امور فرهنگی و اجتماعی

- توسعه و ارتقای زیر ساخت‌های ورزشی و نقش ورزش در تأمین سلامت جسمی و روحی افراد و گروه‌های

اجتماعی

- توسعه نقش و جایگاه و مشارکت زنان در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ورزشی در سطح استان
- گسترش و پوشش برنامه‌های صدا و سیما در سطح استان
- ارتقای معرفت دینی، ارزش‌های فرهنگی و ویژگی‌های هویتی استان
- گسترش امکانات فرهنگی و ورزشی در مراکز جمعیتی شهر و روستا.

ج) آموزش عالی

- توسعه کمی و کیفی مراکز آموزش فنی و حرفه‌ای، مهارتی و عالی در جهت تأمین نیازهای استان
- ایجاد و توسعه مراکز تحقیقاتی در امور کویرشناسی، فناوری، معدن و صنایع الکترونیک
- گسترش مراکز آموزش عالی علوم پزشکی در مقاطع تحصیلی دکترای تخصصی و فوق تخصصی
- توسعه مراکز آموزش عالی جهت تمرکززدایی دوره‌های کارشناسی از دانشگاه‌های تهران.

